

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Diplomová práce

KARLŠTEJNSKÁ MANSKÁ SOUSTAVA

Vypracoval: Markéta Novotná

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Datum odevzdání: červenec 2007

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci napsala sama a na základě uvedených pramenů a literatury. Současně bych chtěla poděkovat paní Prof. PhDr. Lence Bobkové, Csc. za rady a připomínky, s nimiž mě provázela nejen během zpracování této práce, ale i během celého studia.

V Praze dne 30. července 2007

Podpis:

OBSAH

ÚVOD	3
I. PŘEHLED VÝVOJE BĀDÁNÍ O LENNÍ PROBLEMATICE	6
1. Pojetí léna a lenního zřizování v zahraniční literatuře	6
2. Vývoj lenního zřizování v české historiografii	15
II. HRAD KARLŠTEJN A JEHO PANSTVÍ	39
III. LÉNA HRADU KARLŠTEJN	50
1. Přehled pramenů a literatury	50
2. Manové hradu Karlštejna, jejich poslání a význam	57
2.1. Kamýk nad Vltavou	57
2.2. Karlštejn	64
2.2.1. Karlštejn doby Karla IV.	64
2.2.2. Karlštejnská léna ve víru husitských válek	72
2.2.3. Osudy lén v 15. a 16. století	75
2.2.4. Manská soustava ve světle prvního kvaternu (1605-1625)	87
2.2.5. Stručný přehled vývoje karlštejnských lén do jejich zániku	103
ZÁVĚR	111
RESUMÉ	115
PŘÍLOHY	116
Příloha I Výpisy z desek dvorských 1380 – 1448	116
První kniha půhonná (1383 – 1407)	116
První kniha provolací (1380-1394)	120
Druhá kniha provolací (1395-1410)	122
Třetí kniha provolací (1411-1448)	124
Příloha II Leníci jako účastníci husitských válek	127
Příloha III Přehled lén v prvním Karlštejnském manském kvaternu	131
Příloha IV Přiznání majitelů lén v berních rejstřících z let 1615 a 1620	132
ZKRATKY	134
PRAMENY	135
1. Nevydané prameny	135
1.1. Využité prameny	135
2.1. Doporučené prameny a fondy pro další studium	135
2. Vydané prameny	136
2.1. Ediční řady	136
2.1.1. Využité ediční řady	136
2.1.2. Doporučené ediční řady pro další studium	137
2.2. Dílčí edice	138
LITERATURA (včetně elektronických dokumentů)	139

Úvod

Při hledání náplně mé seminární a později i diplomové práce jsme se snažila zaměřit svoji pozornost na zatím nepříliš zpracované oblasti české historie. Vlastním podmětem se mi stal referát k dějinám českého raného novověku o hospodářských aktivitách předbělohorské šlechty. V souvislosti s problematikou využití úvěru jsem se seznámila s pracemi Václava Bůžka věnovaným hospodářskému a společenskému postavení nižší šlechty.¹ Pozornost badatelů se dlouho obracela k vyšším složkám stavovské společnosti; z nižší šlechty jsou obvykle zpracováni jen významnější jedinci. Až v posledních letech se zájem historiků zaměřil i tímto směrem a výsledkem jsou například právě Bůžkovy shrnující studie. V přehledném článku Pavly Burdové o deskách dvorských² jsem objevila souvislou a zatím nezpracovanou řadu karlštejnských manských desek od počátku 17. století, na které jsem zaměřila svoji pozornost.

V původní verzi mělo být následující pojednání analytickým průřezem určitého krátkého úseku na základě jediného pramene, například Kvaternu manství karlštejnského z počátku 17. století, a mělo tak navazovat na můj příspěvek přednesený a později i publikovaný na Celostátní studentské vědecké konferenci v Olomouci.³ Časem jsem však začala narážet na obtíže způsobené především tím, že k tomuto tématu, tj. lenní soustavě hradu Karlštejna, nevznikla ještě žádná zobecňující studie, a to především kvůli nedostatku pramenů. Většina příspěvků totiž pochází od regionálních historiků, kteří se zabývali pouze změnami majitelů na jednotlivých lénech, ale zase jen na základě dochované řady karlštejnských manských desek od počátku 17. století. A tak získané výsledky nebylo možné s čím porovnávat, zasadit do určitého kontextu či vývoje. Zvláště pak po hlubším proniknutí do problematiky lenních soustav a manského práva jsem přistoupila ke změně koncepce celé práce, kterou jsem se proto rozhodla orientovat spíše problémově.

Proti původnímu předpokladu se cílem mého zájmu stali nejen rytíři, ale i další sociální skupiny, jež vstoupily do manského svazku a připoutaly se tak k hradu Karlštejnu a jeho panství, konkrétně například měšťané, svobodníci i poddaní.

¹ Václav Bůžek: Nižší šlechta v předbělohorských Čechách. (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání), ČČH 91/1, 1993, s.37-54. Týž: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996. Týž: Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Praha 1989.

² Pavla Burdová: Desky dvorské, SAP 47/1, 1997, s. 75 – 123.

³ Markéta Novotná: Karlštejnská manská soustava na počátku 17. století, in: Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1999, Olomouc 1999.

Opustila jsem představu karlštejnské manské soustavy jako pouhého obranného systému hradu Karlštejna a obrátila jsem svůj pohled směrem k zmíněným sociálním skupinám, zvláště k počátku 17. století. Výsledkem studie má být nejen hledání odpovědí na otázku, proč a z jakých důvodů se zmíněná lenní soustava udržela od poloviny 14. až do 19. století, ale především náčrt vzájemné interakce těchto sociálních skupin na jedné straně a panovníka, později jeho komory, na druhé straně. Ponechala jsem i starší termín „manská“ soustava, neboť označení „man“ mi v češtině více připomíná jádro lenního vztahu, tj. osobní připoutání dvou osob různého společenského postavení.

Nejprve jsem studovala zdejší region, jeho přírodní podmínky, charakter osídlení a zaznamenala jsem hlubokou provázanost vztahů, především na panovnickém dominiu. Kromě již zpracované křivoklátské manské soustavy⁴ se v Podbrdském a Vltavském kraji vázala na královská zboží ještě další léna, například k hradu Dobříši náleželo určité uskupení⁵, dále tvrz Mníšek pod Brdy byla udělena jako léno a zároveň k ní byla připoutána i jiná menší manství⁶. Bohužel jediný, kdo se o těchto lénech zmiňuje, je August Sedláček, který ale pouze konstatuje jejich existenci. Ať už vznikla za Přemysla Otakara II. či lucemburských panovníků, vždy tento společensko-právní institut sloužil jako politický prostředek k zachování panovnické svrchovanosti a udržení pozic v této oblasti.

Jedním z důvodů, jak bude také z dalších stránek patrné, proč nedošlo ke zpracování karlštejnské manské soustavy, je i nedostatek pramenů, a to až do počátku 17. století. Tuto překážku jsem se rozhodla zmírnit tím, že jsem studovala články ostatních badatelů k lenní problematice. Všimla jsem si podstatných momentů, které s touto otázkou souvisí, a hledala jsem je v pramenech dokumentující existenci karlštejnské manské soustavy. Jak již jsem zmínila, není těchto přímých pramenů mnoho, a tak i jedním z hlavních úkolů následujícího pojednání je vytvořit jejich přehled, poukázat na šíři jejich sdělnosti a na interpretační možnosti, které poskytují, vyzdvihnout některé problémy a případně naznačit další možné směry bádání.

---

⁴ Marek Laštovka: Křivoklátská léna v době předhusitské, SSH 21, 1995, s. 44-66. Eva Šimicová: Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566, Rakovnický historický sborník 5, 2004, s. 23-81. Václav Bůžek: Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica IV, 2001, s. 155 – 174. A dále například ještě několik prací Tomáše Durdíka k provozním otázkám hradu. Podrobněji viz kapitola o Vývoj lenního zřízení v české historiografii a závěrečný přehled pramenů a literatury.

⁵ August Sedláček: Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Kraj podbrdský, Praha 1889, s. 101.

⁶ A. Sedláček, Hrady, s. 95.

Práci jsem si rozdělila chronologicky na několik politicko-společensky odůvodnitelných úseků. Za mezníky jsem si zvolila období vnitřní kolonizace v druhé polovině 13. století a osidlování Kamýcka v první polovině 14. století, pochopitelně založení hradu Karlštejna a vymezení jeho dominia, husitské války a následující dobu 15. a 16. století, v níž dochází k všeobecnému rozkladu lenních soustav. Značnou pozornost věnuji dvěma listinám z let 1336 a 1341, přinášejícím první informace o lénech a jejich majitelích při hradu Kamýku nad Vltavou, jež tvořila základ pozdější soustavy hradu Karlštejna. Hlavním problémem předhusitského období, kdy využiji především desky dvorské, bude otázka funkčnosti zdejšího seskupení, jeho využití a s tím související sociální rozvrstvení leníků. Údaje o dění v době husitských válek budu hledat v Bartoškově kronice⁷ a v Účtech hradu Karlštejna⁸. Jako další celek jsem vydělila období od konce husitských válek až do konce 16. století, tj. dlouhé období úpadku, na jehož konci se objevuje snaha po uspořádání poměrů a navrácení pořádku. Mimo jiné zde budu těžit z edic Sněmy české⁹ či Archiv český¹⁰. A jelikož první Kvatern manství karlštejnského (1605 – 1625)¹¹ představuje první souvislé svědectví o existenci a fungování karlštejnské manské soustavy pro delší časový výsek, pojednala jsem o něm v samostatném oddíle. Až nyní budu moci údaje získané seminární prací zasadit do celkové kontextu. Zde také svoji práci zakončím a připojím stručný přehled o dalším vývoji karlštejnské lenní soustavy až do 19. století.

---

⁷ Ze zpráv a kronik doby husitské, Ivan Hlaváček (ed.), Praha 1981.

⁸ Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948. Doplňky k „Účtům hradu Karlštejna z let 1423-1434“, Rostislav Nový (ed.), FHB 10, 1986, s. 193-203.

⁹ Podrobnější citace viz následující text a závěrečný přehled pramenů a literatury.

¹⁰ Podrobnější citace viz následující text a závěrečný přehled pramenů a literatury.

¹¹ Kvatern manství Karlštejnského, Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111.

I. Přehled vývoje bádání o lenní problematice

V české historiografii dosud neexistuje monografie, která by se v obecné rovině zabývala otázkou lenního zřízení. Z tohoto důvodu jsem přikročila k vlastnímu shrnutí; pro území našeho státu jsem využila jednotlivé studie a rovněž jsem zhodnotila i příslušnou zahraniční literaturu. Při čemž jsem se nezabývala jen chronologií vzniku, průběhem a zánikem lenních soustav a lenního práva, ale též jsem zohlednila i proces bádání na tomto poli, tj. sledovala jsem i cesty, jimiž se jednotliví badatelé ubírali či ubírají.

1. Pojetí léna a lenního zřízení v zahraniční literatuře¹²

S lenní problematikou je úzce svázán pojem feudalismus, o jehož významu, původu a užívání probíhaly a dále probíhají diskuse.¹³ Rovněž lze hledat i jisté paralely s feudálně vazalským systémem středověkého Západu i v mimo evropských oblastech, například v Japonsku, Číně či v Africe¹⁴. Pochopitelně jsem musela svůj přehled zúžit. Soustředila jsem se především na autory, jejichž díla pokládám za určující pro další vývoj bádání. Vzhledem k dostupnosti literatury a jazykovým možnostem jsem se zaměřila hlavně na německou, francouzskou a anglickou historiografii. Následující přehled rozhodně nepovažuji za úplný; v první řadě vznikl jako pomůcka pro snazší orientaci po této problematice.

V roce 1933 zasáhl do diskusí o charakter německého státu pravděpodobně nejznámější německý právní historik 20. století **Heinrich Mitteis**. V objemném díle *Lehnrecht und Staatsgewalt*¹⁵ značně přehodnotil dosavadní nazírání na vazalitu.

---

¹² Následujícím přehled zahraničního vývoje bádání o lenní problematice jsem vytvořila převážně na základě těchto shrnujících publikací a článků: Karl-Heinz Spieß: *Das Lehnswesen in Deutschland in hohen und späten Mittelalter*, Idstein 2002. Jacques Le Goff: Symbolický rituál vazalství, in: *Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 335-398. Elizabeth A. R. Brown: *The tyranny of a construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, in: *The Middle Ages, Volume II, Readings in Medieval History*, 1999, s. 1063 – 1089. Peter Burke: *Francouzská revoluce v dějepisectví*. Škola Annales (1929-1989), Praha 2004. Další využitou literaturu uvádím v poznámkách.

¹³ Elizabeth A. R. Brown, *The tyranny of a construct*, s. 1063 – 1089. S. Reynolds, *The historiography of feudalism*, s. 3 – 14.

¹⁴ Jacques Le Goff v eseji *Symbolický rituál vazalství* (in: *Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 335-398) uvádí výběr některých podobných systémů, analyzuje je a nalézá četné paralely. Zde bych vyzdvihla tyto tituly: Rushton Coulborn (ed.): *Feudalism in History*, Princeton 1956. Frédéric Joüon des Longrais: *L'Est et l'Ouest. Institutions du Japon et de l'Occident comparées (six études de sociologie juridique)*, Tokyo 1958. Jacques Maquet: *Pouvoir et Société en Afrique*, Paris 1970. Edvard Evan Evans-Pritchard, Meyer Fortes (ed.): *Systèmes politiques africains*, Paris 1964.

¹⁵ Heinrich Mitteis: *Lehnrecht und Staatsgewalt*, Weimar 1933.

Jednak vyvrátil převládající mínění, že lenní právo je součástí soukromoprávní sféry. Toto ohodnocení sice vystihovalo vztahy pro raný novověk a hlavně pro 19. století, kdy z lenního práva zůstala živá jen věcná stránka, ale nemohlo být platné pro středověk. Zdůraznil, že tehdy neexistovalo oddělení veřejného a soukromého práva. Rovněž proti převládajícímu mínění 19. století, které vazalitě přisuzovalo zničující působení na stát, naopak zdůraznil její pozitivní působení. „*Es ist das motorische Element, das die stabilen Teile der Staatsmaschine in Bewegung setzt, es ist der Atem im Körper des mittelalterlichen Staates.*“¹⁶ Na základě široké analýzy francouzských, německých, anglických a italských pramenů objasnil zvláštnosti německého vývoje. Zatímco ve Francii a Anglii postavení panovníka jako nejvyššího lenního pána zesílilo, v Německu naopak mělo být zeslabeno, ale na nižších úrovních naopak působilo státotvorně. Domníval se, že právě v lenním právu je klíč k pochopení německého státního vývoje v 10.-13. století. Ačkoliv některé autorovy teze byly zpochybněny, například tzv. germánská kontinuita¹⁷, zůstává zásluhou Heinricha Mitteleise, že odhalil a popsal roli lenních vztahů pro vývoj státu. Zhodnocení jeho práce a její vliv na další badatele podává sborník vzešlý ze symposia v Mnichově konaném u příležitosti stého výročí jeho narození.¹⁸

Roku 1939 přispěl k problematice lenního práva **Marc Bloch** se svým dílem *La société féodale*.¹⁹ Jeho velkou zásluhou bylo studium struktury tehdejší společnosti, jež se již zcela vymanilo z vlivu právní historie. Bloch, hluboce ovlivněn sociologií, se zabývá ústředním Durkheimovým tématem – sociální soudržností, resp. závislostí, jež vysvětluje jako přizpůsobení se „potřebám“ specifického sociálního prostředí.²⁰ Po pádu římské říše v období vlády Merovějců nejistota ve společnosti zakládá nutnost hledat si ochranu, a tak se mocní snaží zajisti svoji autoritu s pomocí určitého tlaku na níže postavené osoby a zavázat si je k různým povinnostem.²¹ A tak „*ein und derselbe Mann einem Mächtigeren unterordnete und sich zugleich zum*

---

¹⁶ H. Mitteleis, *Lehnrecht*, s. 5.

¹⁷ V pojednání o původu a raných formách státní organizace přeceňuje vlastní vklad „Germánů“ a naopak podceňuje římskou státní a právní tradici.

¹⁸ Peter Landau, Hermann Nehlsen, Dietmar Willoweit (ed.): *Heinrich Mitteleis nach hundert Jahren (1889-1989)*, München 1991. Zajímavá je stať Bernharda Diestelkampa – Heinrich Mitteleis „*Lehnrecht und Staatsgewalt*“ im Lichte moderner Forschung a Karla Ferdinanda Wernera – *Der fränkisch-französische Königs- und Lehnstaat bei Heinrich Mitteleis. Eine kritische Würdigung*.

¹⁹ Marc Bloch: *La société féodale*, Tome 1: *La formation des liens des dépendance*, Paris 1939, Tome 2: *Les classes et le gouvernement des hommes*, Paris 1940. Pro mé potřeby je obzvláště důležitý první díl.

²⁰ Peter Burke: *Francouzská revoluce v dějepisectví*. Škola Annales (1929-1989), Praha 2004, s.26.

²¹ Marc Bloch: *Die Feudalgesellschaft*, Berlin 1982, s.183.

*Schutzherrn niedriger gestellter Personen aufwarf.*²² Zároveň ale pro lenního pána bylo výhodnější „*sich mit Abhängigen zu umgeben, die mit richterlichen und militärischen Vorrechten versehen waren, die den freien Mann ausmachten, als lediglich über eine Herde von Sklaven zu bieten.*“²³ K diskusi o původu vazalství dodává, že nechce „*in den Irrtum verfallen, weder in der Vasallität noch allgemeiner in den Einrichtungen des Feudalstaates einen besonderen ethnischen Ursprung zu suchen.*“²⁴ V závěrečné kapitole knihy nazvané Feudalismus jako typická forma sociální organizace pojal feudalismus jako opakující se fázi společenského vývoje, a tudíž mohl učinit i krok mimo evropské oblasti. Upozornil například na určité shody a rozdíly v japonské „feudální“ společnosti, srovnával rovněž místní a evropské vazalské rituály. V jeho stopách pak pokračovali mimo jiné například v Německu Otto Hintze²⁵ a **Walther Kienast**²⁶ a ve Velké Británii Paul Govrilovitch Vinogradoff²⁷ a Frank Stenton²⁸. Z příspěvků Marca Blocha upozorňuji na jeho ranou stat' z roku 1912 o formách zrušení vazalské závislosti²⁹. Vychází z ní ze starších prací Ernsta von Moellera³⁰ a Karla von Amira³¹ a zohledňuje obřad lenního slibu z hlediska komparativní symboliky a právní etnografie.³² V této souvislosti by rovněž neměly být

²² M. Bloch, Die Feudalgesellschaft, s.183.

²³ M. Bloch, Die Feudalgesellschaft, s.185.

²⁴ M. Bloch, Die Feudalgesellschaft, s.184.

²⁵ Otto Hintze: Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur Allgemeinen Verfassungsgeschichte, hg. Von Gerhard Oestreich, Göttingen 1962, s. 84-119.

²⁶ Walther Kienast: Untertaneneid und Treuevorbehalt. Ein Kapitel aus der vergleichenden Verfassungsgeschichte des Mittelalters, in: Zeitschrift (der Savigny-Stiftung) für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 66, 1948, s. 111-147. Týž: Untertaneneid und Treuevorbehalt in Frankreich und England. Studien zur vergleichenden Verfassungsgeschichte des Mittelalters, Weimar 1952. Týž: Die fränkische Vasallität, hg. Von Peter Herde, Frankfurt/M, 1990.

²⁷ Paul Govrilovitch Vinogradoff: Foundations of Society (Origins of Feudalism), in: Cambridge Medieval History, Volume 2, 1913, 630-654. Týž: Feudalism, in: Cambridge Medieval History, volume 3, 1924, 458-484.

²⁸ Frank Stenton: Anglo-Saxon England. Oxford 1971.

²⁹ Marc Bloch: Les formes de la rupture de l'hommage dans l'ancien droit féodal, in: Mélanges historiques I, Paris 1963, s. 189-209 nebo Revue historique de droit français et étranger 36, 1912, s. 141-177.

³⁰ Ernst von Moeller, Die Rechtsitte des Stabsbrechens, in: Zeitschrift des Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung 21/1900.

³¹ Karl von Amira: Der Stab in der germanischen Rechtsymbolik, Abhandlung der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften – Philologische und Historische Klasse 35/1900.

³² Na základě literárních pramenů rozebírá Marc Bloch obřad rušení lenního slibu, který měl probíhat vržením předmětu nazvaném le fétu směrem k pánovi nebo vazalovi vždy v tváři v tvář nebo v případě nebezpečí v zastoupení. Vykládá související pojmy exfestucare, jeter avec la main le fétu, rendre le fétu ou sa foi ou l'hommage, rompre le fétu, rompre la paille a u v určitých souvislostech poukazuje, jak tyto pojmy v novověku získaly zcela opačné vyznění. Vyzdvihuje význam úsloví být manem rukou a ústy. Zmíněné autory kritizoval za záměnu symboliky; domnívali se, že tento obřad je opakem investitury, při níž se měl vazalovi odevzdávat předmět zvaný festuca zastupující předávané léno. Mělo tak jít doslova o navrácení země. Marc Bloch poukazuje, že je to velmi svůdná hypotéza, nicméně vlastní výklad je třeba hledat v širší rovině - zlomení le fétu znamená zrušení veškerých

přehlédnuty studie Blochova současníka **Émila Chénona** o významu rituálního polibku.³³

Útlá, nicméně přehledně do problematiky uvádějící knížečka *Qu'est-ce que la féodalité?*³⁴ z pera nástupce Henriho Pirenneho na univerzitě v Gentu **François Louise Ganshofa** z roku 1944 je třetím základním dílem vztahujícím se k dané problematice. Oproti Marcu Blochovi, který obsáhl celou společnost, Ganshof se soustředil především na vyšší vrstvy. Léno pro něj představuje základní pilíř struktury a v jeho chápání feudalismu je rozhodně ústředním pojmem. Domnívá se, že franská státní soustava neměla dostatečné vnitřní schopnosti, aby naplnila své základní úkoly. V této souvislosti již Heinrich Mitteis použil výraz „Funktionsersatz“³⁵, tj. došlo k vytvoření vlastních vnitřních prostředků, k nimž patřila „*Treueid der Untertanen und die von den Karolingern neugestaltete Imunität; zu ihnen gehörten auch die Vassalität samt dem mit ihr verbundenen Benefizialwesen.*“³⁶ I když přijímá, že soudní výkon je ve velmi úzkém vztahu k lénu, přesto se domnívá, že přijetí investitury vazalem ještě automaticky neznamená, že by tento vazal mohl vykonávat soudní moc. Část historiků s touto problematickou tezí souhlasí, část se domnívá, že oba elementy jsou spolu úzce svázány. V úvodu své práce Ganshof poznamenává, že jeho studie se týká hlavně oblasti ležící mezi Loirou a Rýnem, srdcem karolinského státu; instituce, které vznikly v oblastech za touto hranicí, jsou již tomuto „typickému feudalismu“ vzdáleny.³⁷ V této souvislosti bych ráda zmínila práci z roku 1953 **Georgese Dubyho** *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise.*³⁸ Analyzuje v ní právě region uvnitř zmíněné oblasti a jeho závěry se v mnoha ohledech liší od Ganshofova obrazu typického klasického feudalismu. Duby

---

závazků. Dále se domnívá, že obřad zaniká nejpozději do poloviny 13. století z důvodů vyhasínání zvykového práva a rovněž závazky vzniklé z tohoto obřadu ztrácejí na důležitosti. V dřívějších textech není ale obřad často zmíněn vzhledem k tomu, že se mělo jednat o široce rozšířený, všem známý akt.

³³ Émile Chénon: *Le rôle juridique de l'Osculum dans l'ancien droit français*, Nouvelle Revue historique de droit français et étranger 1912, s. 573-660. Týž: *Recherches historiques sur quelques rites nuptiaux*, Mémoires de la Société des Antiquaires de France 6, 1919- 1923, s. 683.

³⁴ Ganshof (1895-1980) tuto svoji nejznámější práci několikrát poupravil a doplnil na základě novějších studií. Zajímavé je, že pro německý překlad užil název *Was ist das Lehnswesen?*. Jako žák Henriho Pirenneho působil nejprve pod jeho vlivem a po Pirenneho nuceném odchodu z univerzity převzal po něm post profesora středověku. Zajímal se hlavně o Flandry v karolinské epoše.

³⁵ H. Mitteis, *Lehnrecht*, s. 9.

³⁶ François Louis Ganshof: *Das Lehnswesen im fränkischen Reich. Lehnswesen und Reichswalt in karolingischer Zeit*, in: *Studien zum mittelalterlichen Lehnswesen. Vorträge und Vorschungen*, hg. von Theodor Mayer, Lindau und Konstanz 1960, s. 38-51.

³⁷ François Louis Ganshof: *Was ist das Lehnswesen?*, Darmstadt 1975, s. XVI.

³⁸ Georgese Dubyho: *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris 1953.

Ve zmíněné studii Duby první popisuje stav společnosti v Mâconnais ke konci desátého století, pak období nezávislých kastelánů 980-1160 a konečně změnu kastelání v knížectví v letech 1160-1240.

pojmenovává vazby ve vyšších vrstvách společnosti pojmem *amicitia*³⁹ a dochází k závěru: „*in eleventh-century Mâconnais, there was no pyramid of vasals, there was no feudal systém.*“⁴⁰ Jako stabilizující prvek působily ve společnosti zásahy církve, rodinné vazby a různé druhy přísah.⁴¹

Protože se všichni tři „základající“ autoři soustředili na období od Karolinců do 13. století a protože Heinrich Mitteis označil roli vazalů kolem roku 1300 za dohasínající, dlouhou dobu se tak nikdo nezajímal o její další vývoj. Až v roce 1979 se **Karl-Friedrichovi Kriegerovi** v habilitačním spise *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter* (ca. 1200-1437) podařilo překonat toto pojetí.⁴² Die jeho názoru pozdně středověcí panovníci naopak opět zhodnotili význam lenních vztahů, snažili se takto integrovat šlechtické pozemkové vlastníky do říšského lenního svazku. Šířku německého badatelského výzkumu bych ještě ráda demonstrovala na práci *Das Recht der Reichslehen im 18. Jahrhundert* svobodného pána z Schönbergu.⁴³

Jakkoliv Heinrich Mitteis zavrhl další možné pozitivní působení lenních vztahů pro říši jako celek, pro menší zemské oblasti ale předpokládal opačný vývoj. Bádání v této oblasti se rozvinulo hlavně po druhé světové válce. Po přehledu Ernsta Klebela *Territorialstaat und Lehen*⁴⁴ zveřejnil **Gerhard Theuerkauf** v roce 1961 svoji disertaci *Land und Lehnswesen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert*.⁴⁵ V jeho stopách se pak objevila celá řada prací, například od Friedricha Bechsteina⁴⁶, Bernharda

---

³⁹ K tomuto pojmu doporučuji práci Gerda Althoffa: *Amicitiae und pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gegetsgedenken im beginnenden 10. Jahrhundert* (vydanou v Hannoveru roku 1992) nebo kapitulu *Amicitiae als „zwischenstaatliche“ und persönliche Beziehungsformen*, s. 88 – 119 v knize Gerda Althoffa: *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt 1990.

⁴⁰ Elizabeth A. R. Brown, *The tyranny of a construct*, s. 1082.

⁴¹ Vazby mají být zesíleny právě v době vzestupující moci kastelánů a upadající ústřední moci. V oblasti převládají velcí pozemkoví vlastníci. Na přelomu dvanáctého a třináctého století se Mâconnais ekonomicky transformuje a rovněž se znovu obnovuje dosud absentující panovnická moc. Tyto tlaky mají za následek pokles aloidních držav.

⁴² Karl-Friedrich Krieger: *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter* (ca. 1200-1437) (*Untersuchung zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte NF 23*), Aalen 1979.

⁴³ Rüdiger Freiherr von Schönbert: *Das Recht der Reichslehen im 18. Jahrhundert*, Studien und Quellen zur Geschichte des deutschen Verfassungsrechts, Band 10, Karlsruhe 1977. Autor vychází z právních pramenů 17. a 18. století a poukazuje, jak se právě tehdejší lenní právo stalo základem pro nové státní teorie, např. pojem „*der zusammengesetzte Staat.*“ Zajímavá je též například představa císaře jako prvního vazala v říši.

⁴⁴ Ernst Klebel: *Territorialstaat und Lehen*, Studien zum mittelalterlichen Lehnswesen (Vorträge und Forschungen 5), Lindau-Konstanz, 1960.

⁴⁵ Gerhard Theuerkauf: *Land und Lehnswesen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert*, Köln-Graz 1961.

⁴⁶ Friedrich Bechstein: *Die Beziehungen zwischen Lehensherr und Lehensträger in Hohenlohe seit dem 13. Jahrhundert*, Tübingen 1965.

Diestelkampa⁴⁷, Waltera Martiniho⁴⁸, Karla-Heinze Spieße⁴⁹ a Reinharda Tiesbrummela⁵⁰, kteří zpracovali jednotlivé oblasti Říše a předvedli tak na základě pramenů, jak lenní vztahy působily při výstavbě těchto územních celků. Výsledky tohoto badatelského proudu shrnul roku 1999 **Bernhard Diestelkamp**.⁵¹

V roce 2005 se českému čtenáři dostal do rukou český překlad 18 esejí **Jacques Le Goffa** z let 1956-1976 vydaný roku 1977 ve Francii pod názvem *Pour un autre Moyen Age*. Do oddílu historické antropologie autor vložil velmi zajímavé zamyšlení o lenní problematice.⁵² „*Vazalský systém reprezentuje, i když je v tom rozpor, smlouvu mezi dvěma osobami, z nichž jedna zůstává té druhé sice podřízena ... avšak díky dvoustranné smlouvě se přesto dostává na její úroveň ve srovnání se všemi ostatními, stojícími mimo tento smluvní systém. Mám-li se vyjádřit slovy Jacques Maqueta, vazalství je společenský vztah vytvářející určitou síť a identifikovatelný pod označením, který znají všichni členové celé společnosti.*“⁵³ Pojednání je opět jedním s autorových „rozkrytých stavenišť“⁵⁴; poukazuje na některé problémy, kolem nichž se točí bádání francouzské historiografie a připojuje k nim vlastní interpretaci. Na základě práce **Paula Ourliaka a Jehena de Malafosse**⁵⁵, kteří zkoumali rituál tzv. *affatomie* nebo tzv. *adoptio in hereditate* zmiňovaný ve franských zákonících, předkládá hypotézu o podobnosti modelu symbolického systému vazalství a modelu příbuzenství. „*...referenci feudálně vazalského symbolického obřadu je třeba hledat kolem systému příbuzenství. V barbarských společnostech raného středověku se objevují instituce a rituály, svědčící o existenci společnosti, jejíž struktury by podle všeho mohly dát vzniknout symbolickému systému feudálně vazalského obřadu. Nic víc. Nevidím zde žádné počátky vazalského systému ani jeho symbolického obřadu. Tento systém má jistě nějakou genezi a já jsem se pokusil vyznačit v době od konce 8. století do konce 10. století*

---

⁴⁷ Bernhard Diestelkamp: *Das Lehnrecht der Grafschaft Katzenelnbogen (13. Jahrhundert bis 1479)*, Aalen 1969.

⁴⁸ Walter Martini: *Der Lehnshof der Mainzer Erzbischöfe im späten Mittelalter*, Düsseldorf 1971.

⁴⁹ Karl-Heinz Spieß: *Lehnrecht, Lehnspolitik und Lehnverwaltung der Pfalzgrafen bei Rhein im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1978.

⁵⁰ Reinhard Tiesbrummel: *Das Lehnrecht der Landgrafschaft Hessen (Niederhessen) im Spätmittelalter 1247-1471*, Darmstadt-Marburg 1990.

⁵¹ Bernhard Diestelkamp: *Lehnrecht und Lehnspolitik als Mittel des Territoriaausbaus*, *Rheinische Vierteljahrsblätter* 63, 1999, s. 26-38.

⁵² Jacques Le Goff: *Symbolický rituál vazalství*, in: *Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 335-404.

⁵³ Jacques Le Goff, *Symbolický rituál*, s.352.

⁵⁴ Martin Nejedlý: *Nezávazná pozvánka studujícím snilkům na hostinu k hladovému lidožroutovi (doslov)*, in: *Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 416.

⁵⁵ Jehen de Malafosse, Paul Ourlika: *Droit romain et Ancien Droit*, Paris 1957.

několik jejích ústředních bodů a vrcholných okamžiků. Avšak domnívám se, aniž bych si chtěl nadmíru pohrávat se slovíčky, že jakkoli je tento systém původní, nemá žádný původ. To, že využil prvků starších modelů, že si vypracoval řešení, která se částečně podobají institucím jiných společností v jiných dobách a podmínkách, je jisté... Ale hledání původu vazalství- stejně jako mnoha jiných skutečností – je podle mého soudu marná práce.⁵⁶ Vycházejí z podmětů Marca Blocha navrhuje užívat tzv. etnografickou metodu, tj. provést srovnání s jinými společnostmi; jako příklad provádí srovnání evropského středověkého lenního práva se závěry etnografů afrických společenství.⁵⁷ Za pozoruhodnou variantu lenního obřadu považuje španělský způsob přijímání vazalství – vazal zřejmě pod vlivem muslimského nebo jiného staršího hispánského ritu nelíbá pána na ústa, nýbrž na ruku; čerpá zde z prací **Claudio Sanchez Albornoz**⁵⁸ a jeho pokračovatelky **Hildy Grassotiové**.⁵⁹ Rovněž doplňuje a systematizuje **Du Cange**ův seznam symbolických předmětů předávaných lenním pánem vazalovi během investitury⁶⁰.

Novou diskusi o tomto tématu a o feudalismu vůbec vyvolala roku 1994 publikace **Susan Reynolds** *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*.⁶¹ Autorka analyzovala prameny pro období 500-1300 v prostoru Německa, Itálie, Francie a Anglie. Dle jejího názoru jsou pojmy jako „das Lehnswesen⁶², vazalita nebo feudalismus“ pro toto období pouze konstrukty: „*Fiefs and vassalage, as they are generally defined by medieval historians today, are post-medieval constructs, though rather earlier than the construct of feudalism. Historians refer to both fiefs and vasalls when neither world is in their sources.*“⁶³ Na předložených pramenech demonstrovala, že například označení beneficium se objevuje v pramenech v mnoha podobách a ne jako klasické léno. Až teprve ve specifických podmínkách 13.století (v raných formách ve 12.století) dochází k jejich právní interpretaci, kterou pak přebírají juristé raného novověku a od nich pak

⁵⁶ Jacques Le Goff, *Symbolický rituál*, s. 367.

⁵⁷ Jacques Maquet: *Pouvoir et Société en Afrique*, Paris 1970. Frédéric Joüon des Longrais: *L'Est et l'Ouest. Institutions du Japon et de l'Occident comparées (six études de sociologie juridique)*, Tokyo 1958. Edvard Evan Evans-Pritchard, Meyer Fortes (ed.): *Systèmes politiques africains*, Paris 1964.

⁵⁸ Claudio Sanchez Albornoz: *En torno a los orígenes del Feudalismo*, Mendoza 1942.

⁵⁹ Hilda Grassoti: *Las Instituciones feudo-vasalláticas en León y Castilla*, Spolletto 1969.

⁶⁰ Du Cange - heslo Investitura v rámci jeho slovníku *Glossarium ad scriptores mediae et infimiae latinatas*, (díl 3, col. 1520-1533). Rozšířený Le Goffův seznam je čtenáři k dispozici v příloze jeho článku (v českém vydání z roku 2005 str. 399– 402).

⁶¹ Susan Reynolds: *Fiefs and Vasalls. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994.

⁶² Ponechala jsem tento pojem v německém jazyce, protože v češtině pro něj nemáme dostatečný ekvivalent a neumělým překladem by mohlo dojít ke zkreslení.

⁶³ S. Reynolds, *Fiefs and Vasalls*, s. 2.

historici. Při čemž právě v této době vzniká například Libri feudorum, kompilace langobardského práva. Autorčiny teze vyvolaly prudkou debatu.⁶⁴ Nicméně poukázala na nutnost důkladnější analýzy. Zároveň i jiní badatelé dosvědčují, že 12. století znamená jistý průlom v dějinách feudo-vazálních institucí, například v Německu v této době dochází k jejich silnějšímu formování.

Dosavadní vývoj zkoumání německých historiků v oblasti lenních vztahů a též zhodnocení svého dlouholetého bádání předložil veřejnosti v roce 2002 **Karl-Heinz Spieß**⁶⁵. Publikaci *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*⁶⁶ předkládá jako studijní pomůcku pro uvedení do problematiky lenních vztahů. V první části osvětluje základní pojmy a zároveň zasvěcuje i do aktuálních výsledků bádání. Sleduje nejen aspekty teoretické, ale i otázky vlastní praxe. Podává i stručnou charakteristiku stavu tohoto institutu v jednotlivých teritoriích. V druhé části předkládá 67 pramenných dokladů v rozpětí od 11. do konce 15. století. Jako třetí oddíl tzv. *These der Forschung* jsou zařazeny výňatky z děl nejvýznamnějších badatelů – od Heinricha Mitteleise až po autora samotného. Podnětná je rovněž stať o formách komunikace šlechty a na královském dvoře v pozdním středověku⁶⁷, kde zaměřuje svoji pozornost na průběh lenního ceremonálu, například analyzuje gesto pokleknutí knížete-vazala před panovníkem-lenním pánem. „*Jeder zeremoniellen Änderung und Erweiterung bei der Investitur der Fürsten ist deshalb besondere Beachtung zu schenken, weil sich hieraus Verschiebung im politischen System des Reiches erkennen lassen.*“⁶⁸ Inscenace lenního aktu se tak stává jedním z panovnických prostředků jak konstituovat jednotu státu, zvláště v době zvyšující se

---

⁶⁴ Brigitte Kasten: *Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion? Anmerkung zur gegenwärtigen Debatte (1990-2001) über die fränkische Vasallität.* Le Goff zde měl možnost nahlédnout ještě do nevydaného rukopisu, bohužel se mi nepodařilo zjistit, zda a kde byl vydán. Nicméně jsem objevila recenzi Kastenové k této práci v *Deutsches Archiv* 51 (1995), s. 307.

⁶⁵ Karl-Heinz Spieß působí v čele Katedry pro obecné dějiny středověku a pomocné vědy historické na Filozofické fakultě univerzity v Greifswaldu. Cíleně se věnuje lenní problematice, napsal mnoho článků a publikací k tomuto tématu, zpracoval i příslušná hesla pro *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, *Lexikon des Mittelalters* apod. V roce 1981 publikoval disertaci *Lehnrecht, Lehnspolitik und Lehnverwaltung der Pfalzgrafen bei Rhein im Spätmittelalter* a zároveň zveřejnil práci *Das älteste Lehnbuch der Pfalzgrafen bei Rhein vom Jahr 1401*. Rovněž jeho habilitace *Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters (13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts)* se dotýká této tematiky.

⁶⁶ Karl-Heinz Spieß: *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*, Idstein 2002.

⁶⁷ Karl-Heinz Spieß: *Kommunikationformen im Hochadel und am Königshof im Spätmittelalter*, in: *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*, (ed.) Gerd Althoff, Stuttgart 2001, s.261-290. Rovněž zde zmiňuje podobně zaměřenou stať Hagena Kellera: *Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem „Staatssymbolik“ im Hochmittelalter*, *Frühmittelalterliche Studien* 27, 1993, s. 51-86.

⁶⁸ Karl-Heinz Spieß: *Kommunikationformen im Hochadel und am Königshof im Spätmittelalter*, in: *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*, (ed.) Gerd Althoff, Stuttgart 2001, s.277.

knížecí moci. Rituály, komunikací a vazbami ve středověké společnosti se rovněž zabývá již zmíněný **Gerd Althoff** a stejně tak i blízkým pojmem *amicitia*.⁶⁹ Práce tohoto autora naznačují široké souvislosti lenní problematiky.

Zde bych ráda tento přehled ukončila, neboť jak jsem v úvodu naznačila, mým záměrem bylo učinit určitý krok do této problematiky. Jsem si vědoma, že jsem nezmínila ještě mnohé významné autory, například **Jean-Francoise Lemarigniera**⁷⁰, **Roberta Boutrouche**⁷¹ a **Alaina Guerreaua**⁷². Hlavním důvodem absence těchto významných historiků v mém přehledu je bohužel nedostatek jakýchkoliv zmínek o nich v literatuře nebo na druhé straně nedostupnost této literatury. Zde bych chtěla podotknout, že jsem se neomezovala nejen na její tištěnou podobu, ale mnohdy jsem různé odkazy čerpala i z internetu.⁷³

---

⁶⁹ Gerd Althoff: *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt 2003. Týž: *Verwandte, Freunde und Getreue*, Darmstadt 1990. Týž: *Amicitiae und pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gegetsdenken im beginnenden 10. Jahrhundert*, Hannover 1992. Týž (ed.): *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*, Stuttgart 2001.

⁷⁰ Jean-François Lemarignier: *La France médiévale: institutions et société*, Paris 1970. Především jde o kapitolu *Les relations féodo-vassalique et le problème des rapports du monde féodal et du roi*. Vysvětluje že „le lien féodo-vassalique“ je dvojího charakteru – jednak tzv. „le lien personnel qui crée la vassalité“ a tzv. „le lien réel né de la concession en fief“. Od druhé čtvrtiny 11. století dochází k jejich postupnému míšení. Le lien personnel zůstává jen u mladých lidí, kteří nevlastní žádné léno. „Le contrat vassalique“ sahá až ke tzv. *commendatiu* 7. a 8. stol. (Merovějcům): „vassi se recommandaient à des seniors pour avoir leur protection.“ Analyzuje i některé písemné zprávy o povaze tohoto ritu, jež se objevují od počátku 11. století. V karolinské době se připojuje jako pojistka přísaha věrnosti, neboť postupně převládajíc le lien réel poškozujíc le lien personnel.

⁷¹ Robert Boutrouche: *Seigneurie et féodalité, díl 1: Le premier âge des liens d'homme à homme, díl 2: L'apogée (XIe-XIIIe)*, Paris 1959-1970.

⁷² Alain Guerreau: *Fief, féodalité, féodalisme. Enjeux sociaux et réflexion historique*, *Annales. Histoire. Sciences Sociales* 45, 1990, n. 1, s. 137-166.

⁷³ Nejvíce jsem využila francouzský internetový server *gallica.bn.fr*, kde se pod položkou *Périodiques* nacházejí oskenované starší ročníky francouzských historických časopisů.

2. Vývoj lenního zřízení v české historiografii

Jak již jsem poznamenala, v české historiografii neexistuje monografie, která by k problematice len podala ucelený přehled. Většina prací jsou tak jen místně, časově a tématicky ohraničené studie, v jejichž úvodu autoři předkládají nanejvýš seznam dosavadní literatury. Dané téma je však součástí širší historické problematiky, nemohla jsem proto opomenout ani obecněji zaměřené historiky, kteří se především věnovali nebo stále věnují starším českým dějinám jako například **Josef Šusta**, **Václav Novotný** a **Josef Žemlička**⁷⁴. Dále bylo třeba rovněž vzít úvahu studie zabývající se sociálními a mocenskými strukturami středověké společnosti, v souvislosti s mým tématem musím vzpomenout problematiku nižší šlechty.⁷⁵ Využila jsem rovněž i některé obecné přehledy, například k dějinám správy⁷⁶ a dějepisectví⁷⁷. Již v rámci seminární práce věnované manské soustavě hradu Karlštejna na počátku 17. století jsem se pokusila shrnout vývoj lenního práva v Čechách. Shledala jsem zde mnohé nedostatky, neboť tehdy jsem se zabývala spíše chronologií vzniku, vývoje a zániku lenního zřízení a lenního práva v Čechách. Nyní jsem se rozhodla zohlednit i vývoj bádání. Domnívám se, že takto spíše mohu pochopit rozdíl mezi pojetím Jaroslava Bakaly a Františka Kavky a jiných, například co se týká vymezení pojmů, metodiky atd. Můj přehled samozřejmě není úplný a chápu ho především jako pomůcku pro nastínění této otázky a vodítko k práci s

⁷⁴ Josef Šusta: Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje, Kniha první, Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, Praha 2001. Týž: Kniha druhá, Počátky lucemburské 1308 – 1320, Praha 2002. Václav Novotný: České dějiny, díl I, část 1-4, Praha 1913 – 1937. Dále **Josef Žemlička**: Čechy v době knížecí: (1034-1198), Praha 1997. Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002. Století posledních Přemyslovců: Český stát a společnost ve 13. století, Praha 1986. České 13. století: „privatizace“ státu, ČČH 101, 2003, s. 509-541. Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, ČsČH 26, 1978, s. 581-584. Bezdězsko – „královská území“ Přemysla Otakara II, ČsČH 28, 1980, s. 726 – 751. **Zdeněk Fiala**: Přemyslovské Čechy, Praha 1975. **Rostislav Nový**: Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972. Nejnověji: **Libor Jan**: Václav II. a struktury panovnické moci, Praha 2006.

⁷⁵ Vybírám jen studie, které se zároveň vyjadřují i k lenní problematice: Miloslav Polívka: Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, Rozpravy ČSAV SV, roč. 92, sešit 1, Praha 1982, s. 5-29. Miloslav Polívka - Dušan Třeštík: Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, red. Ján Čierný, František Hejl a Antonín Verbík, Praha 1984, s. 99-133. František Šmahel: Nižší šlechta mezi úskalím chudoby a vojenské služby, in: Husitská revoluce 1, Doba vymknutá z kloubů, Praha 1993, s. 273 - 281. Josef Macek: Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) (2), Šlechta, Praha 1994. Václav Bůžek: Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica IV, 2001, s. 155 – 174. Wojciech Iwańczak: Po stopách rytířských příběhů, Praha 2001.

⁷⁶ Jan Dobeš, Zdeňka Hledíková, Jan Janák: Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu do současnosti, Praha 2005.

⁷⁷ František Kutnar, Jaroslav Marek: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 1997. Pavel Soukup, František Šmahel (ed.): Německá medievalistika v českých zemích do roku 1945, Praha 2004.

prameny karlštejnské manské soustavy. Především nebylo možné se zmínit o všech regionálních studiích a proto doporučuji čtenáři ty chybějící hledat i v závěrečném seznamu literatury.

Zhodnocení práce historiků od Palackého do 50. let dvacátého století již učinil Jaroslav Bakala⁷⁸, z jehož článku jsem pro toto období vycházela. Mým příspěvkem zde byla pasáž o Františkovi Grausovi, představiteli marxistické historiografie, jehož studie o počátcích lenního práva je po více než padesáti let stále jedním z mála pokusů podat obecnější výklad.⁷⁹ Dále jsem na základě výpůjčky z polské historiografie⁸⁰ doplnila jména některých badatelů 19. století. Jelikož v této době bylo lenní právo ještě živé, snažila jsem se demonstrovat především toto hledisko. Od padesátých let do současnosti jsem provedla vlastní výběr příspěvků jednotlivých badatelů. Zároveň jsem se snažila udržet chronologii vývoje od vzniku lenního zřízení až po jeho zánik v 19. století.

V roce 1998 polský historik **Krzysztof Kowalewski** shrnul problematiku vzniku lenního zřízení v Čechách ve sborníku z konference věnovanému otázce feudalismu.⁸¹ Jako prvního, kdo se u nás začal v první polovině 19. století zabývat lenním právem, označuje **Josefa Krasoslava Chmelenského**, sekretáře dvorského soudu, který je zároveň i autorem prvního a též jediného samostatného příspěvku ke karlštejnským lénům.⁸² Stať z roku 1832 o českých lénech vychází z jeho pracovní agendy u právě zanikajícího soudu dvorského. Krátce se zabývá i otázkou vzniku lén, při čemž jim přisuzuje německý původ. Zároveň doufá, že ještě v budoucnu bude moci napsat širší práci, což se mu však nesplnilo. Systematickou klasifikací se snaží o podchycení všech druhů tehdy existujících lén, například zaznamenává i léna peněžení. Dále pak podává přehled typů lén. Zahraničních (feuda extra curtem) se

⁷⁸ Jaroslav Bakala: K počátkům lenního zřízení v českém státě, SISb 57, 1959, s. 378–388.

⁷⁹ František Graus: Lenní právo v Čechách, Český lid 7, 1952, s. 67 – 73.

⁸⁰ Krzysztof Kowalewski: Powstanie systemów lennych na ziemiach czeskich w średniowieczu, in: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 58, 1998, Feudalizm w europie średniowiecznej i nowożytnej, Halina Manikowska, Jacek Kochanowicz (ed.), Poznań 1998, s.125 –142.

⁸¹ Krzysztof Kowalewski: Powstanie systemów lennych na ziemiach czeskich w średniowieczu, in: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 58, 1998, Feudalizm w europie średniowiecznej i nowożytnej, Halina Manikowska, Jacek Kochanowicz (ed.), Poznań 1998, s.125 –142. Rovněž je autorem Powstanie systemu lenneho v domenie monarszej ostatnich Przemysłidów i pierwszych Luksemburgów, in: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 56 – 57, 1996 – 1997, s. 7-28. Z dalších polských badatelů: **Stanisław Russocki**: Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym, Czasopismo Prawnohistoryczne 23, 1971, s. 33 – 46. **Wojciech Iwańczak**: Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století, Praha 2001.

⁸² Josef Krasoslav Chmelenský: Manství česká, ČČM 6, 1832, s. 182 – 220. K jeho osobnosti se ještě vrátím v kapitole o literatuře ke karlštejnským lénům. Týž: Karlštejnské manské právo, ČČM 9, 1835, s. 255 – 268.

vznikající rakouské císařství vzdalo již roku 1805 v souvislosti s rozpadem Svaté říše římské.⁸³ V Čechách tak vedle čestných lén zůstala drobná manství karlštejnská, křivoklátská, pražského Hradu, dobříšská, mělnická, trutnovská, frýdlantská, konfiskační a tzv. zvláštní. Jejich majitelé byli podřízeni normám vyplývajícím z příslušných článků v Obnoveném právu a zřízeních zemských Ferdinanda II. (1627), pozdějším nálezům – nejvýznamnější je z 13. 6. 1811 a Všeobecnému manskému právu těžící především z langobardské právní tradice. Protože tato ustanovení byla příliš všeobecná, měla se užívat jako pomůcka i sbírka manských nařízeních od karlštejnských purkrabí zapsaná v deskách dvorských, ale nikdy nenabyla úřední pravomoci, a i proti tomuto bylo roku 1811 zakročeno. Jednotlivá ustanovení karlštejnského manského práva rozebral v dalším článku⁸⁴. V době, kdy Chmelenský psal zmíněnou studii (tj. ve 30. letech 19. století), jednalo se o nových lenních ustanoveních. O čtyřicet let později představil českému čtenáři evropské lenní právo geograf **Jaroslav Vlach**.⁸⁵ K výčtu ještě přidávám příspěvek pocházející z pera profesora občanského práva **Josefa Stupeckého**⁸⁶, jenž je jakousi momentkou ze zasedání komise apelačního soudu v dubnu 1808, jež měla shromáždit dosud užívané lenní předpisy a sjednotit je⁸⁷. Návrhy jednotlivých zemských komisí měly vést ke vzniku všeobecného rakouského lenního řádu. Na zasedání komise ale převládlo stanovisko Josefa rytíře Jordána, zástupce a referenta apelačního soudu, jenž naopak navrhl úplnou alodizaci lén. Zároveň padla snaha učinit z ustanovení karlštejnského manského práva zákoník s obecnějším rozsahem, především pro velkou různorodost jednotlivých lenních soustav. V příspěvku je zřejmá Stupeckého angažovanost. Zde zdůrazňuji, že tento příspěvek je třeba vnímat i v tomto ohledu, neboť ústy zmíněného rytíře obhájuje zjevně i svoje stanovisko:

⁸³ K nim počítal ještě chebská, ašská a loketská, která ale existovala i nadále. Josef Krasoslav Chmelenský: Manství česká, ČČM 6, 1832, s. 186.

⁸⁴ J. K. Chmelenský, Karlštejnské manské právo, s. 255 – 268.

⁸⁵ Jaroslav Vlach: O vzniku zřízení feudálního, ČČM 49, 1875, s. 173 – 191.

⁸⁶ Josef Stupecký (1848 – 1907) působil od roku 1889 jako řádný profesor rakouského práva občanského, v následujících dvou letech jako děkan právnické fakulty a v roce 1901 jako rektor celé univerzity. Náležel k předním odborníkům civilního práva. Znám byl rovněž jako sběratel umění a v tomto ohledu zasedal v řadě komisí. V Právniku a ve Sborníku věd právních a státních vydal k tomuto tématu několik příspěvků. Z jeho pozůstalé korespondence v PNP vyplývá, že se znal z mnoha osobnostmi tehdejšího politického života. Z Čelakovského zápisků (editoři Luboš a Alice Velkovi, Scriptorium 2004) jsem získala informaci, že byl staročech. K jeho osobě viz Otův slovník naučný, dále Skřejpková Petra: Antologie české právní vědy (Praha 1993) a též vzpomínky Zikmunda Wintra na svého přítele Josefa Stupeckého: Paměti ze života dvou přátel, Rakovník 1996.

⁸⁷ Josef Stupecký: Příspěvek k dějinám lenního práva v Čechách, Sborník věd právních a státních VII, 1906 - 1907, s. 138 – 150. V jeho současnosti vedle karlštejnských lén byla ještě chebská a ašská oblast bohatá na léna.

„Svazek manský jest plod nejtemnější, výmysl lidí, již měli nejzvrácenější pojmy o právu...Dnes však ochrana lenního práva a věrnost manova nemají žádného smyslu, a těžko si při těchto slovech něco mysliti. V čem pak záleží ochrana, již zeměpanský man od svého zeměpána požívá? Ve které příčině požívá větší ochrany než občan jiný?....Čím pak chrání 72 držitelů panství schönbašského své pány v. Mulz, a v čem záleží věrnost těchto k lenním pánům?...Zrušení svazku manského bylo by také s prospěchem, jak státu a zeměpánu tak zájmům soukromým. Dočasní uživatelé půdy bývají vůbec špatní vzdělatelé její. Co má býti manům pohnutkou, aby na kulturu lesní vynaložili sumy znamenitější, z nichž užítku oni se nedočkají, nebo aby stavěli trvanlivá stavení, bytné cesty a zděné mosty, aby čistili rybníky a jinaké drahé náklady podnikali, jež nástupcům jejich k většímu budou prospěchu než jím samým. Má-li dcery, obává se man, aby jich nezkrátil...A man, který nemá děti, tuže zřídka bude rozsívati, aby klidili jiní příbuzní, cizí čekalci nebo pán lenní...Odúmrti jsou řídké. Co vynesly státu za posledních 25 let? Jsou nyní některá manství uprázdněna, Řídká totiž a Čelín. Ale Řídká jest velmi zadlužena....“⁸⁸ Referent rovněž připomíná již učiněné kroky Josefa II. Nicméně ve Vídni tomuto plánu naklonění nebyli a rovněž zde přispěla i obava a neochota některých úředníků jakkoliv jednat, a tak slovy Josefa Stupeckého „na ten čas (tj. roku 1817) otázka řečená jest odpravena.“⁸⁹

První krůčky amatérských badatelů přecházejí u profesionálních historiků v diskusi o původu lenního práva. V následujícím výčtu vycházím ze studie **Jaroslava Bakaly** z roku 1959, věnované počátku lenního zřízení v českém státě. Podrobnější bibliografické údaje předkládám v následující poznámce a ačkoliv by bylo možné na první pohled říci, že navazuje na Františka Grause, přesto se ubírá jinou cestou především vyváženějším pohledem na své předchůdce a hlubším zpracováním této problematiky⁹⁰: Bakala zahájil přehled závěry **Františka Palackého**. Ten měl spatřovat prvky lenního zřízení již v 11. a 12. století, hlavně

⁸⁸ J. Stupecký, Příspěvek k dějinám, s. 145-146.

⁸⁹ J. Stupecký, Příspěvek k dějinám, s. 150.

⁹⁰ Jaroslav Bakala: K počátkům lenního zřízení v českém státě, SISb 57, 1959, s. 378–388. O Jaroslavovi Bakalovi viz úvodní životopisné črty Jaroslava Mezníka a Martina Wihody ve úvodu jeho výboru článků a studií – Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku, Brno 2002. Především ho ovlivnil Šebánkův seminář a tato práce je uzavřením jeho školních studií v roce 1955. Jako politicky nespolehlivý nakonec zakotvil ve Slezském muzeu, kde položil základ mediivistickým studiím této oblasti. Další související přípravné články Jaroslava Bakaly: K lenním listinám Bruna ze Schaumburgu, FD 2, 1953/1954, s. 229 – 247. Týž: Vznik léna v českém státě, FD 3, 1954/55, s. 3-27. Ve zmíněném výboru je publikována studie z roku 1986: Příborsko-hukvaldské léno v 13. a 14. století, s. 505 – 517.

v tzv. kladských dědinách⁹¹, výsluhách⁹² a nápravách⁹³. Stavěl proti sobě původní slovanské zřízení s tzv. německými řády feudálními, které pronikaly od počátku 13. století do Čech a zvítězily v období Přemysla Otakara II.⁹⁴ Podobně smýšlel i **Jan Kapras**.⁹⁵ Podle něho existovaly před 13. stoletím instituce, které se mohly vyvinout v lenní systém, jako například knížecí i jiné družiny a výsluhy. Recepce německého práva ve 13. století tento vývoj přerušila. Naproti tomu **Adolf Kubeš**⁹⁶ se domníval, že lenní zřízení k nám přišlo na přelomu 12. a 13. století z Německa. Několik dalších dějepisců - **Julius Lippert**⁹⁷, **František Vacek**⁹⁸ a **Max Eisler**⁹⁹ - přikládalo přední úlohu v založení a organizaci lenního systému v českém státě olomouckému biskupu Brunovi ze Schaumburku (1245–1281). S Maxem Eislerem, který tvrdil, že před Brunem bylo lenní zřízení českému právnímu prostředí cizí, polemizoval **Wilhelm**

⁹¹ Pramenný doklad o užívání tohoto pojmu pochází až z první poloviny 13. století, ale užíval se i dříve. Pravděpodobně se jednalo o majetky kladské kastelánie, například na Žatecku nebo Litoměřicku, které materiálně zásobovaly hospodářsky nepříznivý kladský kraj. Viz František Musil: K Formování sociální a správní stránky manského systému v Kladsku, in: Korunní země v dějinách českého státu I., Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, (ed.) Lenka Bobková, Praha 2003, s. 266. Týž: Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské, KS 3, 1999, s. 37 – 58. Základní studie k této problematice: Jiří Pražák: Kladské dědiny, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia FFUK 7, 1963, s. 21 – 37. Dále se jimi zabýval i Josef Žemlička: Horeditates, que vulgariter claske vocantur (Ještě k otázce „kladských“ dědin), in: Septuaginta Paolo Spunar (70 † 2), (ed.) J. Kroupa, Praha 2000, s. 144-154. A týž: Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 343. Josef Žemlička se domnívá, že jejich dědiny se nacházely v oblastech západních a severozápadních Čech, tj. dále od Kladska, které bylo neustále vystavováno loupeživým nájezdům. Část lidí proto odcházela do klidnějších míst, ale stále byli svými povinnostmi připoutáni ke kladskému ustředí. Jednalo se o svobodné lidi. Později se tyto vztahy stávaly přežitkem; a tak se jich Václav I. během 30. let 13. století rázně vzdal.

⁹² Starší předchůdce pozdějších lén. Pravděpodobně se jednalo o odměny za zásluhy nebo snahu panovníka dotyčného šlechtice nebo úředníka nějakým způsobem k sobě připoutat. Zprvu nebyly nijak omezovány. Až za posledních Přemyslovců dochází k jejich přeměně v lenní institut. Viz František Kavka: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, ČČH 88/3, 1990, s. 225–251.

⁹³ Josef Macek používá tento termín náprava pro dvůr, tvrz, ves pro nemovitost poskytnutou vazalovi, s níž jsou spjaty služební povinnosti držitele nápravy vůči lennímu pánovi. Nápravníky řadí na rozhraní mezi nejnižší šlechtice a poddané, ale i mezi nimi jsou značné rozdíly. Soustřeďovali se především kolem klášterů a majetků jiných církevních. Viz Josef Macek: Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) (2), Šlechta, Praha 1994, s. 81-82. V Ottově slovníku naučném pod heslem náprava – nalezneme, že označení pochází od sezení na právu jiného (názor Brandla). Měly pak splynout se svobodníky. Heslo Náprava, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, [CD-ROM]. Verze I. Aion CS Zlín, vyd. 1997. [29.7.2007]. ISBN: nemá.díl XVII, s. 1035. Dále zkráceno jen na Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM.

⁹⁴ František Palacký: Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě, Praha 1908, s. 165–167 a 254.

⁹⁵ Jan Kapras: Právní dějiny zemí koruny české, Praha 1913, díl I, s. 177n.

⁹⁶ Adolf Kubeš: Manové bývalého benediktinského kláštera Třebonického, ČMM 26, 1902, s. 201 – 226, 364 – 431.

⁹⁷ Julius Lippert: Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, Wien 1896, díl II, s. 318.

⁹⁸ František Vacek: Sociální dějiny české doby starší, Praha 1905, s. 549.

⁹⁹ Max Eisler: Geschichte Brunos von Schauenburg, ZDV 10, 1906, s. 346–347.

Weizsäcker.¹⁰⁰ Podle něho lenní zřízení proniklo do Čech jako hotová instituce ze sousedních německých zemí. V Čechách se však setkala s domácím vývojem. U nás prý byly do 13. století již zárodky vasality a závislé majetky, jako výsluhy a úřednické statky. Ke vzniku samostatného lenního zřízení nedošlo, poněvadž nebyla sloučena osobní a věcná stránka. Používal ale prameny až z konce 13. století a začátku 14. století. **Bertold Bretholz** zdůraznil silný podíl německého obyvatelstva na formování lenního práva.¹⁰¹ Jaroslav Bakala rovněž zhodnotil i příspěvek svého současníka **Františka Grause**¹⁰², který naopak předpokládal čistě domácí podíl. České lenní právo je podle něho naprosto domácího původu a nepřevzalo ze zahraničí nic podstatného.

K článku Františka Grause Lenní právo v Čechách bych chtěla ještě sama připojit poznámku, v níž bych se chtěla zabývat otázkou jeho ideového postoje. Je třeba si uvědomit, že po dlouho dobu byla jeho práce pro ty, jež se zabývaly lenním právem, v podstatě jedním z mála existujících obecných studií (kromě práce Jaroslava Bakaly). Někteří pozdější badatelé v obecném hodnocení lenních poměrů přímo navazují na jeho závěry. Uvědomuji si, že se takto ocitám na velmi tenkém ledě, neboť lehce můžu sklouznout k zjednodušení. Co se týče hodnocení tohoto historika, odkazují jednak na sborník z roku 2004¹⁰³, jednak na kapitolu V zajetí marxismu v monografii Martina Nodla Dějepisectví mezi vědou a politikou.¹⁰⁴ Studie o lenním právo v Čechách byla sepsána v době jeho největšího příklonu k marxistické ideologii, zároveň je třeba doplnit, že toto vnímání mohlo být způsobeno i politickou situací a značným pocitem ohrožení.¹⁰⁵ On sám označuje

---

¹⁰⁰ Wilhelm Weizsäcker: Olmützer Lehenswesen unter Bischof Bruno, ZDV 20, 1916, s. 32-56. Týž: Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehenswesens im Lichte der germanistischen Forschung, ZDV 21, 1917, s.207-238. O něm: Karel Hruza: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní synové vlasti?, in: Pavel Soukup, František Šmahel (ed.): Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Praha 2004, s. 305 – 352.

¹⁰¹ Bertold Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden, München u. Leipzig 1912, s. 523–534. O něm: Zdeňka Stoklasová: Konvertitova kariéra. Bertold Bretholz a jeho snaha po uplatnění, in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Praha 2004, s. 273 – 287.

¹⁰² František Graus: Lenní právo v Čechách, Český lid 7, 1952, s. 67 – 73. Týž: Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, ČsČH 13, 1968, s.1-18. Týž: Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert, Nachrichten der Giesener Hochschulgesellschaft 35, 1966, s. 131-153. Týž: Přehled československých dějin I (do r. 1848), Praha 1958, s. 65–67. O něm a jeho práci viz sborník – Zdeněk Beneš, Bohumil Jiroušek, Antonín Kostlán (ed): František Graus – člověk a historik, Praha 2004.

¹⁰³ Zdeněk Beneš, Bohumil Jiroušek, Antonín Kostlán (ed.): František Graus – člověk a historik, Praha 2004.

¹⁰⁴ Martin Nodl: Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Praha 2007.

¹⁰⁵ M. Nodl, Dějepisectví, s. 126.

článek za podmět k diskusi. Úvodní pojednání o pojmu feudalismus a černobílé hodnocení „buržoazních“ historiků je zjevně ovlivněné dobou a zcela postrádá souvislosti, ačkoliv je zřejmé, že práce těchto historiků četl.¹⁰⁶ Navazující výklad se odvíjí od družiny kolem panovníka, jež získává jako odměnu léna, po té co se natolik konsoliduje situaci v zemi, že je možné nerušeně užívat požitků z nich. Tezi pak dokumentuje na dochovaném písemném materiálu a rovněž se nevyhýbá ani terminologickému rozboru. Toto první období lenního systému má končit přeměnou nedědičných lén v dědičná; u nás asi tak v polovině 12. století. Recepce německých lenních forem považuje za pouhou formalitu.¹⁰⁷ Srovnáme-li tuto práci metodicky, například se studií Františka Kavky z roku 1990¹⁰⁸, zhodnotila bych ji jako schématickou a podléhající představě zjednodušujících struktur, především zde chybí moment vývoje.

Vraťme se zpět k Bakalovu přehledu, jenž poukazuje, že některé Grausovy teze podrobil kritice již v padesátých letech **Josef Válka**¹⁰⁹; zvláště tvrzení, že dědičnost českých lén značila konec lenního systému u nás. Naopak s Grausem se shoduje **Jiří Jirásek**¹¹⁰. Jaroslav Bakala zakončil svůj přehled kritikou článku **Jaroslava Novotného**¹¹¹; výrok, že se lenní zřízení projevuje u nás již ve 13. století, považuje za krok zpět oproti závěrům Františka Grause.¹¹² K tomuto výčtu jmen bych

---

¹⁰⁶ „Podle jejich názoru [Fustel de Coulange, Alfons Dopsch – pozn. autora] neexistuje zásadní (kvalitativní) rozdíl mezi jednotlivými epochami; není podstatného rozdílu mezi kapitalismem a otrokářským řádem na straně jedné a kapitalismem na straně druhé. Je jasné, že tato teorie, která je v podstatě agnostická, má současně za účel obhájit kapitalismus tím, že dokazuje jeho odvěkou existenci, jeho „působení“ za otrokářství i feudalismu“ F. Graus, Lenní právo, s. 68.

¹⁰⁷ F. Graus, Lenní právo, s. 68.

¹⁰⁸ František Kavka: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, ČČH 88/3, 1990, s. 225–251.

¹⁰⁹ Josef Válka: Problematika českých dějin feudálního období v časopise Český lid, roč. 1951–1953, ČMM 73, 1954, s. 359–360. Dále se mu nelíbí chápání lenního období jako určité fáze feudalismu. Týž: Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu, Moravský historický sborník = Moravica historica, Antonín Verbík a Karel Blažek (ed.), Brno 1986, s. 22–45.

¹¹⁰ Jiří Jirásek: Manské statky olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století, ČMM 76, 1957, s. 20–41.

¹¹¹ Jaroslav Novotný: Mani, púhončí a lovci, ČMM 76, 1957, s. 3–20. Tento výrok se zde skutečně nachází, nicméně autor zároveň zdůrazňuje, že mu nejde o otázku vzniku lenního práva a zřízení (odvolává se na práci Františka Grause). Chce se především zabývat privilegovanými venkovskými vrstvami na Moravě – vedle svobodníků a svobodných rychtářů mu jde především o many, nápravníky, púhončí (volavčí), lovce, dvořáky v 16. a 17. století atd. Poznává, že v Čechách sice není k selskému manskému zřízení žádná literatura, ačkoliv robotné many můžeme objevit i v berní rule, například karlístejnské a dobršíšské, avšak na Moravě existuje několik cenných příspěvků (Kubeš, Turek, Hosák). Autor shrnuje poznatky těchto autorů a zabývá se především postavením těchto skupin, přeměnou jejich povinností atd. především v 16. a 17. století.

¹¹² J. Bakala, K počátkům lenního zřízení, s. 378–388.

chtěla dodat ještě jednoho badatele, a to **Augusta Sedláčka**, který ve svém monumentálním díle shromáždil velké množství informací k jednotlivým lénům.¹¹³

Po té Jaroslav Bakala sám přistupuje k zhodnocení úlohy lenních vztahů na základě pramenů 11. a 12. století. Domnívá se, že v českém prostředí nemá být přeceňována diferenciací závislosti osobní a věcné. Představa o tom, že u nás nedošlo ke spojení věcné a osobní stránky před převzetím německých lenních forem, prý vznikla díky četným zprávám v pramenech o vazalech bez lén a naopak nečetných o těch s lény. V raně feudálním období (přibližně do konce 12. a začátku 13. století) systém lenních feudálních vztahů měl vyplývat ze vztahu panovníka k ostatním světským feudálům. Panovník se je snažil učinit na sobě co nejzávislejšími. Jeho centralizačním snahám sloužily účinně jen čistě vasalské vztahy. Many bez léna nepokládá pro panovníka za tak důležité, neboť jen těžce je bylo možno přinutit k plnění povinností. Také některá konkrétní hospodářská fakta, například feudální monopolizace lovu a rybolovu, nutila feudální vrchnosti, aby kolem sebe vytvářeli družinu materiálně zainteresovanou na zájmech svého seniora. I dvorová organizace tehdejšího feudálního velkostatku si vynucovala rozsáhlý aparát. Zvláště v tzv. hradeckém správním zřízení zaleželo mnoho na tom, aby úředníci byli závislí na knížeti a aby tato závislost měla reálnou povahu. Obvyklou formou bylo udělení tzv. úřednických statků do dočasného nebo i dědičného držení.¹¹⁴ České úřednické statky odpovídaly svým charakterem těm západoevropským lénům, která byla označována v německých zemích jako "beneficium castrense", "beneficium castellanum", "Burglehen". Většinou byla jen dočasná a maximálně doživotní. Jinou českou formou vasalsko - lenních vztahů byla údělní soustava. Údělům Přemyslovců Bakala přisuzuje obsahovou podobnost s západoevropskými tzv. čistými lény¹¹⁵. Jak úřednické statky, tak i úděly byly dosti velkými lény a jejich držitelé patřili k vedoucí složce feudální třídy. Mimo ně však existovala drobná léna služebná. Zatímco vlastní úřednické statky měly souviset těsně s příslušným úřadem, byla drobná služebná léna asi rozdělována individuálně a nesystematicky; existovala i u jiných českých feudálů (církevních i světských velmožů). Odpovídala západoevropským

¹¹³ August Sedláček: Hradky, zámky a tvrze království českého, I.- XV.sv., Praha 1882 – 1927. Dále o jeho zakladatelské činnosti kastelologické, historické vlastivědě a pozůstalosti viz sborník – Božena Kopiczková (ed.): August Sedláček a pomocné vědy historické, Mladá Vožice 1995.

¹¹⁴ Pravděpodobně první zprávu o úřednickém statku podal Kosmas. Roku 999 služebník Dovora za záchranu Jaromírova života získal také držbu hodnosti lovčího u dvorce Zbečno. (Bertold Bretholz, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, MGH SS, N. S. II, Berlin 1925, s. 62–63.)

¹¹⁵ Tj. takovým, jejichž držitelé nebyli povinni vzhledem k seniorovi žádnými služebními závazky mimo válečnou službu. Zvláštností bylo, že držitel údělu musel být členem panovnické dynastie.

ministeriálním lénům. Z této skladby lén Bakala vyvozuje, že lenní zřízení u nás nemělo do konce 12. století význam přímo pro organizaci vlastnických vztahů, nýbrž spíše pro organizaci státní a jiné správy. Neexistují žádné pramenné údaje, které by naznačovaly existenci jiných lén než úřednických, služebných a úděly.¹¹⁶ Proto se zdá, že mimo velmi důležitou složku správy nepřevládly v naší raně feudální společnosti lenní vztahy a tzv. pravá léna tehdy patrně u nás neexistovala. Západoevropské termíny z lenního práva k nám pronikaly pomalu a byly přizpůsobovány místním podmínkám. Označení pro léno - "precarium" a "feudum" – a leníky – "vassalus" a "vassus" – se u nás do konce 12. století neužívalo. Většinou se v našich pramenech vyskytují v období raného středověku pod označením označení – "miles". Také názvy pro úřednické léno máme doložené až z pozdějšího období – "beneficium", "kladsko", "supa" (župa), "provisio" (náprava) a "výsluha" (promeritum). Obvykle se v listinách vysvětlovalo celou větou, jak držitel získal svůj majetek, aby se ozřejmilo jeho právo k volnému disponování. Nakonec uzavírá svoji studii terminologickým rozborem, který dosvědčuje, že věcná náplň našeho lenního systému není přínosem ze zahraničí, nýbrž zcela domácího původu - ovšem jen v raně feudálním období. Analogie tkví v podobnosti sociálně-ekonomických podmínek.¹¹⁷

Taktéž **Miloslav Sovadina**¹¹⁸, jenž provedl v roce 1979 rozbor lenních listin výše zmíněného olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburku¹¹⁹, zastává názor, že české lenní zřízení existovalo a vyvíjelo se z domácích poměrů již před převzetím německých lenních forem ve 13. století. Dokládá, že lenní soustava vznikla již dříve, snad za biskupa Roberta, ale teprve Bruno postavil lenní zřízení na pevné základy. Rovněž shrnuje zmínky o lenních zřízeních na panstvích duchovních feudálů. V Čechách jsme mimo pražského biskupství, kde měl svoji manskou organizaci biskup Tobiáš, informování o lenních soustavách klášterů tepelského a plaského. Na

¹¹⁶ Výjimkou mohou být některé oblasti pohraniční s neslovanským obyvatelstvem.

¹¹⁷ J. Bakala, K počátkům lenního zřízení, s. 385 – 387.

¹¹⁸ Miloslav Sovadina: Lenní listiny biskupa Bruna, SAP 24/2, 1974, s. 426 – 460.

¹¹⁹ Další literatura: Karl Lechner: Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz, Brünn 1902. Wilhelm Weizsäcker: Olmützer Lehenswesen unter Bischof Bruno, ZVGMSch 20, 1916, s.32-56. Vincenc Brandl: Manský soud biskupství Olomouckého, ČMM 15, 1981, s. 5 – 18. Christian d'Elvert: Die Praxis des Olmützer bischoflichen Lehenrechtes, Schriften der historisch-statistischen Section XVII, IV. Josef Svátek: Nejstarší leníci olomouckého biskupství v Čechách, Zprávy krajského vlastivědného ústavu v Olomouci, 1960, č. 90. Vilém Knoll: Jus vassalorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis: poznámka k otázce původu olomouckého lenního práva, Právněhistorické studie 37, 2005, s. 17-28. Dalibor Janiš: Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281-1302). K problematice lenních a lokačních listin, ČMM 116/2, 1997, s. 325-346.

Moravě si vybudovala lenní soustavu celá řada klášterů, například Rosa Coeli v Dolních Kounicích, loucký klášter. Největší lenní soustava, která vznikla napodobením olomouckého lenního zřízení, se vyvinula při klášteře třebíčském z ministeriální povinnosti určité části poddaných; později se objevili i šlechtičtí leníci.¹²⁰

Co se týká současného hodnocení Bakalovy výše zmíněné práce, **Josef Žemlička** ve své monografii z roku 2002 na ní sice odkazuje¹²¹, nicméně v poznámce dodává, že některé závěry neodpovídají již současnému stavu poznání.¹²² Rovněž se pozastavuje nad otázkou, zda je možné u nás hovořit o lenní soustavě. Sám se přiklání k termínu benefičiální systém užívaný polským badatelem Russockim.¹²³ Dále ve sledovaném období 1198 – 1253 upozorňuje na rozklad hradské soustavy. Její přední centra se rozkládala v úrodných a zalidněných oblastech, tedy co nejbližší ke zdroji příjmů. Správci těchto center ale přicházeli o své příjmy a majetky, neboť panovník z jejich pravomoci vyjímal rozsáhlá území, aby je chránil před nájezdy svých vlastních úředníků. K rozkladu hradské soustavy přispěly tedy imunity, oblasti zakládané na německém právu a množící se městské obce. Dle Josefa Žemličky jejich nespokojenost vyústila až v podporu povstání mladého Přemysla II. proti svému otci Václavu I. (1248-1249). Zároveň je přesvědčen, že od poloviny 12. století sílila tendence k privatizaci benefičií a jejich výnosů, na čemž se zároveň podíleli i nejvýše postavení benefičiáři. Rozklíženou administrativu a zbytečné úředníky nahrazovaly pozemkové vrchnosti, v jejichž prospěch se za určitých podmínek vyslovovala Konrádova statuta¹²⁴. Během 13. století benefičiální systém zaniká, ale v odlehlejších krajinách vyznívaly jeho přežitky až do 14. století. Další tendenci epochy posledních Přemyslovců nastiňuje Josef Žemlička ve studii o Bezdězsku¹²⁵. Téma hradské soustavy bych ještě doplnila článkem **Barbary Krzemieńské a Dušana Třeštíka** o služebné organizaci.¹²⁶

¹²⁰ Adolf Kubeš: Manové bývalého benediktinského kláštera Třebonického, ČMM 26, 1902, s. 201 – 226, 364 – 431.

¹²¹ Josef Žemlička: Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002.

¹²² J. Žemlička, Počátky Čech, s. 676.

¹²³ Stanisław Russocki: Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym, Czasopismo Prawnohistoryczne 23, 1971, s. 33 – 46.

¹²⁴ J. Žemlička, Počátky Čech, s. 208. Vaněček Václav: Glossy k tzv. Statutům Konrádovým, Sborník věd právních a státních 41, 1941, s. 105-159. Statuta ducis Otonis, in: Libor Jan: Václav II. a struktury panovnické moci, Praha 2006, s. 168 – 171. Vratislav Vaníček: „Právo na hrad“ a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých i alpských zemích, in: Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 24 – 50.

¹²⁵ Bezdězsko – „královská území“ Přemysla Otakara II, ČsČH 28, 1980, s. 726 – 751. Jelikož hrozilo narušení nebo zmenšení této souvislé královské enklávy postupnou kolonizací od sousedních

Zvláštní pozornost je třeba věnovat studiím **Františka Kubů** o štaufské ministerialitě na Chebsku; první uveřejnil v roce 1981.¹²⁷ Své bádání završil v roce 2006 prací o chebské městském státě.¹²⁸ První ministeriálové¹²⁹, pocházející z marek Cham a Nabburg a ve své většině tvořící posádku markraběcích hradů v Severní marce, se stali na chebském hradě (tehdy říšským územím) jakousi výspou moci vohburského markraběte v dosud slovanském a málo kolonizovaném území. Ale již před příchodem Štaufů se začali rozcházet do okolí a stavět svá vlastní opevněná sídla. Štaufové (1146-1266) je po svém nástupu přejali, zároveň však ve snaze vybudovat mnohem větší správní centrum povolali kolem poloviny 12. století další, opět většinou z jihu, z oblasti Severní marky. Tito si taktéž zakládají opevněná sídla v okolí Chebu. Tato vlna níže postavených ministeriálů posílila zázemí chebské falce a urychlila germanizaci a německou kolonizaci této oblasti. Na konci štaufské vlády

---

vlastníků, panovník zde podporuje výstavbu hradu, měst a vesnic, aby toto území přetvořil v pevnou oporu královské moci. Důležitou součástí tohoto celku je i manská organizace vážící se k hradu Bezdězu. Ze stejným záměrem byly založeny i manské obvody na Loketsku, Trutnovsku, Křivoklátsku, v Kladsku a je pravdě podobné, že následně bádání odhalí i další.

¹²⁶ Barbara Krzemieńska – Dušan Třeštík: Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH 12, 1964, s. 637-667. Titíž: Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen, in: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Früzeit, hrsg. Von František Graus und Herbert Ludat, Wiesbaden 1967, s. 709-98. Od 10. století panovník upevňuje stát a zároveň i jeho hospodářskou organizaci. Pro své potřeby (a rovněž vojska) usazuje nejprve služebníky a řemeslníky na hradech a dvorcích. Autoři je rozdělují na pět kategorií: dvorská služba knížete, lovecká služba, chov knížecího dobytka, služba vinařská, brnická a rybářská, knížecí řemeslníci. Jak ale rostly potřeby dvora, stoupá i jejich množství a už nebylo možno je uživit, a tak je panovník usazuje v okolí dvorců a hradišť. Vybírá od nich část jejich výrobků nebo požadoval část jejich práce pro vykonání různých služeb na dvorcích nebo při nich. Tito služebníci tj. ministeriálové byli nesvobodní, ale seděli na půdě a část z nich pravděpodobně měla speciální znalosti. Mohli se vykoupit a postavit za sebe náhradníka. Ti, kdož se pohybovali u dvora, mohli projít i sociálním vzestupem. V druhé polovině 12. století se služebná soustava rozpadá, především kvůli změnám v zemědělství. Zaniká rovněž hradská soustava. Panovník již nepotřebuje tolik lidí, vojsko živí přiděleným lén. Řadu produktů je možné čerpat z intenzivně rozvíjejících se trhů. Část z těchto služebníků se dostává do rukou církve a šlechty a stali se poddanými jako závislí zemědělci, část zůstala ve službách knížete a tvořila jednu ze složek, z níž se vyvinula nižší šlechta. O jejich existenci se z písemných pramenů dozvídáme právě na základě jejich donací. Dalším zdrojem jsou místní názvy.

¹²⁷ František Kubů: Štaufská ministerialita na Chebsku, Cheb 1997. Týž: Ministerialita a Chebsko v období štaufské vlády, ČsČH 29, 1981, s. 389-416. Týž: Rozklad chebské ministeriality a její zápas s městem Chebem, ČsČH 30, 1982, s. 76-99. Týž: Podíl štaufské ministeriality na osídlení Chebska, Minulostí Západočeského kraje 17, 1981, s. 169-183. Týž: Politické a ekonomické vztahy města Chebu a okolní šlechty, Archaeologia historica 10, 1985, s. 163-174. Týž: Chebský městský stát, České Budějovice 2006. Dále se jednotlivými ministeriálními rody zabývá **Vilém Knoll**: Liebensteinská léna na Chebsku, MaVP 43/113, 2005, č. 3, s. 131-136. Týž: Nothaft - základní přehled o dějinách jednoho ministeriálního rodu, Sborník Chebského muzea 1998 [vyd. 1999], s. 18-27. Týž: Von Kinsberg. Kritické vyhodnocení predikátů a přehled dějin jednoho ministeriálního rodu, Sborník Chebského muzea 2002 [vyd. 2003], s. 79-94.

¹²⁸ František Kubů: Chebský městský stát, České Budějovice 2006.

¹²⁹ Ministeriálové byla podle Františka Kubů sociální vrstva původně nesvobodných úředníků a vojáků. Dle Otova slovníku naučného se tito původně sluhové vykonáváním vojenských a dvorských služeb povznesli nad svůj nesvobodný původ a pronikali nejprve mezi nižší šlechtu. Ve 13. a 14. století se tento rozdíl setřel vzhledem k tomu, že obě skupiny přijímaly léna. Heslo Ministeriálové, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XVII, s. 389.

pronikli až za hranice Chebska, do dnešního Loketska, které bylo přechodně ve druhé polovině 12. století rovněž v moci Štaufů. Tragický závěr štaufské vlády znamenal i ztrátu jejich opory a jako vrstva postupně ztrácí význam. Některé rody do konce 13. století vymřely, některé se vřadily mezi svobodnou šlechtu a jiné splynuly s měšťanským prostředím Chebu¹³⁰, z malé části se stali poddaní. Majetky rovněž ztráceli jejich zastavováním okolním mocnostem¹³¹, aby u nich získali podporu. Hledali například oporu u bavorských Wittelsbachů, kteří dlouhá léta zápasili s Lucemburky o vládu v říši. V první polovině 14. století probíhá vleklý zápas ministeriálů s městem Cheb, který postupně jednotlivá sídla dobývá nebo je ovládne jiným způsobem. Do roku 1358 se městský stát stal hegemonem v této oblasti, mimo jiné i proto, že vsadil na pro českou orientaci. Protože mnozí ministeriálové spojili svůj vzdor s loupeživou činností, označoval Cheb svá tažení za trestní výpravy.¹³² Rovněž i panovníkův vliv v této oblasti poklesl, a tak chebský patriciát se v mnoha případech stal i lenním pánem nad místní drobnou šlechtou.

Další směr bádání určil třemi studiemi v rozmezí let 1978 – 1990 **František Kavka**. Svoji pozornost zaměřil jednak na tzv. hrad – léno¹³³, na jeho využití ve vnitřní politice posledními Přemyslovci a lucemburskými panovníky, jednak na zmapování šíře královské domény.¹³⁴ Zatímco v zahraniční politice Přemyslovci měli běžně využívat západoevropskou formu lenního institutu, ve vnitřní politice se přidržovali domácích archaických forem tzv. výsluh, jež nebyly podmíněny časově ani jinak. Nicméně v druhé polovině 13. století lze pozorovat vlivy západoevropského lenního institutu, například ve formulích o povinnostech v lenních listinách a reversech. Za Přemysla Otakara II. a Václava II. vznikala nejdříve léna nižšího typu, vojensko-služební, vážící se k důležitým královským hradům a někde souvisle

¹³⁰ Pronikli mezi patricijské vrstvy. Na počátku 15. století se rozhořel boj mezi těmito starými patricijskými rody a novými zbohatlíky. Nicméně jeden z původních ministeriálních rodů se udržel v městské radě téměř až do konce 15. století.

¹³¹ Jednalo se o české panovníky, purkrabí z Norimberka, z rodu švábských Hohenzollernů, o fojty z Weidy a jejich poboční větve fojty z Plavna a z Gery, o lantkrabata z Leuchtenberka a z duchovních vrchností o klášter Waldsassen.

¹³² V roce 1509 proběhlo poslední dobývání opevněného sídla někdejších ministeriálů. Poslední, značně vzdálenou jiskřičkou bylo odkoupení sídla Vokova roku 1666 a jeho okamžitá likvidace a proměnění v pastvinu.

¹³³ František Kavka: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, ČČH 88/3, 1990, s. 225–251.

¹³⁴ František Kavka: Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300–1349). Situace na středním Povltaví a dolním Posázaví, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26 (1985), s. 139 – 162. Tento článek rovněž nalezneme v autobiografickém shrnutí Františka Kavky: Ohlédnutí za padesáti léty ve službě českému dějepisectví, Praha 2002, s. 196 – 225. Týž: Královská doména Karla IV. v Čechách a její osudy, in: Numismatické listy 33, 1978, s. 129 – 149. Rovněž je v Ohlédnutí za padesáti léty ve službě českému dějepisectví, Praha 2002, s. 169 – 190.

pokrývající širší zázemí (Tachov, Locket, Trutnov aj.) a zatím jen ojedinělá léna vyššího typu (ušlechtilá) tj. hradů s příslušenstvím, charakteristická pro české poměry. Jejich rozvoj ale náleží až do doby Jana Lucemburského a Karla IV. Města a úřady u nás obvykle nebyly předmětem lenních svazků. Stejně tak se zde neseťkáváme s lény peněžními. Zmíněný hrad – léno je poprvé doložen v listině olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburku z 30. dubna 1275. Uplatnění tohoto u nás nového typu spočívalo v jeho politickém využití, kdy vazal nikoli již jen osobně, nýbrž celým svým majetkem a personálním potenciálem zaručoval nejen obranu nějakého důležitého strategického bodu či dodání většího vojenského kontingentu, nýbrž poskytoval politickou podporu svému lennímu pánovi a pomoc v rámci co nejširším. Tato léna vyššího typu vznikala buď tím, že lenní pán vlastní hrad s příslušenstvím někomu udělil v léno, nebo že šlechtic svůj alodiální hrad vzdal v léno, tj. zřekl se vrchního vlastnického práva za předpokladu, že objekt dostane jako léno zpět, ovšem již jen v děleném vlastnictví. V mnoha případech šlo o hrady po léta zastavené, kde lenní institut byl toliko jinou formou jejich zabezpečení před úplnou ztrátou vlastnictví. Lenní institut tak získává podobu jakéhosi nástroje vnitřní politiky českých panovníků, kteří se tímto způsobem snažili získat hospodářskou i mocenskou oporu v zemi. První nositelé zárodečných forem lenního institutu pocházeli z rodů cizího původu (páni z Donína) nebo z rodů majících s německým prostředím úzké styky (páni z Michalovic, Vartemberkové). Domácí prostředí kladlo nové formě tuhý odpor, takže panovníci byli nuceni pokračovat v institutu pro ně méně výhodném, ve výsluhách, pokoušejíce se je alespoň v méně závazné formě podmínit. Teprve doba Jana Lucemburského znamená plné zakotvení západoevropského lenního institutu v českém království, zvláště přelom 30. a 40. let 14. století. Proti sedmi případům z doby přemyslovské (Frýdlant, Šrafštejn, Děvín, Grabštejn, Tolštejn, Tetín a Velešín) známe za Jana Lucemburského třicet pět různě vzniklých lenních objektů. Do stavu korunních vazalů vstoupilo celkem 18 rodů (8 rodů bylo cizího původu). Většina z nich držela vesměs svá zboží v okrajových nebo strategicky důležitých oblastech. Kraje, kde lenní svazky tvořily převažující podobu vztahu panovníka k poddaným, získávaly hromadné výsady, např. Loketsko, Tachovsko, Trutnovsko a Kladsko.¹³⁵ Tak se vytvářel zárodek dvorské šlechty. I

---

¹³⁵ Například manové hradu Kamýka (později Karlštejna) byli osvobozeni ode všech povinností kromě těch, které jim příslušely s jejich vojenskou službou. V Loketsku byli eximováni od soudu pražského či jiného a podřízení králi nebo loketskému purkrabí.

nadále na rozdíl od využití ve vztazích ke slezské a říšské feudalitě se lenní institut prosazoval ve vnitřních vztazích pomaleji, hlavně v oblasti lén vyššího typu. Kavka rovněž vyzdvihuje Šustovo upozornění na zvyklost požadovat od vazalů za peníze, které dostali ze vzdání svých alodiálních statků, zakoupení nových statků a tyto rovněž vzdát v léno. Tato praxe se běžně provozovala v Lucembursku. K obratu došlo na přelomu 30. a 40. let, kdy se korunními vazaly stalo několik mocných rodů, například páni z Oseka a z Landštejna. Morava byla počítána k oblastem strategicky citlivým, a tak byl zde uplatňován přísnější lenní režim. Až na konci Janova panování se vazalem stává i měšťan. Vedle těchto lén vyššího typu (předmětem byl hrad s příslušenstvím), vznikaly i lenní závazky na vesnice či jejich části, typické pro léna služební.¹³⁶ Po polovině 14. století se dokonce vžila představa, že tento typ léna není vhodný pro příslušníka panského rodu.

Lenní politika Jana Lucemburského vytvořila pevný základ, na němž potom – již s menším úspěchem – budoval Karel IV, který povýšil lenní institut na primární vazivo mezi zeměmi České koruny jeho aplikací na markrabství Moravské a biskupství Olomoucké. Orientoval se spíše na vytváření lenních vazeb v říši římské systémem českých korunních lén. Ve vlastním království dbal především na to, aby nedocházelo k uvolňování lenních vztahů již uzavřených a polozapomenuté znovu utužoval. Vytvořením šestnácti nových lenních svazků svého předchůdce nepřekonal.¹³⁷ V další studii věnované snaze Karla IV. o vytvoření silné královské domény František Kavka mimo jiné předestírá následující domněnku: „*zástavy mohly plnit politickou funkci, jestliže nahrazovaly ve 14. století někde málo účinné lenní svazky. Místo léna totiž dostaly osoby, na jejichž politickém angažování záleželo, příslib peněz a místo nich pak určitý statek do zástavy.... Zda tato služební funkce zástav doložitelná v římsko-německé říši se také uplatňovala v Karlových zástavách v Čechách, nelze zatím bez podrobnějšího zkoumání říci.*“¹³⁸ V poslední studii¹³⁹ sahající až k roku 1419 dokládá, že zatímco v polovině 14. století zhruba každý čtvrtý hrad byl v nějakém vztahu k panovníkovi, v roce 1419 je již každý třetí hrad. Tento přesun lze přičíst ve prospěch zástavního a lenního majetku. Jeho vlastnictví se v rámci procesu přeměny uvnitř šlechtické obce přiklání k „nepánům“, tj. formujícímu

¹³⁶ V lenní teorii jsou tato léna považována za nepravá.

¹³⁷ F. Kavka, *Západoevropský lenní institut*, s. 225–251.

¹³⁸ F. Kavka, *Královská doména Karla IV.*, s. 147–148.

¹³⁹ F. Kavka, *Hrady a jejich význam*, s. 160.

se stavu nižší šlechty¹⁴⁰. „*Tito lidé, působící často jako purkrabí jiných královských hradů a k nerozeznání splývající s jejich lenními či zástavními držiteli dosahovali takto společenského vzestupu a tvořili patrně další „neurozenou složku předhusitské aristokracie.*“¹⁴¹ Tyto závěry dokládají i okolnosti známé z „politické“ historie doby Václav IV. Kromě toho, že propůjčoval léna svým stoupencům z řad nižší šlechty, se zřejmě snažil využít této cesty k vybudování spolehlivé mocenské základny územně koncentrované do středních Čech a směrem ku Praze (vyšehradská léna), aby zde v oblasti hlavního města měl ještě vůbec možnost čelit panskému tlaku.¹⁴²

Ve 30. letech 14. století v souvislosti s růstem lén vzniká nový dvorský soud, o jehož počátcích nás informuje **Jiří Kejř**¹⁴³ a **Zdeněk Kristen**.¹⁴⁴ Pro záznam své agendy vedl tzv. dvorské desky, důkladně analyzované **Pavlou Burdovou**¹⁴⁵. Manové větších územních celků podléhali vesměs zvláštnímu královskému zástupci pro příslušný obvod, nazývanému rovněž purkrabí, případně hejtman, jehož sídlem byl příslušný hrad a jehož pravomoce byly díky velkému územnímu rozsahu

¹⁴⁰ O postavení nižší šlechty viz Miloslav Polívka: Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, Rozpravy ČSAV SV, roč. 92, sešit 1, Praha 1982, s. 5-29. František Šmahel: Nižší šlechta mezi úskalím chudoby a vojenské služby, in: Husitská revoluce 1, Doba vymknutá z kloubů, Praha 1993, s. 273 - 281.

¹⁴¹ F. Kavka, Hrady a jejich význam, s. 160.

¹⁴² M. Polívka, Mikuláš z Husi, s. 21. V článku taktéž uvádí svůj rozbor druhé knihy provolacích desk dvorských z let 1395 – 1410, kde jsou uvedeny jednak hodnoty projednávaných majetků a jednak výše renty z nich plynoucích. „*Ve více než 60% případů se o jednu ves dělili dva i tři feudálové (výjimečné nebyly ani případy, kdy majitelů bylo více)... Prakticky to znamená, že pro většinu zemanských rodin představovala feudální renta problematickou záruku životní existence*“ (s. 18). Tuto situaci často řešili vojenskou službou – buď jako manové nebo se nechali najímat (s. 20). Královým manem příslušným k vyšehradskému hradu se roku 1399 stal Mikuláš z Husi, o čtrnáct let snad i Jan Žižka. F. Šmahel, Nižší šlechta, s. 278.

¹⁴³ Jiří Kejř: K počátkům dvorského soudu (Příspěvek k historii překonání feudální rozdrobenosti ve starém č. státě), Rozpravy ČSAV, roč. 66, sešit 44, Praha 1956.

¹⁴⁴ Zdeněk Kristen: Soud dvorský a jeho knihy za krále Ladislava, Praha 1931. Ivan Martinovský: Soud dvorský za krále Vladislava II., in: Historia docet, Praha 1992, s.277-291. Petr Klučina: Dvorský soud a jeho desky za Václava IV., diplomová práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Praha 1973.

¹⁴⁵ Pavla Burdová: Desky dvorské, SAP 47/1, 1997, s. 75 – 123. Lenní přísaha (homagium) skládal man před úředníky desek dvorských osobně, mohl však podat slib i písemně nebo ho mohl zastoupit zmocněnec. Teprve po složení slibu se mohlo žádat o intabulaci své držby nebo podat žalobu. Přísežná formule byla ustálená: *Já XY přísahám Pánu Bohu všemohoucím a nejjasnějšímu a velikomocnému knížeti panu, panu... králi českému, dědicům a budoucím jeho, pravé a lenní vrchnosti, z téhož rodu a kmenu královského pošlým... poddanost a poslušnost manskou, se všemi dědinami a zbožím svým manským, totižto v... a přísahám a touto přísahou manskou věrnost a poslušnost držeti a zachovávat, jak dobrému a věrnému přísluší. Slibovali také, že budou lenní statek opatrovat a dobře se o něj starat: ...slibujeme nejjasnějšímu pánu...z toho zboží, které jest na jeho milost jakožto na krále českého nápadem pravým spadlo a přišlo po smrti XY a nám, našim dědicům od JM za věrnou službu dáno, jmenovitě v...i jinde, kdežkolivěk jest co měl, sloužiti jako manové svobodní do JM života a nic déle beze své škody, až toho zboží královským právem a pomocí JM dosáhnem a jeho v pokojném držení budem. A toho zboží prodati i utratiti nemáme do života JM, jinak než v též právo, jakož mi sami máme. A když by Bůh JM neuchoval, jehož Bože dlouho střež, tehdy zboží... mají nám za svobodna ostati i našim budoucím. A té věci na svědomí pečeti naše dobrovolně jsme přivěsili k tomuto listu, jenž je psán...*“ (s. 103).

podstatně větší. Lenní svazky jiných pánů měly své vlastní soudy, tak např. soud manů olomouckého biskupa v Kroměříži existoval od roku 1307.

Zmíněná studie Pavly Burdové z roku 1997 zatím jako jediná podává alespoň částečné zmapování osudů lenního systému v Čechách do poloviny 19. století. Autorka považuje 14. století za období, kdy u nás vrcholil lenní systém. Kompetence soudu se postupně omezovala. Karel IV. se jej sice snažil povýšit na odvolací instanci, ale naopak za Václava byl podřízen zemskému soudu. Vladislavský zemský řád ponechal v působnosti dvorského soudu pouze majetkoprávní záležitosti královských manů a lenních statků, které ležely na území Království českého (intra curtem), ve sporných i nesporných případech. Za husitských bouří byly mnohé manské královské statky rozchváčeny. Dvorský soud obnovený Zikmundem roku 1436, ale fungoval s přestávkami. Lenní svazky vznikaly i nadále, ale přesunuly se spíše do oblasti majetkoprávní. Konečné rušení lenních svazků v zemích rakouského soustátí, ačkoliv již v 16. a 17. století mnohá léna byla alodifikována, sahá však až do období vlády Marie Terezie a Josefa II.¹⁴⁶

K funkčnosti lenního systému v době vladislavské se vyjadřuje i Ivan Martinovský ve své sondě o vývoji soudu dvorského za krále Vladislava II.¹⁴⁷, při čemž poukazuje na fakt, že i současníci si všimli poklesu počtu lenních statků. Dvorský soud si i nadále udržel svoje samostatné postavení, trpěl především nezájmem současníků zde zasedat, neboť s ním nebyly spojené žádné hmotné a politické zisky proti soudu zemskému. V závěru Vladislavova panování se však stabilizoval. V roli přisedících zde zasedali manové, u nichž podstatnou část jejich pozemkové držby tvořily spíše svobodné statky. Několikrát je v této roli jmenován i karlíštejnský purkrabí.¹⁴⁸

Kapitolu Manové a nápravníci v monografii **Josefa Macka** Jagellonský věk v českých zemích považuji za jeden z nejvýraznějších příspěvků k této problematice.¹⁴⁹ Domnívá se, že v tomto období dochází k prohloubení rozpadu manského systému, narušeného husitskou revolucí a následnou nepřítomností panovnické moci. Pokračuje rozpad královské domény především ve prospěch

¹⁴⁶ P. Burdová, *Desky dvorské*, s. 76.

¹⁴⁷ Ivan Martinovský: *Soud dvorský za krále Vladislava II.*, in: *Historia docet*, Praha 1992, s.277-291.

¹⁴⁸ I. Martinovský, *Soud dvorský*, s.282 a 286.

¹⁴⁹ Josef Macek: *Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) (2)*, Šlechta, Praha 1994, s. 79 – 89. Josef Macek je i autorem sémantických prací: *Česká středověká šlechta*, Praha 1997. Týž: *Vladyka (historickosémantická analýza)*, ČČH 89, 1991, s. 677-691. Z Mackovy studie *The Emergence of Serfdom in the Czech Lands (East-Central Europe 9, 1982)* vychází **Jaroslav Čechura** ve svém rozboru pojmu člověčenství, *Právněhistorické studie* 33, 1993, s.33-52.

panského vlastnictví; nejméně 32 hradů v rozpětí 50 let se vyvázalo z lenního práva a přešlo do jurisdikce práva zemského. K této skupině hradů je nutno přičíst desítky tvrzí a stovky dvorů a vesnic, jež byly zbaveny služebních povinností a staly se součástí vrchnostenské správy. Přesto u mnoha bývalých královských hradů i nadále trvala soustava lén, například u Tachova, Kynžvartu, Hluboké, Zvíkova, Bezdězu, Náchodu, Týřova, Křivoklátu, Karlštejnu, Bítova, Bzence, Bečova, Poděbrad, Hasištejna a mnohých dalších. Zatímco v Čechách s úpadkem klášterů v husitské revoluci zmizelo i jejich lenní právo, na Moravě se kolem některých klášterů manské zřízení i nadále udrželo při životě.¹⁵⁰ Rovněž se zabývá širokým sociálním rozsahem manského zřízení a rovněž souvisejícími pojmy. Na nejnižším stupni se dle autorova názoru nacházeli tzv. nápravníci.¹⁵¹ Soustřeďovali se především kolem klášterů a majetků jiných církevních vrchností, a tak v důsledku husitské revoluce jejich řady značně prořídly. Vyšší sociální statut měli manové na úrovni panošů. Naopak níže stáli vesničané podřízeni manským povinnostem, zejména robotám.¹⁵² V tomto období se již ustálila praxe tzv. dědičných lén. Objevila se i privilegia, jež manům umožňovala zapisovat na svěřená léna věna manželkám. Tam, kde krále v roli lenního pána nahradili šlechtičtí vlastníci, dochází často k třenicím s místními many, neboť se je snažili zatlačit na úroveň vlastních služebníků. K takovým to rozporům dochází například na Tachovsku, Trutnovsku a nejvýrazněji v Loketsku, kde se dokonce manové semkli v odbojný svaz.¹⁵³ Naopak manové se zase snažili dostat na úroveň ostatních šlechticů a často obcházeli předpisy lenního práva. Probíhá hromadné propouštění z manských povinností, Josef Macek dokonce hovoří o módní vlně. Velmi často se také nevědělo, jakému právu je vlastně daný statek podroben. Zcela se například rozpadla struktura manského zřízení na Trutnovsku, rovněž například i struktury spjaté s hradem Křivoklátem jsou nahlodávány – uvolnily

---

¹⁵⁰ Například kláštery loucký, žďárský, v Třebíči a Dolních Kounicích, lenní soustava olomouckého biskupství, v Čechách klášter kladrubský, chotěšovský, krumlovský, ale i kapitola vyšehradská. K tomu srovnej Adolf Turek: Příspěvky k dějinám manského zřízení na statcích moravských klášterů do třicetileté války, ČSPSČ 55, 1947, s. 16 – 27.

¹⁵¹ Nápravu označuje jako název pro dvůr, tvrz, ves pro nemovitost poskytnutou vazalovi, s níž jsou spjaty služební povinnosti držitele nápravy vůči lennímu pánovi. Řadí je na rozhraní mezi nejnižší šlechtice a poddané, ale i mezi nimi jsou značné rozdíly. (s. 81 - 82).

¹⁵² Od ostatních poddaných se měli lišit tím, že se těšili z privilegií (např. nemuseli platit clo, mýto, mohli si v lese brát dřevo), ve dle své služební povinnosti nemuseli nic platit, ani nic odevzdávat v naturáliích. V zásadě ale mohli být proměněny v obyčejné poddané.

¹⁵³ Šlikové neuznávali svrchní královo právo řídit manské zřízení, potlačovali samosprávu a šlechtice považovali za své poddané. Krvavé střety vyústili v letech 1503 – 1506 k vytvoření odbojného svazu. Až na zemském soudě roku 1506 došlo mezi Šliky a jejich many k dohodě. Manové přísahali nejprve králi a pak teprve Šlikům. (s. 84 – 85).

se vazby a manové získali více práv a svobod. Nicméně stále zbývaly kraje, kde lenní právo zůstává i nadále pevným základem správy, například v Chebsku a Loketsku (i přes zmíněné konflikty). Jinde k naznačeným procesům docházelo později, například v Opavsku, Těšínsku a Krnovsku, až v polovině 16. století. Zmíněnou kapitolu pak uzavírá konstatováním, že i „v 16. století rozpad pokračoval a nedal se zadržet, dokonce...pokusy krále Ferdinanda (např. po povstání v roce 1547) učinit z manského zřízení účinnou formu trestu revoltujícím šlechticům....ukázaly se být krátkodobou překážkou v rozvoji svobodného šlechtického vlastnictví.“¹⁵⁴

Na Mackovy závěry navazuje i práce **Václava Bůžka**¹⁵⁵. Zabývá se každodenností křivoklátských manů, zvláště jejich příspěvkem k běžnému hospodářskému životu na hradě.¹⁵⁶ Ve sledovaném období od poloviny padesátých let 15. století až do poloviny dvacátých let 16. století manská služba střídavě vázala ke službě na hradu 400 osob (na 80 lokalit). 60% náleželo k nižší šlechtě, jen výjimečně se zde objevují jména osob z panského stavu. Zbytek tedy tvořili venkovští poddaní a několik měšťanů z Rakovníka a Žatce. Mnozí z nich fungovali jako čeledí na hradě. Na sklonku jagellonského období se mnozí vykoupením osvobodovali s povinností a zapisovali lenní majetky do desek zemských. Jiní plnili funkci jen formálně nebo za sebe posílali náhradu. Část z nich zakupovala další pozemkové majetky, a tak na Rakovnicku, v Žatecku, Podbrdsku i Slánsku vznikají nevelká hospodářská zázemí rytířských rodů. Jejich potomky Václav Bůžek nachází jako uchazeče o úřady krajských hejtmanů, především v 17. století. Ve druhé třetině 16. století přebírají zodpovědnost za každodenní provoz královských sídel komorní úředníci a ti preferují využívání běžné placené čeládky, neboť manové svoji službu často zanedbávali a nebyli na hradě přítomni. Rozpad manských soustav tedy dle Václava Bůžka souvisí nejen s vojenskými změnami, ale zároveň i s proměňujícími se nároky šlechticů na hospodářské, administrativní, obytné a reprezentační poslání jejich sídel. Lenní pouta nahrazovala služební a klientská vázanost.¹⁵⁷ K zanikáním manských soustav v pohraničí zase přispívaly centralizační snahy habsburských panovníků.

¹⁵⁴ J. Macek, Jagellonský věk 2, Šlechta, s.88-89.

¹⁵⁵ Václav Bůžek: Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica IV, 2001, s. 155 – 174.

¹⁵⁶ Shrnuje zde závěry Kateřiny Udatné: Manové královského hradu Křivokláta v poděbradské a jagellonské době, pravděpodobně diplomová práce, České Budějovice 1990.

¹⁵⁷ Klient vykonával ve prospěch urozenějšího patrona jakousi „práci navíc“. Patron užíval klienta jako prodlouženou ruku do přirozeného zázemí svého sídla. V. Bůžek, Manové, s. 68.

Jedním z dalších průvodních jevů je „restrukturalizace“ panovnického majetku. **Eduard Maur** ve studii věnované proměnám majetku českých panovníků v 16. a 17. století považuje období panování Rudolfa II. za vyvrcholení alodifikace zápisných a lenních statků.¹⁵⁸ V této době panovník například prodal panství tachovské, loketské, trutnovské a další.

Závěry výše zmíněných historiků si nejlépe ověříme na dalších regionálních studiích. Vzhledem k velkému výběru jsem se zaměřila především na ty, o jejichž existenci máme zprávy i z raného novověku. Zánik již několikrát zmíněné trutnovské manské soustavy zachytil **Daniel Doležal**.¹⁵⁹ Manské zřízení se zde pravděpodobně vyvinulo na sklonku vlády Přemysla Otakara II., a to v souvislosti s kolonizací¹⁶⁰. Daniel Doležal tvrdí, že v době pohusitské se ale lenní vztahy nacházely v kritické situaci vzhledem ke změnám ve způsobu vedení válek. V roce 1450 byl celý systém dán do zástavy jednomu z manů, jenž jako hejtman obnovil zasedání manského soudu a dal správě zbylých statků řád. Nemohl ale zastavit rozklad systému, neboť se značně stíral rozdíl mezi svobodnými a lenními statky. Jeho syn se dostal do sporu s místními many, a to z důvodu krácení jejich práv. Vzhledem ke krvavým konfliktům manové ze strachu soud neosazovali a centrum se přesunulo z hradu Trutnova do Dvora Králové, kde rovněž byly uchovávány desky. K měšťanům měli manové větší důvěru než k hejtmanovi. Spor vyvrcholil vydáním dvou panovnických zřízení a rovněž rozsudkem na komorním soudě. V první polovině 16. století se o celý majetek dělily tři znesvářené rody. Manská zboží se neustále ztenčovala (změnou na svobodné), a tak v roce 1539 byly desky manské předány se zbylou agendou úřadu desek dvorských v Praze a správní a soudní samostatnost zanikla. *„Územní výlučnost zanikla, aniž by zbylá léna přestala existovat. Lenní povinnosti se většinou proměnily na plat.“*¹⁶¹

¹⁵⁸ Eduard Maur: Vznik a územní proměny majetkového komplexu českých panovníků ve středních Čechách v 16. a 17. století, SSH 11, 1976, s. 53-63.

¹⁵⁹ Daniel Doležal: Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480–1539, SAP 42, 1992, s. 207 – 260. Týž: Čtení z manských knih, Krkonoše 1, 1995, s. 18-19. Jan Pelant: Příspěvek k dějinám lenního zřízení na Trutnovsku v 15. a 16. století (Trutnovské desky manské 1445 – 1539), Trutnovsko. Sborník vlastivědných prací a zpráv Vlastivědného muzea v Trutnově 9, 1960, s. 21 – 28. V deskách nejsou zachyceny přísahy, neboť se patrně vykonávala ústně. Časté jsou zápisy soudních rozhodnutí. Jednání probíhala obvykle v období vegetačního klidu. Daniel Doležal tvrdí, že zde manové měli volnější dispoziční právo k lenním statkům. Týž: Trutnovská manská soustava: čtení z manských knih, Krkonoše 1, 1995, s. 18-19.

¹⁶⁰ Do roku 1539 náleželo k tzv. vedlejším krajům Království českého.

¹⁶¹ D. Doležal, Trutnovská manská soustava, s. 249.

Zánik dalšího lenního systému - loketského¹⁶² - popsal **Jaroslav Fiala**.¹⁶³

V druhé polovině 13. století sem pronikali ministeriálové z Chebska. Zároveň již z listin 12. století jsou zřejmá zvláštní práva místních poddaných. Lenní systém okolo hradu, jež zde vznikl za Přemysla Otakara II., pomáhal upevnit a zajistit moc českého panovníka. Zároveň zde panovaly velmi příznivé podmínky lenní držby, neboť téměř volná dispozice s manským majetkem se jen velmi málo lišila od svobodného zboží. V 15. století a pak hlavně v 16. získali Šlikové velkou část regionu, který se snažili co nejvíce oddálit místnímu lennímu systému, například řešením sporů na zemském soudě, nikoliv manském, ovládaném místní drobnou šlechtou. Tato šlechta se samozřejmě stavěla na odpor. Další část Loketska daroval panovník jako léna šlechtickým rodům usazeným na sousedním území, například Nothaftům. Ti pak sami propůjčovali léna. Jejich manové se snažili o zrovnoprávnění s těmi královskými, s nimiž byli roku 1607 také skutečně byly postaveni na stejnou úroveň. Dále zde existovala menší léna selská, farní a zakupovala se zde i města. Příčinou obliby zakupování těchto drobných pozemků bylo velmi příznivé daňové zvýhodnění Loketska až do 30. let 16. století. Ale již v druhé polovině 16. století byly mnohé povinnosti z lenní držby zapomenuty. Navíc majitelé rytířských statků byli velmi zadluženi. Mnozí žili v nuzných poměrech. Roku 1640 se měli kvůli evidenci leníci dostavit se svými listy a písemně požádat o udělení lén. 20 leníků se prokázalo, ale dalších 22 nikoliv, s nimi pak probíhalo jednání s pomocí svědků. Zbytek – 31 leníků, většinou selských – o stvrzení vůbec nepožádalo, a tak jejich území propadla. V roce 1655 je rytířských lén již jen 16 a zbytek je zapsán v deskách zemských. Nicméně zprávy o nich máme ještě z poloviny 18. století, většinou jde o drobná selská léna či jednotlivé svobodné dvory.

K obnovení za husitských válek upadající náchodské manské soustavy došlo dle **Jana Čížka** a **Jiřího Slavíka** na konci 15. století za Jindřicha staršího, knížete Minstrberského. Postupný úpadek probíhá asi v průběhu první poloviny 16. století – část manů byla z manství propuštěna a část byla při zachování jejich výsad přeměněna na svobodníky, podléhající jen své vrchnosti.¹⁶⁴ V polovině 17. století

¹⁶² Jeho předchůdcem bylo historické Sedlecko, které zaniká na přelomu 12. a 13. století.

¹⁶³ Jaroslav Fiala: Zánik lenního systému na Loketsku, Historický sborník Karlovarska 7, 1999, s. 5-13. Dále Vilém Knoll: Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy, ZHS 8, 2003, s. 7-27.

¹⁶⁴ Jan Čížek, Jiří Slavík: Manská soustava náchodského hradu, Castellologica bohemia 8, 2002, s. 67-88. Jednak samotný náchodský hrad byl proměněn nejpozději Janem Lucemburským v ušlechtilé léno, tato jeho příslušnost pravděpodobně na počátku 16. století zaniká. Do doby krále Jana

změnil majitel panství Octavio Piccolomini vojenské povinnosti k hradu na závazek dopravy pro potřeby vrchnosti. Po jeho smrti vdova Marie Benigna v roce 1688 tyto povinnosti nahradila každoročním platem. Výsady a povinnosti svobodníků se udržely až do roku 1849.

Rovněž v případě další, tentokrát vnitrozemské lenní soustavy, a to konkrétně u hradu Křivoklátu zaznamenává **Eva Šimicová** úpadek.¹⁶⁵ Konkrétně jej dokládá stížností hejtmana Albrechta z Vřesovic z roku 1529 adresované české komoře: „*Podle hejtmanových slov nebyl ustanoven manský soud, ani nebylo jasné, kdo v něm má zasedat. Co je však závažnější, hejtman nevěděl ani to, kdo drží která manství a jaké má vlastně povinnosti vůči hradu. Manům, kteří na hradě sloužili, nedůvěřoval.*“¹⁶⁶ Pokus o obnovu, včetně založení desek, dává autorka do souvislosti se snahou o stabilizaci královského majetku. Poukazuje na to, že v této souvislosti nejde o ojedinělý případ, například je také založena manská kniha roudnická (1455 tj. o rok později než na Křivoklátsku). Poukazuje na úsilí Jiřího z Poděbrad, Vladislava Jagelonského a pak Ferdinandovy české komory stmelit královská zboží. Zde bych

---

Lucemburského autoři pokládají i založení manské soustavy. Autoři naznačují jistou spojitost místního systému s trutnovským, k oddělení mohlo prý dojít před husitskými válkami nebo v jejich průběhu. „*To ostatně potvrzuje i tzv. Nývtův urbář, kde se uvádí, že část svobodníků vznikla z těch, kteří si od vrchnosti před více než 300 lety (psáno v roce 1739) zakoupili (!) lenní statky (SokA Náchod, opis tzv. Nývtova urbáře, fol. 748)...Tito svobodníci patřili podle tohoto pramenu „ve starých dobách“ k trutnovskému manskému (lennímu) zřízení, když ale jejich představení zabil na zasedání (manského soudu?) v Trutnově předsedajícího (hejtmana?), král Vladislav podřídil část manů vrchostnostem, část státnímu fisku.*“ (str.83) Autoři nemají bohužel v seznamu Doležalovu studii, na jejímž základě by mohli propojit oba regiony, nicméně tvrdí, že v Trutnovských manských deskách žádnou zmínku k tomu nenalezli. Daniel Doležal ve svém článku ale hovoří o vraždě na manském sjezdu a o rozsudku krále Vladislava na komorním soudě.

¹⁶⁵ Eva Šimicová: Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566, Rakovnický historický sborník 5, 2004, s. 23-81. **Marek Laštovka**: Křivoklátská léna v době předhusitské, SSH 21, 1995, s. 44-66. Autor proti dosavadním názorům Václava Kočky a Augusta Sedláčka předpokládá vznik zdejší lenní soustavy až za Jana Lucemburského, její rozvoj klade do období Václava IV. Většina statků je dána královských služebníkům z odumrtě, pouze v jednom případě majitel se vzdal sám pod lenní právo. Laštovka rovněž připomíná teorii, že lenní soustavy vznikají po rozpadu hradskeho systému ve druhé polovině 13. století. V tomto období má jít především o soustavy u hranic, naopak do vnitrozemí postoupily až za Lucemburků. Jako prameny využívá desky zemské, konfirmační, erekční knihy a dva seznamy manských povinností z poloviny 16. století. **Václav Schulz**: Povinnosti manův k hrádku Křivoklátu, ČČM 80, 1906, s. 463-467. **Kateřina Pochmanová**: Středověké osídlení Rakovnicka pod vlivem manské soustavy hradu Křivoklátu, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni 2001. **Kateřina Udatná**: Manové královského hradu Křivoklátu v poděbradské a jagellonské době, pravděpodobně diplomová práce, České Budějovice 1990. **Václav Bůžek**: Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica IV, 2001, s. 155 – 174. Dále se věnoval křivoklátským lénům **Václav Kočka**: Dějiny Rakovnicka, Rakovník 1936. Bohatost místních nálezů dokumentují články **Tomáš Durdík**: Z truhel křivoklátských manů. I., II., SaUU 1995, č. 6-8, s. 6-7, 27-28. Týž: Manský dům na Křivoklátě. Malé české Pompeje, SaUU 1995, č. 4, s. 8-9. Týž: Kachlová kamna z manského domu na Křivoklátě, SaUU, 1995, č. 9, s. 8-9. Týž: "Minutková" kuchyně křivoklátských manů, SaUU 1995, č. 10, s. 8-9. Týž: Pivovárek křivoklátských manů, SaUU 1995, č. 11, s. 6-7. Týž: Nádvoří u manského domu na Křivoklátě, SaUU 1995, č. 12, s. 18-19.

¹⁶⁶ E. Šimicová, Křivoklátská manská kniha, s. 23-81.

chtěla znovu poukázat na článek Daniela Doležela – i zde v době nepatrně pozdější je zakládána manská kniha, i v tomto případě shledáváme snahu o obnovu roztroušeného majetku. Do stejného období spadá i obnovení náchodského lenního systému.¹⁶⁷

Shrneme-li závěry regionálních studií, můžeme konstatovat, že v určitém časovém úseku po husitských válkách¹⁶⁸ badatelé jednotlivých regionálních soustav zaznamenávají určité pokusy o jejich krátkodobou obnovu. Především díky změně majitele, mnohdy jde o přechod z královských do soukromých rukou. Tuto změnu často provází i konflikty, neboť manové se buď snaží uhájit svá práva či dostat se na úroveň svobodných držitelů majetku. V souvislosti s obnovou byly často založeny i první (!) manské desky. Z tohoto důvodu by mohla být přehodnocena tvrzení o nedochování lenních desek u některých manských soustav. Nebo spíše posunuta doba jejich výskytu. Zajímavé by bylo i zhodnocení posunu v soudnictví, neboť se zdá pravděpodobné, že existence vlastních manských soudů je především pro 16. století a v některých případech i pro konec 15. století anachronická. Lenní statky se stávají svobodné, jejich povinnosti se přeměňují na plat. Velmi dlouho mohly existovat zvláště menší, lenní selské statky, zatížené jen platem, neboť nemohly být zapsány do desek zemských. A tak některé lenní soustavy nemusely již od 16. století „fungovat“, ale jejich peněžní povinnosti se mohly udržet až do 19. století.

Za nejmladší manský systém je považován frýdlantský. Albrecht z Valdštejna získal Frýdlantsko v roce 1622 jako ušlechtilé manství a dosáhl jeho povýšení na knížectví. Inspiroval se již existujícím manským systémem frýdlantského hradu, působícím zde již ve 14. století, a postupně jej rozšiřoval. V letech 1622 – 1634 tak proměnil v severní části Čech v manství 39 panství, ke kterým získal majetková práva nebo jejichž majitele k tomu přinutil. Nejdůležitějším správním a soudním orgánem celého panství byla dvorská kancelář, vědomě budovaná podle vzoru pražských úřadů. V čele správy stál zemský hejtman. Úředníci byli často vévodou povyšováni do šlechtického stavu a stávali se jeho leníky. Drobná šlechta sedící na lenních statcích se ohradila proti omezování svých práv, ale Valdštejn jejich odpor zdolal tvrdým potrestáním jednoho leníka z jejich středu. Celý systém se rozpadl po jeho smrti, propouštění jednotlivých statků z manství trvalo několik desetiletí. Vedle

---

¹⁶⁷ K tomu taktéž srovnej studii Jaroslav Novotný: Mani, půhončí a lovci (K právní a sociální diferenciaci moravské feudální společnosti), ČMM 76, 1957, s. 3 – 20.

¹⁶⁸ Zde nemám na mysli, že by tento stav způsobily husitské války, ale spíše, že po nich byly tyto změny zřetelnější.

Josefa Polišenského¹⁶⁹ podávajícího základní informaci o fungování tohoto systému se místní lenní šlechtou zabýval především **Rudolf Anděl**.¹⁷⁰

Následující poznatky o zániku lenního systému opět pocházejí z článku Pavly Burdové¹⁷¹: Pobělohorské konfiskace přinesly i změny držitelů lenních majetků. Podle nařízení Ferdinanda II. z 9. září 1622 připadly statky odbojných šlechticů králi. Byly vymazány z desek zemských a jako lenní zapsány do desek dvorských. Do čtyř týdnů musely být intabulovány i dluhy na těchto statcích. Podle reskriptu Ferdinanda III. z 16. září 1623 se léna rozlišovala na nabytá před rokem 1618, konfiskační, určená po roce 1623 exekuční komisi a frýdlantská, která připadla králi po smrti Albrechta z Valdštejna. Po vydání Obnoveného zřízení zemského přísahal man kromě Bohu a králi také politickému zřízení: *„...bude povinnost manskou zachovávat... tím vším způsobem, jak řád a právo manské JM králi ukazuje, jsouce při tom těm všem artikulám a nařízení v instrukcích královské obsažným a doloženým zadosti činiti a vedle nich se chovati povinna.”*¹⁷². Vedle těchto lén se zachovala ještě do novější doby tzv. čestná či úřední léna česká. Počátkem 18. století byl pověřen soupisem lén místopisář desek zemských Jan Löw z Ersfeldu. Jeho náhlou smrtí však tato práce zůstala nedokončena. Dvorským dekretem z 14. dubna 1783 byl zrušen dvorský soud, a tím i Úřad desek dvorských. Sporné záležitosti lén dále vyřizoval zemský soud a knihovní záležitosti připadly nové správní instituci - Úřadu nejvyššího dvorského lenního sudího, jehož hlavní náplní se v 19. století stala evidence lén. Z té doby je v řadě desek dvorských několik kvaternů, obsahující soupis a inventarizaci lén. Desky dvorské se staly pouze pozemkovou knihou a evidencí stavu lén. Změnil se intabulační systém. Josef II. se snažil změnit všechna léna ve svobodné statky; v roce 1788 ustanovil, že každé léno, jež spadne

¹⁶⁹ Josef Polišenský, Josef Kollmann: Valdštejn. Ani císař, Ani král, Praha 1995.

¹⁷⁰ Rudolf Anděl: Hospodaření nižší šlechty na drobných statcích česko-lužického pomezí v 16. a 17. století, in: Vědecká pojednání II – 2, 1996, s.40-43. Týž: Frýdlantská lenní šlechta a odraz její existence v umělecko-historických památkách, Sborník Severočeského muzea, Historia 8, 1987, s. 23-44. Týž: Rybníkářství na statcích frýdlantské lenní šlechty v 16. a 17. století, Sborník Severočeského muzea, Historia 9, 1988, s. 33-52. Týž: Příjmy pracovních sil na statcích frýdlantské lenní šlechty v 17. století, Fontes Nissae 1, 2000, s. 7-18. Týž: Lesk a bída "nové" drobné pobělohorské šlechty (Rodina Püchlerů na lenním statku Loučná na Frýdlantsku), Fontes Nissae 3, 2002, s. 7-36. Týž: Tři právní případy z dějin frýdlantské lenní šlechty v 17. století, Sborník Severočeského muzea 7, 1984, s. 73-88. Týž: Šlechtičny na frýdlantských lenních statcích v první polovině 17. století, in: Ve znamení zemí Koruny české, Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, Csc., s. 513-527. **Vojtěch Belling**: Lenní šlechta na Frýdlantsku ve vrcholném a pozdním středověku, in: Ve znamení zemí Koruny české, Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, Csc., s. 499-512.

¹⁷¹ P. Burdová, Desky dvorské, s. 75 – 123.

¹⁷² Formule manských přísah podle starého i nového nařízení DD 69, 100, 105, 106. P. Burdová, Desky dvorské, s. 103.

zpět na korunu, bude prodáno již jako zpupné vlastnictví. Ale jeho nástupce císař František zakázal roku 1817 alodifikaci vůbec, a tak tento proces zbrzdil, jak názorně ukazuje článek Josefa Stupeckého.¹⁷³ Lenní povinnosti nebyly v intabulacích konkretizovány ani při převodech majetku, ani při manských slibech. Lenní svazek byl pouze formální a jeho hlavním smyslem se stalo zachování majetku v rukou krále. Patentem ze 7. září 1848 byla zrušena veškerá břemena vyplývající z pozemkového vlastnictví, což se týkalo i lenních svazků. Avšak teprve r. 1861 byla předložena říšské radě osnova zákona o zrušení lenního svazku. V rakouských zemích v té době existovalo více než 9500 lén; v Čechách 229 a na Moravě 7 českých korunních lén, 68 olomouckých podlén a 5 biskupských lén ve Vratislavě. Dle osnovy zákona byla tato alodifikace povinná a lenní pán měl za ní získat náhradu. Konečně dne 17. prosince 1862 č. 103 říš. zák. byla stanovena alodifikace, ale jen volná. Zakládání nových lén bylo zakázáno. Na základě tohoto všeobecného zákona byly v letech 1867 - 1869 vydány zákony pro jednotlivé korunní země (pro Čechy, Moravu a Slezsko ze dne 12. května 1869 č. 103, 106 a 107 říš. zák.), které se však znovu vyslovovaly k nucené alodifikaci. Pouze léna úřední a léna řádu Německých rytířů byla vyňata. Co se týče dědické posloupnosti a povinnosti členů rodiny mezi sebou vyplývajících z lenního svazku měly zůstat v platnosti, dokud nevymřou osoby zplozené v době prohlášení zákona ze dne 17. prosince 1862. Desky dvorské byly k datu 30. června 1850 uzavřeny a lenní statky byly postupně přepisovány do pozemkových knih nebo přetrvávajících desek zemských.¹⁷⁴

---

¹⁷³ J. Stupecký, Příspěvek k dějinám, s. 138 – 150.

¹⁷⁴ P. Burdová, Desky dvorské, s. 75 – 123.

II. Hrad Karlštejn a jeho panství

Než přikročím k vlastnímu tématu, chtěla bych se nejprve zabývat charakterem zdejší krajiny, a to především průběhem jejího osídlování, neboť právě tehdy se vytvořily podmínky, které značným způsobem ovlivnily rozložení jak vesnic karlštejnského panství, tak i manské soustavy téhož hradu.

Zdeněk Boháč¹⁷⁵ popisuje krajinu středního Povltaví jako značně členitou. Močálovitý terén v údolí dolní Berounky, neschůdnost úzkého a hlubokého údolí peřejovité Vltavy a značná neprostupnost sázavsko-brdského hvozdu bránily přístupu z pražské přemyslovské oblasti. Území tak ovládali Slavníkovci, neboť sem z Libice měli paradoxně lepší přístup. Přírozenou hranici tvořil táhlý brdský hvozd. Svržením Slavníkovců se střední Povltaví stalo důležitým mezičlánkem mezi Prahou a jihočeskou oblastí a na přelomu 10. a 11. století došlo k oživení místních cest. Převážná část této krajiny zůstala dlouho zalesněna a pražská knížata sem často zajížděla na lov. V nejstarší době měly zdejší oblasti patrně nějaký vztah ke kastelánii ve Lštění. Později v okrajových oblastech brdsko-sázavského hvozdu byly zbudovány knížecí dvorce, například v Radotíně, Dobřichovicích nebo na Zbraslavi, s nimiž rovněž souvisí vznik blízkých služebních osad. Severní části středního Povltaví přecházely dary Přemyslovců do majetku klášterů, například ostrovského kláštera, jehož správa se opírala o nápravnické dvorce. Kolonizace církevními institucemi se započala v 11. století a vyvrcholila v první polovině 14. století. Její rozsáhlost, především mezi Vltavou a dolní Berounkou, dosvědčují časté vzájemné hraniční spory. A tak k počátku 14. století se panovníkovi podařilo zachovat rozsáhlé komplexy lesů již jen na Kamýcku a části Dobříšska. Pokud by nás ještě zajímala hustota sídel světských feudálů, patřilo střední Povltaví k početně bohatým oblastem, toto konstatování se však týká hlavně vladyckých tvrzí a spíše pravobřežní části Vltavy. Naopak mnou sledovaná levobřežní část je charakteristická spíše menším počtem sídel a jejich pozdním výskytem.

Osudy karlštejnských manů jsou samozřejmě rovněž úzce spjaty s vývojem karlštejnského panství, a tak zde shrnu závěry studie agrárního historika **Václava Černého** z konce 40. let 20. století, dlouholetého redaktora Časopisu pro dějiny

---

¹⁷⁵ Zdeněk Boháč: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Prameny a studie 19, K dějinám osídlení 2, Praha 1978.

venkova a ředitele Zemědělského archivu ministerstva zemědělství.¹⁷⁶ Za podstatný pro moji následující práci považuji především správní vývoj.

Rovněž bych se chtěla zmínit o významu a podstatných momentech v dějinách hradu. Bohužel většina publikací se zaměřuje především na umělecko-stavební otázky. Za hlavní představitelku této tendence lze považovat **Dobroslavu Menclovou**.¹⁷⁷ **Tomáš Durdík** podotýká, že „z kontextu ostatních složek vytrhovala a přečeňovala umělecko-historický aspekt studia hradní problematiky.“¹⁷⁸ Zároveň vyslovuje přání zabývat se hradem spíše z hlediska funkční a provozní problematiky. Jeho poznámky k hradu Karlštejnu se ale rovněž týkají jen kastelologických otázek a to jen ve stručné formě a pro nejstarší období. Z hlediska mé práce jsou zajímavější jeho články o Křivoklátu; zabývá se v nich nejen běžnými provozními otázkami hadu, ale zároveň dokonce i manskou problematikou. Výběr příslušné literatury uvádím v následující poznámce.¹⁷⁹ Studie podobného charakteru bohužel pro Karlštejn neexistují.

Účelem a posláním hradu se zabývá **František Kavka**.¹⁸⁰ Archivní prameny a literaturu shrnul **Libor Gottfried**.¹⁸¹ Určité tendence ve vývoji jsou naznačeny jednak v rozsáhlém popisu Karlštejna **Augusta Sedláčka**¹⁸² a v práci Dobroslavy Menclové.¹⁸³ V případě hlubšího zajmu odkazují na rozsáhlou bibliografii věnovanou

---

¹⁷⁶ Václav Černý: Karlštejnské panství ve vývoji šesti století, Časopis Společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 1 - 14, 77 - 86. Po roce 1945 zachraňoval archivní bohatství pražské Vlasteneckohospodářské společnosti a registratur velkostatků a budoval z nich síť zemědělských archivů, jež pak přešly do státních a oblastních archivů jako jejich zemědělsko-lesnická oddělení. Více o jeho osobnosti viz F. Kutnar, J. Marek, Přehledné dějiny, s. 767-769, 851.

¹⁷⁷ Dobroslava Menclová: Hrad Karlštejn, Praha 1946. Týž: Dva modely hradu Karlštejna, ZPP 17, 1957, č. 5-6, s. 243 – 252. Týž: Karlštejn a jeho ideový obsah, Umění 5, 1975, č. 4, s. 277-301. Týž: Karlštejn, státní hrad, Praha 1958. Týž: Několik nových poznatků z dějin restaurace hradu Karlštejna, Umění 16, 1968, č.1, s. 88-90. Dále rovněž viz Tomáš Durdík, Libor Gottfried, Milada Horynová, Jiří Úlovec: Výběrová bibliografie hradu Karlštejna, Castellologica bohemia 5, 1996, s. 363-370.

¹⁷⁸ Tomáš Durdík: Několik poznámek ke stavební podobě Karlštejna, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 52 – 58.

¹⁷⁹ Například - Tomáš Durdík: Manský dům na Křivoklátě. Malé české Pompeje, SaUU 1995, č. 4, s. 8-9. Týž: Pivovárek křivoklátských manů, SaUU 1995, č. 11, s. 6-7.

¹⁸⁰ František Kavka: Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 16 – 28.

¹⁸¹ Libor Gottfried: Výběr archivních pramenů k historii hradu Karlštejna a jeho umělecké výzdobě, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 29-49.

¹⁸² August Sedláček: Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko, Praha 1889. Božena Kopiczková (ed.): August Sedláček a pomocné vědy historické, Mladá Vožice 1995.

¹⁸³ Dobroslava Menclová: Karlštejn, Praha 1996.

nejen stavební a umělecké problematice hradu v časopise *Castellologica bohemica* z roku 1996.¹⁸⁴

Popis hradu Karlštejna od Augusta Sedláčka v rámci rozsáhlého nakladatelského podniku *Hrady, zámky a tvrze království českého* je zároveň i jeden z mála mých pramenů o karlštejnských manech, a tak se musím zmínit i o metodě jeho práce.¹⁸⁵ Tomáš Durdík v úvaze o přínosu tohoto historika ke studiu českých feudálních studií upozorňuje¹⁸⁶, že Sedláček sice značné množství lokalit navštívil, ale zároveň v mnoha případech si vystačil s údaji dostupnými v literatuře, například v *Památkách archeologických*. Požadavky nakladatele (*Hradů, zámků a tvrzí království českého*) bohužel postihly hlavně historickou část, a to především omezení poznámkového aparátu, neboť citace v mnohém případě uvádějí pouze archiv a v mnoha případech to prakticky zcela znemožňuje nalezení pramene. Zároveň je jeho časový záběr ohraničen – na jedné straně počátky vrcholně středověkých hradů, na druhé straně pak koncem třicetileté války.¹⁸⁷ Ve zmíněném popisu Karlštejna výtka o poznámkovém aparátu bezpečně platí. Například v pasážích týkajících se manů nejsou neobvyklé poznámky odkazující obecně jen na archiv, například guberniální či kapitolní.¹⁸⁸ Dle jeho výpovědi charakteru osobního svědectví se zdá, že hrad navštívil. Nicméně například v mnou sledovaných pasážích o karlštejnských manech (a nejen v nich) jsem si ověřila, že doslova přepisuje **Josefa Antona Rieggra**, tj. jeho komentovaný německý překlad z roku 1787 **Bohuslava Balbína**, který hrad navštívil v roce 1661.¹⁸⁹ Rovněž využívá popisů v *Památkách archeologických* – především dílů I., III. a VII.¹⁹⁰ Kromě vlastních počátků hradu se rozsáhle zabýval především husitským obdobím; těží zde především z karlštejnských

---

¹⁸⁴ Tomáš Durdík, Libor Gottfried, Milada Horynová, Jiří Úlovec: Výběrová bibliografie hradu Karlštejna, *Castellologica bohemica* 5, 1996, s. 363-370.

¹⁸⁵ A. Sedláček, *Hrady*, s. 1-78.

¹⁸⁶ Tomáš Durdík: August Sedláček a studium českých feudálních sídel, in: Božena Kopiczková (ed.): *August Sedláček a pomocné vědy historické*, Mladá Vožice 1995, s. 89-95.

¹⁸⁷ T. Durdík, *August Sedláček*, s. 89-95.

¹⁸⁸ Například A. Sedláček, *Hrady*, s. 42 a 43.

¹⁸⁹ Josef Anton Riegger: *Allgemeine Beschreibung der Schlosses Karlstein aus Balbins Miscellaneen mit Anmerkungen und Zusätzen, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, Heft 3, Prag und Leipzig 1787*, s. 569-612. Bohuslav Balbín: *Miscellanea historica regni Bohemiae Liber VII., decadis I.* Josef Pelikán: Balbín o hradu Karlštejně, in: *Přátelé čsl. starožitností svému učiteli: K šedesátinám univ. prof. Dra J. V. Šimáka*, *Časopis Společnosti přátel starožitností čsl.* 38, 1930, č. 2-3, s. 194-200. Josef Pelikán: *Balbínovy pomůcky a prameny, příspěvek k studiím o Balbínově vlastivědě*, Praha 1936. *Krásy a bohatství české země*, Helena Businská (ed.), Praha 1986.

¹⁹⁰ *Památky archeologické I (1854-1855), III (1858-1859), VII (1868)*.

úctů¹⁹¹ a kroniky Bartoška z Drahonic¹⁹², a pak stoletím šestnáctým – čerpá zde především ze sněmovních snesení, inventářů a popisů stavovských komisí, jež několikrát zavítaly v tomto období na hrad.¹⁹³ Dále již neproniká příliš do hloubky. Pojednání zakončil na konci první třetiny 19. století.

Nyní se vraťme ke zmíněnému nástinu dějin využívání hradu a jeho panství.¹⁹⁴ Z toho jak Zdeněk Boháč vykreslil výše situaci, je tedy zřejmé, v jak úzkých možnostech se Karel IV. pohyboval, pokud chtěl získat vesnice, jednak jako základ vlastního karlštejnské panství a jednak zabezpečit důchody pro kapitolu a děkanství. Panovník musel volit nemovitosti bez ohledu na vzdálenost od hradu, a tak vytvořil situaci, jejíž následky byly pociťovány až do 17. století. Vesnice byly značně roztráštěně rozmístěny; rozkládaly se ve směru severojižním mezi Chyňavou na Unhošťsku a Boješicemi na Příbramsku. Pás hřebenů kolem řeky Berounky zatěžoval styk mezi poddanými a vrchností. Právě od konce 15. století, kdy znovu zorganizovaný velkostatek vyžadoval pokud možno co nejcelistvější území, stav panství zamezoval další rozvoj. V několika případech patřily k hradu jen části vsí. A tak již od 14. století¹⁹⁵ probíhaly směny vesnic i jednotlivých lidí¹⁹⁶, konec tohoto vývoje zachytil urbář z roku 1674.¹⁹⁷ V téže době se začíná rozlišovat část

---

¹⁹¹ Později je vydal Josef Pelikán - Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948. Taktéž Doplnky k „Úctům hradu Karlštejna z let 1423-1434“, Rostislav Nový (ed.), FHB 10, 1986, s. 193-203.

¹⁹² Ze zpráv a kronik doby husitské, Ivan Hlaváček (ed.), Praha 1981.

¹⁹³ August Sedláček: Škody na Karlštejně r. 1587, Památky archeologické VI, 1865, s. 232-233. Jan Erazim Vocel: Relací o opravě hradu Karlštejna od r. 1597, Památky archeologické III, 1858, s. 67-74. Dále je třeba doplnit dvě následující studie, z nichž ale do vydání popisu hradu nemohl čerpat: František Dvorský: Hrad Karlštejn léta 1543, Památky archeologické a místopisné 20, 1903, s. 221-224. Bohumil Lukavský: Chrámové inventáře děkanství karlštejnského, Památky archeologické a místopisné 12, 1907, s. 572n. Rovněž využil prameny později vydané Bohumilem Lukavským - Carlsteinsensis capituli 1452-59 et 1467, 1480 et 1496 annis urbarium et rationes, Bohumil Lukavský (ed.), Praha 1911. Inventaria capellarum in arce Carlstein de annis 1501, 1515, 1645, 1650, 1705, 1745, 1759, 1761. 1780, Bohumil Lukavský (ed.), Praha 1911. Rationes silvarum arcis Carlstein in annis 1428-1431, Bohumil Lukavský (ed.), Praha 1911. Úmyslně vynechávám zcela zřejmé prameny jako listiny, desky zemské a dvorské, zemská zřízení atd., které považuji za samozřejmé.

¹⁹⁴ Následující přehled tedy vznikl na základě Kavkova zhodnocení významu hradu, popisu od Sedláčka a Menclové a zmíněné studie o panství Václava Černého a dalších, které zmíním až konkrétně v textu.

¹⁹⁵ Při založení patřily k hradu Karlštejnu 2 městečka - Hostomice a Milín - a 18 osad: Loděnice, Poušník, Třebáň, Čisovice, Kytín, Dobříč, Dubenec, Dušník, Čím, Tetín, Žlukovice, Chyňava, Vráž, Trubín, Bílý kostel (?), Škob (?), Hudlice a mlýn Kučice. O některých se ví, že předtím patřily ke hradu Nyžburku, Tetín s jinými byl na pastvi tetínském, vesnice v Brdech a pod nimi patřily pod lovčí úřad na hradě Kamýku. Podle A. Sedláčka, Hrad, s.40.

¹⁹⁶ Výčet konkrétních změn – viz V. Černý, Karlštejnské panství, s. 4 – 6.

¹⁹⁷ Souhrnem jsou to místa: Běleč, Bohostice, Budňany, Cetyně, Čelina, Čím, Dobříč, Druhlice, Dubenec, Hbity Dolní a Horní, Hostomice, Hýskov, Kozolupy, Kuchař, Velká Lečice, Lešetice, Lety, Loděnice, Mezouň, Milín, Mořina, Mořinka, Ouběnice, Palivo, Pečice, Pečičky, Smolety, Srbsko, Tetín, Třebáň Hlásná a Zadní, Újezd Trňany, Vráž. Podle V. Černého, Karlštejnské panství, s. 6.

karlštejská a část milínská. Z někdejších 20 míst ve 14. století jich zůstalo do poloviny 19. století při Karlštejnu sotva polovina; místo nich však byly získány nové vsi, takže seznam z roku 1847 vykazuje opět 21 míst. Ke směnám ale docházelo i z jiných důvodů, jak poukazuje krátká studie **Marie Fraňkové**.¹⁹⁸

Význam Karlštejna není možno redukovat na místo zbožného rozjímání, jak k tomu svádí ikonografie hradu. Kromě svátostí zde byly uloženy i říšské a české korunovační klenoty a rovněž důležité písemnosti království českého. Karlovy pobyty zde často předcházely nebo zakončovaly jeho zahraniční diplomatické cesty. Rovněž běžnou představu o vztahu Karla ke Karlštejnu je třeba přehodnotit, jeho zájem o hrad končí roku 1360, pak už následují jen příležitostné návštěvy. Přesto je třeba zdůraznit, že v porovnání s jinými českými hrady zde pobýval velmi často. Pro hlubší zkoumání této otázky doporučuji zmíněnou Kavkovu studii.¹⁹⁹ Rovněž lze doložit i zdejší poměrně časté pobyty Václav IV., neboť hrad se nalézal v jeho oblíbené lovecké oblasti.²⁰⁰ Pozdější preferování Točnicku lze rovněž zdůvodnit ztřeštěným charakterem soudobé politické situace a zároveň méně funkční obranyschopností Karlštejna. Celkově lze říci, že až do konce 15. století byl vnitřní hrad udržován v poměrně dobrém stavu, a to i v době husitských válek. Tehdy se stal jednou z opor krále Zikmunda v zemi, obzvláště proti blízké Praze. Zikmund sice odvezl oboje korunovační klenoty, ale některé církevní instituce a soukromé osoby zde uložily své cennosti, neboť současníky byla tato kamenná stavba považována za nedobytnou pevnost. Rovněž odtud unikaly do tábora nepřátel cenné informace o dění v Praze i v celých Čechách. A tak od roku 1421 se stává rovněž i jedním z válečných cílů. V následujícím roce posádka odolala sedmiměsíčnímu tuhému obležení. Děla s blízkých navrší ohrožovala především velkou věž²⁰¹. Zmíněné obléhání a válečné

---

¹⁹⁸ Marie Fraňková: Výměna vsí panství karlštejského v roce 1597, GaHL 20, 2000, č. 1, s. 13-18. Konkrétně ves Chyňava byla na počátku 17. století postoupena za náhradu křivoklátskému panství; oficiálně kvůli zaokrouhlení zmíněných dominií. Nicméně v pozadí figuroval důraznější motiv, a to výroba železné rudy na křivoklátském panství.

¹⁹⁹ František Kavka: Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 26.

²⁰⁰ Hrad se stal i kulisou politických událostí – byl zde například držen pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, dále markrabí Jošt. Měla zde zemřít Václavova manželka Johana. Zvláště po vraždě svých oblíbenců se mu měl Václav několik let vyhýbat. Podle A. Sedláčka, Hrady, s.45. Taktéž Václav Štěpán: Vražda čtyř členů královské rady na Karlštejně roku 1397, ČČH 92, 1994, s. 24-44.

²⁰¹ Hlavní přístup na hrad totiž nebyl z dnešního směru od řeky Berounky, ale ze shora od Prahy. Cesta vedla přes Ořech a Mořinu. V případě napadení z této strany byl koncipován hrad tak, že všechny budovy se ocitly v zákrytu za zmíněnou velkou věží. Viz Tomáš Durdík: Několik poznámek ke stavební podobě Karlštejna, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 52 – 58.

události v souvislosti s Karlštejnem popsal Bartošek z Drahonice.²⁰² Pak již nepřátelská strana nemohla vázat tolik mužů, a tak i přes neustálé obležení obyvatelé hradu komunikovali se svým zemědělským zázemím. Aby získali prostředky na pokrytí svých životních nákladů, přistoupili k rozprodeji některých cenných církevních předmětů, o čem si ale vedly záznamy.²⁰³ Každodenností zdejší posádky se v tomto období na základě Úctů hradu Karlštejna zabýval **František Šmahel**²⁰⁴, stejně tak se zaměřil na jejich obživu a obchodní kontakty **Jaroslav Čechura**.²⁰⁵

Doba po husitských válkách přinesla první hlubší změnu ve správě a významu hradu, která se vzápětí projevila i v jeho stavebním organismu.²⁰⁶ Již od počátku byl Karlštejnu dán status korunního panství, který si přes všechny správní změny udržel až do konce své feudální existence. Nepřítomnost panovníka v zemi a zároveň rozvoj stavovského sebevědomí má za následek přisvojování si hradu šlechtickou obcí, velkou roli zde jistě sehráli uložené „stavovské svobody“ (hlavně v 16. století). Dohled nad hradem a panstvím měl již od počátku svěřen karlštejnský purkrabí, ve starších dobách obvykle straník panovníkův. Zpočátku pocházel z rytířského stavu a mívával svého podpurkrabího; od časů krále Zikmunda purkrabí byli z panského rodu a podpurkrabí rytíři. S rozvojem stavovské moci v 15. a 16. století – od roku 1488 – vznikly dva purkrabské úřady; jeden byl obsazován pánem a druhý rytířem. V pravomoci vrchního purkrabího se střídali, a to tak, že pokud například byl vrchním purkrabím pán, po jeho smrti na jeho místo nastupoval rytíř a purkrabí z panské stavu setrval pod jeho mocí zase až do jeho smrti.²⁰⁷ Úřad je především třeba chápat jako odraz soudobého rozložení sil. Povinnosti purkrabího byly nakonec zakotveny ve Vladislavském zřízení. Stavové si mimo jiné prosadili, aby purkrabí přísahal nejen králi, ale veškeré obci království. A tak z úřadu, který původně náležel

---

²⁰² Ze zpráv a kronik doby husitské, Ivan Hlaváček (ed.), Praha 1981. Dále též **Miloslav Polívka**: Dva pramenné dodatky k obléhání Karlštejna a ke III. křížové výpravě v roce 1422 ze státního archivu v Norimberku, SSH 22-23, 1996-1997, s. 35-42. Tentýž autor i zhodnotil úlohu Karlštejna v tomto období. Josef Hejnic – Miloslav Polívka: Plzeň v husitské revoluci, Praha 1987, s. 279, 281, 284-286.

²⁰³ Nalezne je ve zmíněné Pelikánově edici Úctů hradu Karlštejna a jsou cennou pomůckou pro historiky umění. Taktéž Doplňky k „Úctům hradu Karlštejna z let 1423-1434“, Rostislav Nový (ed.), FHB 10, 1986, s. 193-203.

²⁰⁴ František Šmahel: Každodennost na Karlštejně během husitské revoluce, in: Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, s. 382 – 387.

²⁰⁵ Jaroslav Čechura: Mandle a rozinky na Karlštejně, Historický obzor 4, 1993, s. 82-84.

²⁰⁶ Dobroslava Menclová: Karlštejn, Praha 1996, s. 41.

²⁰⁷ V hospodářských záležitostech mu mohl pomáhat ještě hejtman, který určitě působil již roku 1437. Někdy býval hejtman i místopurkrabím. Písemnosti vedl hradecký písař, jenž se připomíná na počátku 15. století, ale mohl působit již dříve. Vedl jak knihy manské, tak i „sedlské“ a patrně též i účty.

vладыкům, se vyvinul důležitý úřad zemský.²⁰⁸ Velmi výrazným momentem byla jeho výnosnost. Roku 1502 totiž král Vladislav přiřknul všechny „viny a pokuty“, které měli připadnout panovníkovi, purkrabím.²⁰⁹ Rovněž později vzniklá královská komora téměř nezasahovala do hospodaření jako na jiných královských statcích; karlštejnský purkrabí tak nebyl příliš omezován a hospodařil téměř na vlastní účet. Často i tohoto výsadního postavení zneužíval, například se pokoušel své poddané i many vyloučit z některých berních povinností. Rovněž s růstem stavovského sebevědomí byly obtížné jakékoliv zásahy ze strany panovníka, například hospodářské nebo správní, již z toho důvodu, že Karlštejn měl status korunního panství, tj. panovník musel žádat stavy na sněmu o povolení, například i pro lov zvěře.²¹⁰

V době mocenských bojů uvnitř šlechtické obce se hrad ocitl v letech 1437-1452 v rukou pánů z Hradce, představitelů katolické strany.²¹¹ Až do uzavření příměří (1452) probíhaly v blízkém okolí místní šarvátky. Po té bylo zase panství vráceno k panovnickým dominiím. Patrně už za působení pánů z Hradce došlo k přestavbě purkrabství, neboť původní skromná budova jim nemohla postačovat. Po roce 1515 vzniklo i nové křídlo.

O bědném stavu Karlštejna v 16. století vypovídají návštěvy stavovských komisí a jejich záznamy vzniklé přímo na místě. Hlavním předmětem zájmu ovšem byly svátosti, klenoty a zejména písemnosti.²¹² Chátral především vnitřní hrad, zejména jeho dřevěné a hrázděné části, v mnoha případech hrozilo jejich zborcení. Největší starosti působil císařský palác, kde se vápencové vrstvy skály rozestupovaly. Stavové v roce 1545 a pak i v následujících letech uznali, že hrad vyžaduje větší opravy a čas od času uvolňovali určitou částku na opravu. Bohužel to nestačilo a rovněž ne všichni purkrabí nakládali s hradem a svěřenými penězi svědomitě. Mnohé dříve reprezentativní prostory byly využívány buď k hospodářským účelům nebo jsou popisovány jako sklady, například ve velké světnici císařského

---

²⁰⁸ Více viz: **Jana Svobodová**: Vznik a vývoj úřadu dvou purkrabí karlštejnských: k problematice vzniku a významu nejvyššího úřadu zemského za stavovského státu, diplomová práce, Katedra československých dějin FFUK, Praha 1982.

²⁰⁹ Rovněž purkrabím postoupil povolování směn a prodejů lén. Odumřelá léna, ale měla připadnout panovníkovi. A. Sedláček, Hradý, Praha 1889, s. 61.

²¹⁰ Sousední Křivoklát měl naopak status panství komorního.

²¹¹ Král Zikmund jmenoval roku 1437 Menharta z Hradce karlštejnským purkrabím jako odměnu za jeho podporu. Menhart v té době zároveň působil jako purkrabí v Praze. Roku 1448 kališnická jednota obsadila Prahu a zajali jej, a tak se jeho syn Oldřich Karlštejna zmocnil. A. Sedláček, Hradý, s. 57.

²¹² Mimo desek zemských zde byl například v roce 1610 slavnostně uložen Majestát (na náboženskou svobodu z roku 1609). Pro konkrétní výčet dalších písemností a způsobu jejich uložení viz A. Sedláček, Hradý, s. 35-36, 66.

paláce purkrabí Jan ze Vchynic choval jestřáby a koroptve, císařská ložnice sloužila za jeho předchůdců jako sklad zbraní atd.²¹³ Zvláště posledně zmíněný purkrabí se stal terčem kritiky, například z přízemí mariánské věže „roku 1587 dal odtud Vchynský žernovy vzítí a do svého mlýnu u Mokropes odvézti...zbroj také rozmrhána jest... [neboť jí] do Prahy do domu svého vzítí kázal...“²¹⁴

Jeho nástupce (od roku 1587) purkrabího Jáchyma Novohradský z Kolovrat, nazývá August Sedláček druhým zakladatelem Karlštejna. S pomocí císařského architekta Oldřicha Avostalis de Sala uskutečnil velkou renesanční přestavbu hradu, kterou ale puristická restaurace na konci 19. století beze zbytku odstranila. Kromě rozsáhlých oprav a přestaveb je především nutné zdůraznit, že přizpůsobil hospodářský a správní provoz Karlštejna raně novověkým potřebám.²¹⁵ V opravách se pokračovalo i za Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. Zdá se, že ve stopách svého předchůdce přikročil k dalším hospodářsko-správním krokům; například obnovil manskou soustavu a její desky.²¹⁶

Bohužel zatím neexistuje studie, jež by se zabývala hospodářskými poměry karlštejnského dominia v druhé polovině 15. a v 16. století. Ani Václav Černý se jimi ve své studii nezaobírá. Pouze k počátku 15. století konstatuje, že vynášelo nejméně ze všech větších královských panství a že většina těchto výnosů plynula zpět na zabezpečení jeho chodu. Domnívám se, že až do poslední třetiny 16. století nemohlo dojít v tomto směru ke kvalitativnímu posunu. Jednak o tom svědčí častý požadavek na sněmu o scelení panství a jednak zmíněné hospodaření purkrabích ve vlastní režii, kteří jistě zohledňovali především svoje zájmy.²¹⁷ Až v poslední třetině 16. století se objevují náznaky zlepšení; avšak je třeba je vnímat především jako tlak komory. Co se týká vlastních hospodářských provozoven hradu, z výše citované poznámky o Vchynském vyplývá, že zde bylo jakési mlynářské zařízení, z jiné poznámky o témže purkrabí vyplývá, že zde mohl být i pivovar.²¹⁸ Tuto provozní

²¹³ A. Sedláček, Hrad, s. 10-11.

²¹⁴ A. Sedláček, Hrad, s. 12, 64. Zde bych ráda dodala ke kritice zmíněné osoby, že je třeba vzít v úvahu soudobé politické dění a rovněž i to, že zpráva o jeho činnosti na hradě vznikla za jeho následovníka.

²¹⁵ Dokladem přestavby je znak krále Rudolfa a hned pod ním Jáchyma Novohradského z Kolovrat na hlavní věži. Podrobněji viz Menclová: Karlštejn, Praha 1966, s. 43.

²¹⁶ Markéta Novotná: Karlštejnská manská soustava na počátku 17. století, in: Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1999, Olomouc 1999.

²¹⁷ O výnosnosti úřadu svědčí osobní Slavatův, Thurnův a Martinicův spor o tento post.

²¹⁸ A. Sedláček, Hrad, s. 12, 64.

stránku bude třeba ještě prozkoumat, nebude-li tomu bránit nedostatek pramenů, neboť například urbáře pro karlštejnské panství jsou dochovány až od 17. století.

V roce 1619 převezli stavovští direktori archiv i korunovační klenoty do Prahy, které po porážce povstání nebyly na hrad samozřejmě navraceny. Jeho skutečný význam tak poklesl na roveň ostatních královských hospodářských dominií. Již v roce 1625 jej panovník propůjčil císařovně Eleonoře jako věnný neboli stolní statek českých královen, při čemž mu de iure i nadále ponechal status korunního majetku. Zároveň zrušil úřad karlštejnského purkrabího, který se měl uplatnit jen v místní správě a hospodaření. Ve správních registrech z roku 1625 se jasně rýsuje přeměna dominia v ryze hospodářsko-zemědělský objekt, k němuž patřily kromě několika dvorů, rybníků, chmelnic a zahrad, též lesy a menší podniky průmyslové – pivovar, mlýn, huť a vápenky. Avšak následující roku nastoupilo panství pestré osudy zástavního zboží. Císařovna Eleonora jej zastavila za 50 000 zlatých (přibližně za dvě třetiny odhadní ceny panství) Janu Kavkovi z Říčan. Císařští komisaři sice sjednali zástavu jen na 3 roky, ale protože Eleonora do roku 1631 zaplatila jen 2 000 zlatých, její trvání se protáhlo téměř na 80 let.²¹⁹ Až roku 1703 se podařilo komoře vykoupit panství za původní zástavní cenu zpět do přímého užívání královny.²²⁰ Místní správu vykonávaly dva úřady – milínský, jenž vyšším institucím podléhal buď přímo nebo přes druhý úřad karlštejnský. Ve správě se jako hospodářský správce uplatnil již zmíněný purkrabí, který podléhal úřadu podkomořskému. Některý z vyšších úředníků, například dvorský sudí věnných měst, zároveň působil i jako administrátor karlštejnského panství; na hradě za tímto účelem míval účetního jako svého plnomocníka a inspektora.

K další změně došlo roku 1755; karlštejnské panství bylo zapsáno do desek zemských jako nadační statek tehdy nově založenému ústavu pro chudé šlechtičny – Tereziánskému ústavu šlechtičen. V právní podstatě zůstával Karlštejn opět i nadále korunním statkem; ve skutečnosti byly ústavu propůjčeny jen důchody zmíněného

---

²¹⁹ Kavka zemřel roku 1645 a o dědictví se porovnaly tři dcery; nejstarší z nich Beatrix Benigna kněžna z Portie vyplácela podíl svým sestrám. Jedna z nich – hraběnka Ludmila Kateřina (manželka Františka Matyáše ze Šternberka) – se ale stala dědičkou panství po třetí sestře, tedy šestiny celého panství. Roku 1672 prodala tento díl svému synovi Janu Norbertovi hraběti ze Šternberka. Po něm zbyl roku 1686 jeho nezletilý syn Jan Josef. Kněžna Beatrix zemřela roku 1681 bez posledního pořízení, panství zdědily její dcery; díl Isabelin (zemřela 1687) dostal její nezletilý syn Jan Josef, který již měl šestinu panství. Po Františce Benigně získal majetek její syn Kryštof hrabě Weissenwolf. Tak bylo panství rozděleno na dva nestejně díly – šternberský tj. $\frac{7}{12}$ zdědila dcera Jana Josefa Terezie, weissenwolfský tj. $\frac{5}{12}$ dva bratři Ferdinand a Antonín.

²²⁰ Jednalo se do konce o úplném prodeji.

panství. Z hlediska administrativy změna přinesla jen jinou nadřazenou instanci. Císařovna svěřila hospodářskou správu celého ústavu tzv. ústavní komisi – tj. dvěma stálým komisařům – nejvyššímu purkrabí českému (poradní hlas) a prezidentovi české komory (péče o hospodářství). Jako spojovací článek mezi panstvím a úřadem byl stanoven hospodářský inspektor, z počátku dozíral jen na jednotlivá panství, později se stal inspektorát samostatným úřadem.

Následujícím hospodářským obratem v dějinách karlštejského panství se podrobně zabýval **Emanuel Janoušek**, rovněž pracovník Státního archivu zemědělského²²¹. Až do roku 1774 ústavní komise zajišťovala hospodářské funkce panství tak, že jej pronajímala pachtýři. Císařovna ale roku 1775 zrušila tento nájem a rozhodla, aby tehdejší generální ředitel komorních panství František Antonín Raab zde aplikoval svoji reformu²²². Protože ústav nebyl této změně nakloněn, protáhlo se její zavedení až do roku 1779 a mezitím se v letech 1775-1778 hospodařilo ve vlastní režii, což způsobilo nemalé škody. Výsledky této reformy lze považovat za sporné – ústavní komise, pod jejíž správou i nadále panství fungovalo, poukazovala na menší výnosy a další zadlužení podaných. Raab se hájil tím, že mu nebyl umožněn přímý přístup ke správě panství. Měření raabizačních úředníků na zdejších panství bylo zároveň užito jako podklad pro data katastru josefského. Reforma v této oblasti byla bezprostřední příčinou vzniku dvou nových osad a 114 nových usedlostí.²²³

V roce 1808 si dle Václava Černého ústav vyžádal bezprostřední správu do vlastních rukou a brzké zlepšení hospodářské situace prokázalo předešlý nevhodný dozor státní administrace. I po roce 1918 bylo nadační posláním velkostatku

---

²²¹ Emanuel Janoušek: Raabisace na panství karlštejském (příspěvek k srovnání raabisacních dávek a měření s dávkami a měřením josefského katastru), in: Pekařův sborník II, 1930, s.248-280. Zabýval se rovněž agrárními dějinami, především 16.-18. století. O jeho osobě více F. Kutnar, J. Marek, Přehledné dějiny, s. 830-832, 851.

²²² Reforma byla zaváděna na statcích pod přímou správou panovníka. Spočívala v parcelaci půdy těchto dominií, její nabyvatelé měli být jak sedláci, tak i bezzemci. Toto hospodaření ve vlastní režii mělo nahradit robotu, za níž byly ustanovené pravidelné roční peněžní odvody. Patentem bylo doporučeno její zavedení i soukromým vrchnostem, ale většinou zůstalo jen u této pobídky, neboť ji zde panovník neměl pravomoc prosadit. (viz Heslo Raabovská soustava, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXI, s. 3.). Na karlštejském panství Raab zhodnotil své předchozí zkušenosti z Moravy. Emanuel Janoušek se domnívá, že její hlavní úskalí spočívalo v problému, jak přepočítat robotu na peněžní jednotky a zároveň, že Raabova snaha pomoci zemědělskému obyvatelstvu překračovala jeho možnosti, zvláště pokud výhody, který jeho systém přinášel, měly uskutečňovat vrchnosti.

²²³ E. Janoušek, Raabisace na panství karlštejském.

zachováno; odborné správy hospodářské se ujalo ministerstvo zemědělství, respektive ředitelství státních lesů a statků v Praze.²²⁴

Druhou samostatnou oblast vrchnostenské moci představovala karlíštejnská kapitula.²²⁵ Její dějiny podrobně rozepsal **Václav Bartůněk**.²²⁶

---

²²⁴ Po zrušení patrimonium již neměl žádnou ornou půdu, viz Josef Štěpánek: Velkostatek Karlštejn, 1608-1945, inventář, Státní oblastní archiv v Praze, Praha 1962.

²²⁵ K výživě jí byly přiděleny jednak desátky z některých vsí karlíštejnského panství, jednak jí připadl do vlastní vrchnostenské moci roku 1357 statek Praskolesy s kaplí na hradě Žebráce. Za Václava IV. vzrostly její důchody ještě o kostely v panských vsích: v Mořínách, v Tetíně, Loděnicích, Vrážích, Bezdicích, sv. Jakuba v Berouně a ves Lhotku, Žebrákov. Ve vsích, kde byla kapitula skutečnou vrchností, se poddané zavazovali člověčenstvím a děkan zde vedl pozemkové knihy zachované až od konce 16. století. I z jiných vesnic dostávala kapitula kromě desátků také jiné platy, zřejmě úroční, i robotu. Patrně proto, že kostely pronajímali nebo dědičně prodávali půdu, která jim byla přidělena, poddaným. Jednalo se však jen o jednotlivce. V. Černý, Karlštejnské panství, s. 3-4.

²²⁶ Václav Bartůněk: Karlštejnský, zbožný odkaz Otce vlasti, Dějiny kapituly a děkanství karlíštejnského, Praha 1948.

III. Léna hradu Karlštejn

Následující oddíl plynule navazuje na zhodnocení literatury využitě při psaní stati o dějinách hradu a panství, především Sedláčkův popis Karlštejna sepsaný na konci 80. let 19. století přináší i základní poznatky o manech, které většina dalších autorů již jen monotónně opakovala.

1. Přehled pramenů a literatury

O půl století dříve před Sedláčkem, tj. roku 1835, informoval odbornou veřejnost o karlštejnských manech sekretář a později taktéž místosudí dvorského soudu **Josef Krasoslav Chmelenský** (1800 – 1839).²²⁷ V článku uveřejnil sbírku karlštejnských manských nařízení vloženou v 30. letech 18. století do desek dvorských. Jeho zájem vyvěral nejen z jeho pracovního naplnění, ale taktéž z osobního vztahu k regionu. Složil totiž slova k písni Nad Beroukou pod Tetínem.²²⁸ Za tragickou hrdinku této písně je považována Jana Marie Vojáčková. Zmiňují se o ní proto, neboť rodina Vojáčků na počátku 19. století získala tetínský manský statek. A například Jan Theodor Vojáček (1831-1903) působil jako poslanec a zástupce manů; v čele Komise pro uspořádání služebností a manských statků vykonával alodifikaci zmíněných zboží. Josef Krasoslav Chmelenský tuto rodinu i zdejší kraj často navštěvoval.

V roce 1930 vytvořil přehled nabyvatelů lén na jednotlivých manství **František Štědrý** (1847-1932), slavětínský farář a regionální dějepisec Lounska.²²⁹ Čerpal

---

²²⁷ Josef Chmelenský: Karlštejnské manské právo, ČČM 9, 1835, s. 255 – 268. V této práci není možné vystihnout veškerou šíři jeho zájmu, a tak zmiňuji jen to nejpodstatnější. Psal básně, první Mickiewiczovy překlady pochází z jeho pera, dále složil libreto k první české opeře Dráteník, rovněž působil jako divadelní kritik. Zemřel mladý ve věku 39 let, na přepracování a turbekulózu. Heslo Chmelenský, Josef Krasoslav, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XII, s. 261-262.

²²⁸ Píseň si můžeme poslechnout přímo v Tetíně na návsi, neboť na průčelí bývalého manského statku, zvaného místními zámek, je umístěna od roku 1998 zvonkohra. Nainstalovala jej zde obec na podnět místní historičky **Jany Brajerové**. Pro hlubší zájem doporučuji její publikaci: Co čas neodvál, Tetín 2005.

²²⁹ František Štědrý: Manství Karlšteinská, Praha 1930. Jeho hlavní zájem směřoval především na Lounsko, rovněž by měl být autorem Dodatků II. k Pozůstatkům desek zemských od Emlera. Součástí jeho pozůstalosti uložené v bývalém Státním okresním archivu v Lounech a v Literárním archivu Památníku národního písemnictví je i historický místopis obcí na Příbramsku a zde se zřejmě seznámil i s problematikou karlštejnských manů. Jeho práce vznikla jako pomůcka pro historický místopis. Znal se a dopisoval si s Augustem Sedláčkem. Viz M. Čapková: František Štědrý, 1847-1932, Sdružený a skupinový inventář, Státní okresní archiv Louny, 1986. Pavel Křivský: Štědrý František (1847-1932), 1900-1932, inventář, Literární archiv PNP, 1974.

především ze zachovalých karlštejských manských desek od roku 1605 a ze Sedláčkových Hradů. Jelikož vycházel ze seznamu lén v těchto deskách, nejsou zde podchycena manství, která zanikla před rokem 1605. A i u těch, která existovala po tomto roce, nemůže být jeho práci pro starší období oporou, neboť jak jsem se sama přesvědčila, mnohé údaje dostupné v dosud vydaných deskách dvorských zde chybí. Práce zřejmě vznikla jako pomůcka pro jeho nepublikovaný místopis obcí na Příbramsku.

Studie následujících badatelů sledují většinou jen změny majitelů na jednotlivých lénech a k hlubšímu zhodnocení nepřistoupily. Toto konstatování se týká jak regionálních, tak i odborných badatelů. Zastavme se nejprve u vlastenecko-osvětového proudu 30. let 20. století. **Josef Valenta**²³⁰ a **Ludvík Kopáček**, okresní tajemník v Dobříši,²³¹ publikovali své vlastivědné články jednak v časopisu *Od Stříbrných hor*, určeném pro mládež, a jednak v Brdském kraji, rovněž osvětovém mediu. Oba zmínění pánové v některých případech dovádějí genealogické výpisky až do své současnosti; poukazují na dosud existující bývalé manské tvrze či statky nebo alespoň naznačují, kde kdysi stávaly. V některých případech ve zmíněných nemovitostech bydlely v této době stále ještě rodiny, jejichž předci tato stavení vlastnili ještě v době před alodifikací.²³² Další příspěvky již nepřesahují genealogické a regionální zájmy.²³³ Práce tohoto proudu badatelů lze využít k doplnění Štědrého přehledu. Jelikož však obsahují řadu nepřesností, je třeba jejich informace přijímat s velkou opatrností, například v některých případech nerozlišují lenní a svobodné vlastnictví. Především následující příklad je dokladem naivní představy jednoho z těchto autorů - Josefa Valenty, že každý oddaný a pokřtěný na Karlštejně je automaticky karlštejským manem. Valenta totiž poukazuje na jakési manské matriky, „do nichž byly zapisovány sňatky, pohřby i křty rytířských i robotných

²³⁰ Josef Valenta: Karlštejská manství na Příbramsku, *Od Stříbrných hor* 12, 1939/1940, s. 27-28, 37-40, 116-119, 134, *Od Stříbrných hor* 13, 1940/41, s. 85-86, 108-109, 118-119, 134-137.

²³¹ Ludvík Kopáček: Karlštejská léna na Dobříšsku, Brdský kraj (měsíčník věnovaný zájmům osvětovým a musejním) 6, 1914, s. 81-91. Týž: Karlštejská léna na Dobříšsku, *Od Stříbrných hor* 8, 1936, (vlastivědný časopis mládeže Příbramska a Dobříšska), s.11-21. Týž: Vladycký rod Čámských z Ostrého, Brdský kraj (měsíčník věnovaný zájmům osvětovým a musejním) 6, 1914, s.1-7.

²³² Například robotní manství Maršovské či Kášovské v Chrásticích, založované roku 1783. Ze zmíněného rodu měl ve třicátých letech 20. století pocházet učitel měšťanské školy chlapecké v Příbrami Jan Káš, který psal pohádky a povídky pro děti do každého ročníku časopisu *Od Stříbrných hor*. Na internetových stránkách zmíněné obce je možno již rozpadající se tvrzi si prohlédnout. Josef Valenta: Karlštejská manství na Příbramsku, *Od Stříbrných hor* 13, 1940/41, s.137.

²³³ Například František Šírl: Řitka - statek karlštejských manů, *GaHL* 9/1, 1981, s. 88-113. Týž: Další erby řiteckých rytířských manů, *GaHL* 10/3, 1982, s. 140.

manů“.²³⁴ Toto tvrzení dokládá i citací z pramene. Když jsem tuto otázku přezkoumávala, zjistila jsem, že výpisky pocházejí z běžné oddací a křestní matriky pro faru Karlštejn – Budňany z první poloviny 17. století. Souhlasí nejen doslovné zápisy, ale i tehdejší místo uložení (tj. na přelomu 30. a 40 let 20. století) na faře v Praskolesích u Hořovic. Nyní jsou matriky uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze.

Co se týká prací na odborné úrovni, jejich autoři zpracovávali opět jen jednotlivá léna. Starší generace přispěla jen dvěmi krátkými, přesto podnětnými studii **Jindřicha Václava Bezděky** (1897-1973), příbramského archiváře.²³⁵ V nedávné době pak vznikly dvě práce mladších badatelů. Konkrétně se jedná jednak o práci **Libora Gottfrieda** o tetínském manském dvoře, který se však zaměřuje spíše na jiné otázky,²³⁶ a jednak práce **Petra Kopičky**, jehož studii k této problematice považuji svým charakterem za nejpřínosnější, především z hlediska praxe a správní agendy v novějším období.²³⁷

A v neposlední řadě jsem k problematice karlštejnských manů přispěla i já, konkrétně rozbořem vkladů prvního dochovaného Karlštejnského manského kvaternu z let 1605-1625.²³⁸

Z jiného úhlu tuto záležitost zohledňuje **Jiří Úlovec**, který shromažďuje informace o zaniklých či existujících tvrzích v celém regionu Čech. Ve svých článcích věnuje značný prostor jednotlivým majitelům. Mezi tvrzemi, jež v nedávné době popsal, se některé nachází i v mnou zvolené oblasti a po určitou dobu náležely i karlštejnským manům, například **v Suchomastech**²³⁹ **a ve Vlencích**.²⁴⁰ Dále v souvislosti s původní správním určením karlštejnských lén upozorňuji i na jeho stať o Kamýku nad Vltavou.²⁴¹

---

²³⁴ Josef Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, *Od Stříbrných hor* 13, 1940/41, s. 109.

²³⁵ Jindřich Václav Bezděka: Karlštejnští poddaní na Příbramsku r. 1566, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 2, 1968, s. 182-183. Týž: Porostlá, zaniklé manství karlštejnské na Příbramsku, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 8, 1967, č. 4, s. 345-348.

²³⁶ Libor Gottfried: Tetín a tetínský manský dvůr v 17. století, *Minulost Berounska* 6, 2003, s. 92-104.

²³⁷ Petr Kopička: Karlštejnské léno ve Svučicích, *Jihočeský sborník historický* 66, 1997/LXVI, 1998/LXVII, s. 13-25.

²³⁸ Markéta Novotná: Karlštejnská manská soustava na počátku 17. století, in: *Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1999*, Olomouc 1999.

²³⁹ Jiří Úlovec: Tvrz a zámek v Suchomastech, *Minulost Berounska* 5, 2002, s. 9-41.

²⁴⁰ Jiří Úlovec: Tvrze a zámky v Dolních Vlencích a Svinařích, *Minulost Berounska* 4, 2001, s. 13-38.

²⁴¹ Jiří Úlovec: Kamýk nad Vltavou, *Podbrdsko* 9, 2002, s. 21-34.

Rovněž využijí i publikace zacílené na jednotlivé společenské vrstvy. Proměny rytířského stavu ve středních Čechách zhodnotil **Petr Čornej**.²⁴² K otázce robotných manů v druhé polovině 16. století a na počátku 17. století zužitkuje monografii **Jaroslava Vaniše** o svobodnících ve středních Čechách. Součástí studie jsou jmenné seznamy svobodníků podle jednotlivých okresů.²⁴³

Samostatnou skupinu pramenů tvoří písemné pozůstalosti badatelů, na prvním místě Augusta Sedláčka. Materiály jím nashromážděné nalezneme na třech místech – v bývalém Státním okresním archivu v Písku, v Památníku Mladovožička a hlavně v Historickém ústavu Akademie věd České republiky.²⁴⁴ Dále jsou v Literárním archivu Památníku národního písemnictví uloženy písemnosti Josefa Krasoslava Chmelenského a Josefa Stupeckého, v bývalém Státním okresním archivu v Lounech Františka Štědrého a v bývalém Státním okresním archivu Příbram Ludvíka Kopáčka a Jindřicha Václava Bezděky. Na závěr tohoto oddílu bych ještě upozornila na nezpracovaný osobní fond Jana Theodora Vojáčka (1831-1903) v bývalém Státním okresním archivu Beroun, karlštejnského mana a představeného komise pro alodifikaci lenního zboží.

Nyní se věnujme výčtu pramenů a to po jednotlivých archivech, v nichž jsou uloženy. V prvním oddělení Národního archivu ve fondu Desky dvorské se nachází základní pramen, z něhož je možné si vytvořit přehled jednotlivých majitelů lén od počátku 17. století. Knihy označené DD 111 (Kvatern manství Karlštejnského, 1605-1625) a DD 113 (Červená kniha lenní karlštejnská 1624-1726) na sebe navazují a jsou si podobné i obsahově – každé léno má své vyhrazené stránky, do nichž písaři chronologicky zaznamenávaly různé majetkové transakce s těmito lény. Proti tomu DD 112 (Kniha manská Karlštejnská), taktéž založená roku 1624, obsahovala pro přehlednost jen přiznání k převodům zboží a nikoliv opisy smluv jako předchozí dvě. V DD 114 (Bílá kniha Karlštejnská) nebyly záznamy vedeny ojedinele pro jednotlivé statky, ale čistě chronologicky za sebou. Marie Terezie patentem z 4. ledna 1755 přikázala, aby karlštejnští manové příslušeli ke dvorskému soudu, a tak knihy byly

²⁴² Petr Čornej: Proměny rytířského stavu ve středních Čechách v letech 1603-1654, SSH 10, 1975, s. 123-136.

²⁴³ Jaroslav Vaniš: Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550-1620, Praha 1971. Dále Václav Müller: Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století, Praha 1905.

²⁴⁴ František Hoffmann: Úvaha o písemné pozůstalosti Augusta Sedláčka a pracovní dokumentaci historika, in: Božena Kopiczková (ed.): August Sedláček a pomocné vědy historické, Mladá Vožice 1995, s. 113-120. Dále též František Roubík: Topografický a kartografický materiál v pozůstalosti Augusta Sedláčka, ČSPSČ, Praha. 57, 1949, s. 193-197. Anna Vavroušková: Sedláčkova pozůstalost a její význam pro bádání rodopisné, Časopis rodopisné společnosti 1, 1929, s. 17-28.

uzavřeny a v dalších letech 1755-1823 byl užíván pouze DD 104 (Růžový památný kvatern smluv kupních), stejně členěný jako ten předchozí. Po zrušení dvorského soudu 1783 dával povolení k majetkovým změnám a k intabulacím Úřad nejvyššího dvorského lenního sudí. Rovněž na základě místodržitelského nařízení z roku 1732 o lenní správě, zapsaném v DD 121 (fol. 28-48), musely být všechny záležitosti projednávány na poradách úředníků v rytířském sále hradu Karlštejna, za předsednictví konzulenta a přítomnosti purkrabího, účetního, obročního, důchodního písaře a aktuára. Podle vzoru dvorského soudu byly jednací protokoly porad zapisovány v letech 1734-1741 do zvláštních kvaternů - DD 116 a DD 118. Po zpřesnění spisového řádu vznikly roku 1734 i nové knihy pro opisy nařízeních politických úřadů a evidenci spisů - DD 119 a 120. Do exhibitního protokolu DD 117 se v letech 1734-1735 opisovaly císařské reskripty a dekrety, adresované předsedovi karlštejnského lenního úřadu, a expedice zasílané jednotlivým leníkům nebo místodržicím. Stejně tak existovaly v letech 1734-41 Milínské a Karlštejnské knihy reskriptů a dekretů – DD 115.

Ještě bych se chtěla jednou samostatně zmínit o DD 121 – Kvaternu reskriptů v lenních věcech, do něhož byla v letech 1732 zapsána důležitá nařízení místodržitelství – úvodem reskript z roku 1651, kterým Ferdinand III. nařizoval zajistit všechna léna po válečném období, reskripty Leopolda I. z let 1676, 1679 a 1688, které určovaly práva a povinnosti leníků a lenní jurisdikci, a nakonec místodržitelský dekret z roku 1654 týkající se intabulace frýdlantských lén. Zároveň roku 1734 byly vymezeny práva a povinnosti karlštejnských manů a jejich dědické nároky. Jednotlivé statky byly sepsány, dále také jména soudobých a předchozích majitelů. Tyto zásady karlštejnského práva zveřejnil roku 1835 již známý Josef Krasoslav Chmelenský.²⁴⁵

V letech 1799-1836 se lenní zboží karlštejnské, křivoklátské, Pražského hradu, dobříšské, mělnické, frýdlantské, trutnovské, Ferdinanda II. (Předlice), zvláštní na Plzeňsku a léna moravská evidovala v lenním katastru DD 146 (Záznam o nabytí a stavu lén), kam se do předtištěného formuláře zaznamenalo jméno leníka, datum složení slibu a údaje o nabytí lén. V DD 131 (Knihy objížděk) nalezneme protokoly o vizitacích, které se zasílaly českému guberniu ke schválení nebo naopak ono jim zasílalo dotazy k objasnění.²⁴⁶

²⁴⁵ J. K. Chmelenský, Karlštejnské manské právo, s. 255 – 268.

²⁴⁶ P. Burdová, Desky dvorské, s. 75 – 123.

Pro období před rokem 1605 a pak opět pro nejmladší období je třeba čerpat i z dalších knih či rukopisů ve fondu Desky dvorské, a proto zde znovu odkazuji na článek Pavly Burdové, která tento fond uspořádala.²⁴⁷ Dále doporučuji fondy Starou manipulace, Českou dvorskou kancelář, České Gubernium a hlavně Česká léna a Českou komoru. V rejstříku inventáře²⁴⁸ Českých lén je třeba hledat jednotlivá karlštejnská léna – materiál se týká nejen 19. století, ale jsou zde i výtahy z desek dvorských z 15. století, majetkové převody atd. Stejně tak i v písemnostech České komory²⁴⁹ nalezneme oddíl o všeobecných záležitostech karlštejnských lén, výtahy z kvaternu 1605-1625, jednání a vlastní majetkové převody uspořádané abecedně podle jednotlivých lén. Možné rozpětí vhodných pramenů ve zdejším archivu je široké, například Knihy svobodnické atd.

Ve Státním oblastním archivu v Praze se nachází fond Velkostatek Karlštejn²⁵⁰, jenž obsahuje materiály od počátku 17. století do roku 1945. V bývalém Ústředním zemědělsko-lesnickém archivu, kde byl do roku 1955 uložen, jej nejprve pořádal Emanuel Janoušek, ve Státním oblastním archivu pak manželé Štěpánkovi.²⁵¹ K otázce robotných manů a karlštejnských hlásných doporučuji Registra správní aneb urbární panství karlštejnského z roku 1625 a pak Urbární registra panství karlštejnského a statku milínského z roku 1674. Součástí fondu jsou také materiály k jednotlivým lenním statkům – například Cholín, Čím. Pro úplnost také uvádím Popis panství karlštejnského z roku 1696 a Registra rukojemství při propuštění z vězení na hradě Karlštejně 1627-56.

Rovněž v Archivu Národního muzea nalezneme v Topografické sbírce F pod heslem Karlštejn rozptýlené písemnosti jak z velkostatku Karlštejn z let 1348 - 1839, tak i přímo k lenní problematice. Vedle nahodilých jednotlivin, například zprávy z 5. srpna 1536 o dramatických okolnostech, za jakých přišla o léno Anna Šilhánková, zde oceníme především výtah z dvorských desek z let 1414-1553. Jelikož však pramen pochází až z 18. století, vypsál písař jen léna, které v té době existovala a nezmiňuje se o těch zaniklých v průběhu 15. a 16. století. Navíc zde nemá jediný záznam od 90. let 15. století až do roku 1525. V téže sbírce nalezneme i heslo Čím a

²⁴⁷ P. Burdová, Desky dvorské, s. 75 – 123.

²⁴⁸ Karel Beránek, Věra Uhlířová: Česká léna, inventář, Státní ústřední archiv, Praha 1963.

²⁴⁹ Josef Kollmann, Karel Beránek: Česká komora, inventář, Státní ústřední archiv, Praha 1966.

²⁵⁰ Součástí je i archiv milínského velkostatku, ale při jeho rušení bylo mnohé zničeno, a tak se dochovaly jen nepatrné zlomky.

²⁵¹ Josef Štěpánek: Velkostatek Karlštejn 1608 – 1945, inventář, Státní oblastní archiv v Praze, Praha 1962. Marie Štěpánková: Dodatky I., Velkostatek Karlštejn 16257-1927, Státní ústřední archiv v Praze, inventář, Praha 1980.

Smolotely. Dále je možno využít Genealogickou sbírku H obsahující materiály k rodům, jejich členy jsem shledala mezi majiteli lén v prvním Karlštejnském manském kvaternu, např. Bukovanský Pinta z Lažan, Čamský z Ostrého, Gerštorf z Gerštorfu, Kuneš z Lukavec a mnozí další. A v neposlední řadě doporučuji Eichlerovu sbírku G vzniklou ze statistické ankety zahájené roku 1825 po jednotlivých krajích a dominiích.²⁵²

Mimo Prahu se nachází ve fondu Archiv Vratislavský Státního oblastního archivu v Třeboni seznam držitelů karlštejnských manství k roku 1693 vzniklý z úřední činnosti hraběte Václava Ignáce, hejtmána plzeňského kraje a rady české komory, jenž zasedal v mnoha komisích.²⁵³

---

²⁵² Marie Velhartická: Topografická sbírka "F", 1325-1948, prozatímní inventární seznam, Archiv Národního muzea, Praha 1973. Týž: Genealogická sbírka "H" (abecední soupis), 1410 – 1931, prozatímní inventární seznam, Archiv Národního muzea, Praha 1971. Věra Třesková: Eichlerova topografická sbírka "G", 1825 – 1832, prozatímní inventární seznam, Archiv Národního muzea, Praha 1970.

²⁵³ Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech, sv. 4, 1975, s. 75.

2. Manové hradu Karlštejna, jejich poslání a význam

O lenících hradu Karlštejna nebyla dosud napsána žádná zobecňující práce. A proto cílem následujících řádků je spíše nastínit určité tendence ve vývoji této soustavy a poukázat na některé otázky s touto problematikou související. Některým problémům jsem se věnovala více, jinde jsem ponechala prostor pro hlubší studium.

2.1. Kamýk nad Vltavou

Počátky karlštejnských lén jsou badateli spojovány s hradem Kamýkem nad Vltavou²⁵⁴, neboť právě v souvislosti s ním máme dochovanou první zprávu o jejich existenci, a to v podobě listiny vydané Janem Lucemburským 28. prosince 1336.²⁵⁵ Pro pochopení celkové situace uvádím, že na základě písemných pramenů Jiří Úlovec pokládá za zakladatele hradu buď Václava II. nebo Přemysla Otakara II. Tomáš Durdík se po provedení kastelologické analýzy přiklonil k Přemyslu Otakaru II. Hrad v návaznosti na svého předchůdce působil jako správní centrum zdejšího kraje a rozsáhlého loveckého revíru. V dalším období jeho význam zřetelně upadal a Jan Lucemburský zdejší úřad lovčího a okolní vesnice několikrát zastavoval. A od těchto zástavních majitelů samozřejmě trpěli i zdejší manové, a tak jim král Jan Lucemburský vydává listinu, ve které jim stvrzuje, že od nich může být vyžadována jen služba s kuší a žádná jiná. Dále pak Jiří Úlovec vyjmenovává jednotlivá manství, ale přepisuje je pouze do zvukové podoby, zatímco August Sedláček se je pokusil místně identifikovat.²⁵⁶ František Kavka dokládá v pasáži o nižším typu lén (vojensko-služebním), jak v době Jana Lucemburského docházelo k potvrzování zvláštního postavení královských vazalů²⁵⁷; často právě v souvislosti s častými zástavami.²⁵⁸

Ačkoliv tato listina poskytuje více informací, blíže se jí zatím nikdo nezabýval. Nejprve se věnujme obsahu. V poznámce pod čarou uvádím konkrétní seznam manů

---

²⁵⁴ Tomáš Durdík, Jaromír Hořec, Karel Sklenář: Dějiny Kamýka nad Vltavou, Kamýk nad Vltavou 1996. Jiří Úlovec: Kamýk nad Vltavou, Podbrdsko 9, 2002, s.21-34.

²⁵⁵ RBM 4, č. 361, s. 144 - 145.

²⁵⁶ A. Sedláček, Hrady, s.42.

²⁵⁷ F. Kavka, Západoevropský lenní institut, s. 244.

²⁵⁸ Například roku 1325 zastavuje kamýčské lovčovství „*fideli nostro Hermanno de Miliczin*“...a to konkrétně – „*forestariam nostram kamycensem sive silva dictam Lowczie cum villis nostras Hiermmesczicz, Maliszcene, Welizla, Tybit, Sduchowicz, Druhlicze, Ubunicz, Wescze Bitszicz...nec non molendinis super aqua dicta Lesnicz...*“ V tom samém znění hned příští rok Petrovi z Rožmberka. RBM 3, č. 1112 a 1186, s. 433, 460.

jmenovaných v listině i s jejich zbožím.²⁵⁹ Celkem sedmnáct manů vlastnilo lenní zboží ve vsích Boješice, Býčice, Cetyně, Čelina, Hbity Cholíně, Kosobudy, Kozárovice, Lazsko, Libčice, Lisovice, Milešov, Mokrsko, Planá, Pečice, Radaš, Slavkovice, Smolotely, Vestec Touškov, Zduchovice, Zhoř, Zlakovice, Žebrákov, v městečkách Kamýku a Milíně, nakonec pak v křovinaté oblasti Chlumec a v nevyklučených Bukvicích.

Většinu lén se mi podařilo identifikovat s dosud existujícími lokalitami na Příbramsku a Písecku nebo alespoň v podobě místních názvů. Taktéž jsem nahlížela do Roubíkova Soupisu a mapy zaniklých osad v Čechách a Retrospektivního lexikonu obcí Středočeského kraje.²⁶⁰ Nevyjasněná zůstává pouze poloha vsí Ticzkow²⁶¹, Westcze²⁶², Wessicz²⁶³ a Žebrákova.²⁶⁴

²⁵⁹ 1) Enuglinus ze Smolotil – 1 lán a 20 jiter ve Smolotelech, $\frac{1}{3}$ lánu ve Vestci (Wetcze) a Býčicích (Byczicz -dnes samota u Vestce), 1 lán ve Zlakovcích (Zlakowicz), 2) Nicolaus s bratrem Jordanem - 1 lán ve Smolotelech (Smolotyl), $\frac{1}{2}$ lánu a 20 jiter ve vsi Zlakovcích a 40 jiter v Radaši (též Radašově, Radassi), $\frac{1}{2}$ lánu ve vsi Cetyně (Czetyn), 3) Jarossius – $\frac{1}{2}$ lánu ve Smolotelech (Smolotyl), $\frac{1}{2}$ lánu v Čelině (Czelina), $\frac{3}{4}$ lánu v Libčicích (Lipczicz), 1 lán v Mokrsku (Mokerz), 4) Michael – 1 lán ve vsi Cholyně (in villa Yelina), s dvoukolovým mlýnem na řece v Cholíně (Choleyno), 5) Thomas a dva vnuci (Mathia et Jankone) – 6 obdělaných lánů ve vsi Lazsko (Lazko) a les tamtéž, který se rozpíná na 4 lánech, a se vším ostatním majetkem k těžce vesnici náležícím, 6) Hostislaus - půlka lánu v Lisovicích (Lissowicz), 1 lán v Hbitech (Thbith) a 1 lán ve Slavkovicích (Slawkowicz), 7) Niczierz – 2 lány v Lisovicích (Lissowicz), 1 lán a 10 jiter ve Slavkovicích (Slawkowicz), 8) Przibyslaus – 1 lán v městě Kamýku (Camyk oppido), jež mu vynáší 3 kopy ročně a $\frac{3}{4}$ lánu ve Zhoři (Zhorz), et $\frac{1}{2}$ lánu v Plané (Planych), 9) Swaton – $\frac{1}{2}$ lánu v městě Kamýku (Kamyk oppido), 10) Jacobus s bratry (Milota et Walesskone) – tři lány v Touškově (Ticzkow), $\frac{1}{2}$ lánu ve vsi Wessicz (?), $\frac{3}{4}$ lánu v Kozárovicích (Kozarowicz), křoviny (křovinatá stráž, rubetis) Chlumec, která se rozpíná na 4 lánech, 11) Albera – $\frac{1}{5}$ lánu v Žebrákově (Zebrakow), 12) Wanko a Pessiko (bratři) – $\frac{1}{2}$ lánu v Kamýku (in Camyk, a mlýn tamtéž, který jim vynáší půlku hřivny ročně, 30 grošů ročního poplatku ve vsi Zhoř (Zhorz), 13) Ubislaus a s bratrem (Hynkonem) s dědičnou svou vsí Nerestce (cum hereditate sua villa Nerestecz) - 2 lány ve městě Milíně (in Milen oppido), 14) Simon – 1 lán v Plané (Planych), 15) Bernhardus – 2 lány v Radaši (Radass) a mlýn tamtéž, 16) Johannes a Blazka bratři z Lisovic (Lissowicz) kterým panovník svěruje 6 lánů křovin k vymícení (označeno jako „rubeta Bukwicz“), po vymícení mají být uvázáni ve stejnou službu, 17) Wasko, notář kamýcké vilikace – 1 lán v Kosobudech (Cossobud), 1 lán v Milešově (Millesow), $\frac{3}{4}$ lánu v Petřicích (Petricz), $\frac{3}{4}$ lánu ve Zduchovicích (Bezduchowicz) a se všemi požitky, které ode dávna měl.

²⁶⁰ K zaniklým osadám patří – Radaš (či Radašov) a Býčice. Viz František Roubík: Soupis a mapy zaniklých osad v Čechách, Praha 1959.

Některé vsi jsou dnes součástí větších celků, například Čelina (od roku 1980 část obce Borotice, okres Příbram), Libčice (od roku 1961 část obce Nechvalice, okres Příbram), Mokrsko (od roku 1980 část obce Chotilsko, okres Příbram), Cholín (od roku 1980 část obce Borotice), Lisovice (od roku 1990 část obce Chrást, okres Příbram), Zhoř (od roku 1961 část obce Krásná nad Vltavou, okres Příbram), Planá (od roku 1961 část obce Klučenice, okres Příbram), Kosobudy (od roku 1976 část obce Klučenice, okres Příbram). Tyto informace jsem získala z Retrospektivního lexikonu obcí Středočeského kraje 1869-2001, Praha 2005. Zlakovice musely ustoupit stavbě Orlické přehradě.

²⁶¹ Jiří Úlovec jej pouze přepisuje jako Týček. V soupisu zaniklých stejnojmenná nebo podobná vesnice není a nejbližší místo stejného jména se v současnosti nachází až u Zbirohu, což je přece jenom z ruky. Sedláček jej přepisuje jako Touškov, nejbližší je pak část obce Mirovic jménem Touškov, v okrese Písku. V blízkém okolí jsou doloženy další kamýcká léna.

²⁶² Jiří Úlovec i August Sedláček jej určují jako Vestec, nejbližší je část obce Hříměždice v okrese Příbram. Přibližně v kilometrové vzdálenosti se nacházely Býčice a do 5 km Zlakovice. Část půdy z těchto vsí vlastnil tentýž majitel – Enuglinus ze Smolotel.

Listina z roku 1336 zaznamenává stav lenní soustavy v určitém stupni vývoje, tj. léna zde existovala již dříve, jak je patrné z některých formulací. Manové, kteří jsou v listině jmenováni, či jejich nejbližší předci se podíleli na osidlování zdejší oblasti, jelikož kolonizace královských lesních porostů na Kamýcku probíhala ještě v průběhu první poloviny 14. století. Opačná situace byla naopak u kamýckých lén v bezprostřední blízkosti Vltavy a u významných cest, kde se o jednu ves vskutku dělilo hned několik vlastníků.²⁶⁵ Například ve Smolotelkách (vedle Smolotel, již ve vnitrozemí, ale na spojnici významných cest) a v Kozárovicích (taktéž)²⁶⁶ sídlili ještě nápravníci biskupství pražského.²⁶⁷ I tito lidé svědčí o vzniku těchto míst na základě kolonizace. Vzhledem k značnému rozptýlení a rozdrobení zboží kamýckých manů se lze spolu s Jiřím Úlovce domnívat²⁶⁸, že už v době vzniku kamýcké lenní soustavy neměl Přemysl Otakar II. k dispozici dostatečné množství volného majetku. Tentýž autor rovněž předpokládá, že léna vznikla až po založení hradu. První závěr lze přijmout a zdá se pravděpodobný, pro druhý není opora v pramenech. Zkoumáme-li rozložení zboží kamýckých leníků, u jedinců s větším počtem lánů neshledáváme ani snahu o jejich koncentraci do jedné oblasti; naopak vlastní zboží jak na Příbramsku, tak i ve vzdálenějším Písecku.²⁶⁹ Pro leníky situace značně nevýhodná, na druhou stranu panovník – nejprve Přemysl Otakar II. a v jeho stopách pak Jan Lucemburský - měl tak jistotu, že rámcově udrží své pozice v celém regionu. Takovéto tendence nejsou charakteristické jen v pohraničních, ale i ve vnitřních oblastech, jejichž doosidlování právě probíhalo, například v případě Bezdězska.²⁷⁰

Co se týká vazeb zmíněných leníků ke hradu, domnívám se, že určitým vodítkem by mohly být práce Františka Kubů o ministeriálech na Chebsku; každá z přichozích vln těchto lidí brzo opustila hrad a osidlovala okolí.²⁷¹ Zároveň vzhledem

---

²⁶³ Jiří Úlovec jej přepisuje jako Vestec a August Sedláček naopak uvádí Boješice, které jsou dnes částí obce Mirovice v okrese Příbram. Blízko se opět nacházela i další kamýcká léna.

²⁶⁴ Žebrákov - buď část obce Zduchovice (od roku 1990) v okrese Příbram nebo část obce Kovářov, okres Písek. Pro Žebrákov v okrese Příbram by svědčilo jeho umístění hned vedle Kamýku nad Vltavou, nicméně i v okrese Písku v okolí místního Žebrákova jsou i další kamýcká léna.

²⁶⁵ O charakteru zdejšího osídlení viz Zdeněk Boháč: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Prameny a studie 19, K dějinám osídlení 2, Praha 1978.

²⁶⁶ Jak části vsí Smolotel, tak Kozárovice jsou jmenovány v listině kamýckých manů.

²⁶⁷ A. Sedláček, Hrad, s.122.

²⁶⁸ Jiří Úlovec: Kamýk nad Vltavou, Podbrdsko 9, 2002, s.26.

²⁶⁹ Například Hostislaus –dnešní vzdušná vzdálenost mezi Hbity (Příbramsko) a Slavkovicemi (Písecko) přesahuje 20 km, skutečná je samozřejmě větší.

²⁷⁰ K této obavě panovníka viz například Josef Žemlička: Bezdězsko – „královská území“ Přemysla Otakara II, ČsČH 28, 1980, s. 726 – 751

²⁷¹ Například František Kubů: Štaufská ministerialita na Chebsku, Cheb 1997. Týž: Ministerialita a Chebsko v období štaufské vlády, ČsČH 29, 1981, s. 389-416.

ke značnému stáří zdejšího osídlení a blízké poloze bývalých knížecích dvorců je třeba vzít v úvahu i vazby s původní služebnou organizací napojenou na tato sídla.²⁷² Výstižně odráží vztahu leníků k hradu inskripce listiny - „*Willicacionem Camygensem tam ex commisso quam ex oblicacione tenentibus*“.

Listina kamýckých manů taktéž nastiňuje jejich sociální diferenciaci. Pisatel listiny důsledně dbá o přesné vyjádření stavu vlastnictví, což bylo samozřejmě i v zájmu jednotlivých leníků, například v případě Ubislava píše o „*hereditate sua villa Nerestecz*“. Kdyby i ostatní leníci měli i jiné majetky, jistě by to uvedli, aby nedošlo k jejich smíšení s lenními. V případě Wasky, „*notarius de Camyk eiusdem villicacionis*,“ po vyjmenování všech jeho lén písař ještě navíc přidává dovětek: „*et cum delencialibus, quos ab antiquo habuit*“.²⁷³ Nejnižší sociální skupinu tak tvoří lidé sice osobně svobodní, ale s nevelkým majetkem, patrně zcela závislý na službě. Nejkrajnějším příkladem je Albera s pětinou lánu v Žebrákově. Určité otázky vzbuzuje jednak vztah tří manů ze Smolotel a jejich postavení, neboť jeden je na rozdíl od ostatních s přídomkem ze Smolotel (*Enuglinus de Smolotel*), při čemž je listina tak formulována, že je zřejmé, že i lány ve Smolotelech jsou pod lenním právem. Z průměrných vlastníků (ted' mám na mysli v jejich vzájemném vztahu, nikoliv celospolečensky) pak vybočují zmíněný Ubislav s vlastní dědičnou vsí a notář Wasko, který zřejmě nahrazoval vojenskou povinnost svého „úřednické léna“ jiným způsobem.

A v neposlední řadě je listina svědectvím o průběhu zdejší kolonizace a zároveň důkazem složitějších vazeb k hradu a motivací jednotlivých manů. Panovník totiž svěruje bratrům Janovi a Blažkovi z Lisovic šest lánů porostlé oblasti nazývanou Bukvice k vymícení a po vykonání této činnosti má být zmiňovaná lokalita spravována stejným právem. Při čemž oba bratři patrně měli své vlastní dědičné zboží v Lisovicích. Na kolonizaci zdejší krajiny se mohli podílet i ostatní jmenovaní kamýčtí manové nebo jejich nejbližší předci. Rovněž je třeba znovu podotknout, že listina podchycuje určitou fázi dlouhodobějšího procesu v této oblasti. Pokračování tohoto procesu a především snahu o udržení tohoto teritoria pod panovnickou svrchovanost naznačuje další listina z roku 1341, o níž ještě dále pohovořím.

---

²⁷² Tato domněnka navazuje na závěry Barbary Krzemieńské a Dušana Třeštíka (Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH 12, 1964, s. 637-667.), v kapitole o vývoji českých lén.

²⁷³ Jako notář tedy úředník kamýcké vilikace se pravděpodobně musel nějak podílet na vzniku listiny. V textu je výslovně řečeno, že i on má stejnou povinnost jako všichni ostatní – dostavit se zbraní.

Povšimněme si ještě rozmístění vesnic, které muselo respektovat zdejší podmínky a hustotu osídlení, směr významných cest a průběh kolonizace. Jen menší část lén se nacházela v blízkosti hradu. Další skupina se nacházela v osadách při nebo v bezprostřední blízkosti toku řeky Vltavy tj. v zemědělsky úrodné, náplavové oblasti.²⁷⁴ Severní větev této skupiny, zejména vsi Libčice, Mokrsko, Čelina a Cholín, navíc ležela na tzv. všensorské cestě mířící z Prahy na Bechyňsko.²⁷⁵ Osídlení v prostoru mezi Příbramí a Píseckem naopak souviselo s jinou stezkou. Severojižní komunikace, jenž procházela středním Povltavím se u Oseka štěpila na dva směry – jeden jsem již zmínila, druhý směřoval na Prachatice přes Dobříš, Volary a na Pasov a nazýval se tzv. zlatá stezka, která procházela i přes Milín. Podél jejího směru a na spojnicích na ni navazujících ležely i místní vesnice. Například jedna spojnice na Kamýk směřovala přes Hbity.

Listina z roku 1341 pro jednoho z kamýckých manů Ubislava z Neřestic byla badateli přehlédnuta, a to proto, neboť na ni August Sedláček ve svém stručném přehledu o karlštejnských manech neodkazuje. František Kavka ji sice krátce analyzuje jako jednu z listin pro služebně-vojenská léna, nicméně vychází z premisy, že se jedná o Ubislava z moravských Neřestic²⁷⁶. Písemnost totiž nezkoumal z věcné stránky; záměr, který sledoval, to nevyžadoval. K omylu došlo pravděpodobně proto, neboť si vybíral lenní listiny z Regest. Emler v jejich rejstřících má uvedeno, že se jedná o moravské Neřestice a listinu taktéž přepisuje z Chytilova moravského Codexu, do něhož byla bez zkoumání přejata, jelikož její originál byl uložen v městském archivu v Brně.²⁷⁷ Jistě jste si položili otázku, proč se tedy domnívám, že se listina týká Ubislava z Nerestce z příbramské oblasti. Můj argument zní: jelikož všechny místní názvy citované v listině – Radětice (*Radieticz*), potok Lesnice („*cum rivolo Lesnicz*“), na Bolinách (*Bolina*), Palivo (*Palivce*), Stěžov (*Stezov*) – se nachází nedaleko od Příbramy (cca do 5 km od Milína). Listina je datována v Písku, tedy v oblasti, kde také leží Nerestce. Toto přehlédnutí je pochopitelné. Ve výčtu 17 jmen

---

²⁷⁴ Nicméně již od ostrovského kláštera byl tok řeky velmi úzký a hluboký, plný peřejí a slapů, a až do poloviny 17. století zůstal nesplavný, a tak místní osídlení bylo proti jiným oblastem přece jenom spořejší. Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s. 124.

²⁷⁵ Dle Zdeňka Boháče tato cesta vycházela z Prahy, pokračovala přes Řepy, Ořech, Chýnici, Třebotov, na Černošice, překonala Mži u Horních a Dolních Mokropes, směřovala podél všensorského potoka a Oseka na Knín (staré knížecí lovecké sídlo) a překonávala vltavský brod v Cholíně. Mířila na Bechyňsko. Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s. 116-117.

²⁷⁶ F. Kavka, Západoevropský lenní institut, s. 244.

²⁷⁷ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. Siebenten Bandes (1334-1349), I. Abteilung (Bog. 1-55), Petr Jiří Ritter von Chlumecký (ed.), Brünn 1858.

a v záplavě dalších listin Kavka těžko mohl zaznamenat jedno dílčí jméno, zvláště pokud se tímto tématem ani nezabýval.

Spojení výše zmíněných listin přináší určitý obraz o dění v oblasti. František Kavka písemnost z roku 1341 uvádí jako příklad, že již v době Jana Lucemburského nebylo dbáno řádného lenního formuláře, například není použita běžná investiturní formule, jen její zkratkovitá podoba.. „*a nobis in feudum teneant...nobisque servire tenebuntur...*“²⁷⁸ Záležitosti, nad kterými se pak podivuje, vyplynuly dle mého názoru z toho důvodu, že díky moravskému umístění mu to „nezapadalo do sebe“. Především netušil, že dané zboží je umístěno v oblasti převažující panovnické svrchovanosti (nebo ve snaze o její udržení), jež zakládala reálné podmínky pro udělení dále zmíněné exempce. Nicméně pro mě je podstatný informační přínos listiny. Panovník svěruje Ubislavovi a jeho dědicům k užívání nejprve ves Nerestce se všemi náležitostmi a dvěma mlýny, tři lány v Raděticích s potůčkem Lesnice, les řečený Bolina, mlýn a nakonec jeden lán v Palivu. To vše udílí pod podmínkou služby s mečem a kuší panovníkovi, nikomu jinému, kdykoliv o to bude jím požádán. Z této části vyplývá, že Ubislav dříve svou dědičnou ves Nerestce sám vzdal panovníkovi pod lenní právo a nebo jej k tomu okolnosti prostě přinutily. Následuje pak soudní exempce: panovník jej zbavuje „*ab evocacione Zude cuiuslibet*“ a žaloba na něj může být podána jen „*coram iudice curie nostre* [tj.panovníka, pozn. autora] *et non alii iuris ordine prosequator*“. Škody, který by leník utrpěl v průběhu služby, mu měly být nahrazeny. V poslední pasáži má získat Ubislav a jeho dědicové po smrti paní Stanislavy třetí část zboží ve vesnici Stěžov, které má rovněž přijmout v léno - „*ad instar aliorum bonorum suorum possideant et a nobis in feudum teneant*“.

Tato listina je tedy především dokladem snah o upevnění královské moci v této oblasti. Období druhé poloviny třicátých let probíhá totiž ve znamení zvýšeného panovnického zájmu o Kamýk, například v roce 1335 povoluje Jan Lucemburský knínskému měšťanovi Kuncmanovi zvanému Huchumstolen založit v lese Kapčice poblíž Knína dvě nové vsi.²⁷⁹ Nicméně tato zvýšená iniciativa je v mnohém vyvolávána ztrátami v této oblasti, neboť již v říjnu roku 1341 získává „*bona nostra Kamyk cum forestaria ibidem*“ zástavní držitel Petr z Rožmberka, dále roku 1356 Jan ztrácí královský les Černiháj patřící ke Kamýku. Stejně tak i za Karla IV. je hrad s neustále se zmenšujícím panstvím stále zastavován; prodávána jsou i

²⁷⁸ F. Kavka, Západoevropský lenní institut, s. 244.

²⁷⁹ RBM 4, č. 237, s. 91-92.

další území, například roku 1378 klášteru Na Slovanech. Naopak stoupá váha podhradního městečka. Hrad Kamýk tak zůstává již jen místem, kde sídlí královský správní úřad, z jehož činnosti známe především svolání odumřelých šlechtických statků, doložených od roku 1380.²⁸⁰

Než postoupím dále, chtěla bych se zabývat ještě jednou otázkou; konkrétně mě zajímá, jakou formu měla služba zdejších manů. V obou listinách se zdůrazňuje, že kromě své povinnosti panovníkovi nesmí být k žádné jiné službě nikým jiným povoláváni. V první písemnosti (1336) navíc panovník rozkazuje „*non grauentes eosdem* [tj. kamýcké many, pozn. autora] *berna, exaccione vel alia agravacione qualicunque*“. Tato exempce mohla být pravděpodobně namířena proti místním úředníkům, svědčí o tom i formulace listiny²⁸¹, taktéž se mohla týkat i zástavních držitelů. Především však zakládala motivaci všem zmíněným manům k podpoře panovnické moci. Jakkoliv tato klauzule není zmíněna v Ubislavově listině z roku 1341, jistě se jej taktéž týkala a mohla být jedním z hlavních důvodů ke svěření dědičného zboží pod lenní právo. Pokud jde o konkrétní formulaci povinnosti, v roce 1336 byla zaznamenána takto: „*cum una balista aut pro sua possibilitate, quocienscunque et cuandocunque eos perceperimus*.“ Slovní spojení „*pro sua possibilitate*“ akceptuje již zmíněné majetkové rozdíly. Ubislavovi v roce 1341 panovník jednoznačně určuje: „*Boemie regibus, et non alteri cum uno spadone et baliste servire, quandocumque et quociencumque per nos requisiti fuerint, tenebuntur*“, neboť náležel k lépe zajištěným. Zároveň z výkladu obou písemností je zřejmé, že tito lidé neměli za povinnost setrvávat přímo na hradě, ale měli se dostavit k jeho vojenským potřebám, kdykoliv a kolikrát je panovník povolá. Ani v jedné listině není ale řečeno, že by se tato záležitost měla týkat konkrétně obrany hradu, vojenská služba je zde formulována zcela obecně, což mě přivádí k hypotéze, kterou musí čtenář zvážit sám, tj. služba byla pravděpodobně spjata se zájmy hradu a jeho představiteli, ale nemusela se na ně místně vázat, spíše záleželo na potřebách panovníka, který jej mohl povolát kamkoliv (v určitých reálných mezích), a samozřejmě i na možnostech leníka, vyplývajících z jeho sociálního postavení.

²⁸⁰ Informace o upadajícím významu hradu jsem získala z práce Jiřího Úlovce: Kamýk nad Vltavou, in: Podbrdsko 9, 2002, s.25-27. Citace listiny pochází RBM 4, č. 2220, s. 867-868.

²⁸¹ „*Stricte igitur et seriose mandamus, quatenus nullus ex vobis prefatos sagittarios nostros ex nunc et inantea debeant aut presumant in ipsorum aurifodinis factis in ipsorum hereditatibus aut in posterum per ipsos aut heredes ipsorum fiendis nec non in ipsorum venacionibus aliquid impedire, non grauentes eosdem berna, exaccione vel alia agravacione qualicunque*“.

2.2. Karlštejn

2.2.1. Karlštejn doby Karla IV.

O další existence jednotlivých manů jsme informováni v souvislosti s hradem Karlštejnem. Karel IV. využívá vzniklého „vakua“ a převádí jednak lovčovský úřad ke královskému hradu Dobříši a jednak kamýcké many k nově vybudovanému Karlštejnu. V deskách dvorských se na počátku 80. let 14. století setkáváme již s existujícími lény. V písemném materiálu se bohužel nedochovala žádná listina podobného charakteru jako ta z roku 1336. Situace je o to komplikovanější, že až do počátku 17. století (tj. do obnovy karlštejnských lenních knih) se nedochoval žádný soupis karlštejnských lén nebo manů k určitému datu. August Sedláček tuto situaci řeší tak, že uvádí seznam lén k roku 1336 a dále až k počátku 17. století. A na základě některých zápisů, například v deskách dvorských pak připomíná ještě další, především z 15. století, která však zpustla a zarostla, například léno v Bluku, Porostlé a Bělči.²⁸²

Značné vakuum vzniká především do roku 1380 (1383), a to vzhledem k dochování desek dvorských až od tohoto roku. Za možné informační zdroje pro toto období považují především Regesta²⁸³ a pro doplnění informací o dalších zbožích leníků také Pozůstatky desek zemských a jejich rejstříky²⁸⁴. V úvahu rovněž přicházejí i knihy konfirmační a méně pak knihy erekční.²⁸⁵ Pro období od roku 1380(1383) je možné se opřít o vydané edice desek dvorských. V souvislosti s předhusitským obdobím se nabízí jednak Friedrichovo vydání první a druhé knihy půhonné v rámci edice Desky dvorské království českého²⁸⁶ a první až třetí knihy svolací v Archivu českém – svazky 31, 35, 36.²⁸⁷ Pro doplnění informací o

²⁸² A. Sedláček, Hrad, s 42-43.

²⁸³ RBM V – VII, podrobnější citace viz přehled pramenů a literatury na konci této práce.

²⁸⁴ Reliquiae tabularum terrae 1., 2., Josef Emler (ed.), Praha 1870. Theodor Antl: Pozůstatky Desky zemských království Českého r. 1541 pohořelých: Rejstřík k 1. a 2. dílu, Praha 1899.

²⁸⁵ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim 1-10, František A. Tingl, Josef Emler (ed.), Pragae 1865-1889. Libri erectionum archidioecesis Pragensis 1-6, Clemens Borový, Antonín Podlaha (ed.) Pragae 1875-1937.

²⁸⁶ První kniha půhonná z let 1383 – 1407, Gustav Friedrich (ed.), Desky dvorské království českého, díl VII, Praha 1920. Druhá kniha půhonná z let 1407-1530, týž (ed.) Desky dvorské království českého, díl VIII, Praha 1944.

²⁸⁷ První kniha svolací desk dvorských z let 1380-1394, Gustav Friedrich (ed.), AČ XXXI, Praha 1921. Druhá kniha svolací desk dvorských z let 1395-1410, týž (ed.), AČ XXXV, Praha 1935. Třetí kniha svolací desk dvorských z let 1411-1448, týž (ed.), AČ XXXVI, Praha 1941.

jednotlivých majitelích doporučuji Regesta z doby Václava IV²⁸⁸ a rovněž Pozůstatky desek zemských.

Jelikož se domnívám, že předhusitské období by mělo být samostatným tématem diplomové práce, přináším zatím jen údaje získané na základě mnou vymezené sondy. Vzorem hlubší studie by mohla být otištěná diplomová práce Marka Laštovky o křivoklátských lénech.²⁸⁹

Ve spojitosti s hradem Karlštejnem je nejdříve doloženo manství v Čími, konkrétně v roce 1357.²⁹⁰ Zdeněk Boháč odkazuje v poznámce na listinu č. 233 z roku 1394 pro Zbraslavský klášter otištěnou Františkem Tadrrou²⁹¹, která potvrzuje dohodu učiněnou „*dudum temporibus...*“ v době Karla IV. mezi majetkem zbraslavského kláštera, tj. jeho poddanými ve vsi Buš a „*et ministeriales et incolae ville Czem ad castrum nostrum Karlstein pertinens parte ex altera*“. Toto vyměření mělo proběhnout za přítomnosti „*Friderico Stromeyer, pro tunc provisorii eiusdem castrum Karlstein*“. Tuto osobu jsem skutečně našla v indexu regist pro období 1346-1355, pod heslem *Fridericus Stromayeri de Nuremberch, clericus dioec. Bambergensis, registrator Karoli regis*, a působil i v následujícím období. V Listech kláštera zbraslavského nalezneme i další listinu, týkající se opět vymezení hranic v padesátých letech 14.století.²⁹² Tentokrát Karel IV. v ní potvrzuje předloženou listinu pro opata Jana a konvent kláštera Zbraslavského od purkrabího karlštejnského Vita de Bytaw. Mezi svědky jsou přítomni Herold ze Všenor a Blahut ze Svinař. Vesnice Čím zde není vysloveně zmíněna. První hranice je vyměřena potokem Třemešnicí, v jehož blízkosti se nachází cesta „*ducens de Gablona in Monacum oppidum regale in valle medio per rivulum ipsum transit*.“ Hranice má vést od tohoto potoka podél této cesty a na pravé straně má sahat až „*ad curiam Glinicz et ad villam Leschnicz*“. Další hranice je vymezena pomocí všenorské cesty a končí ve Všenorech. „*Sicque due vie bona regalia et bona supradicti monasterii dividunt...ita quod omnia, que inter easdem duas vias...totum pertinet ad sepedictum monasterium pleno jure*.“ Na jiném místě Boháč tento hraniční výrok komentuje jako příliš obecný.²⁹³ Po té, co jsem celou situaci přehlédla v mapě, lze považovat Čím za

²⁸⁸ RBMV, podrobnější citace viz přehled pramenů a literatury na konci této práce.

²⁸⁹ Marek Laštovka: Křivoklátská léna v době předhusitské, SSH 21, 1995, s. 44-66.

²⁹⁰ Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s. 160, poznámka 54. Listina je vydaná Františkem Tadrrou - Listy kláštera Zbraslavského, František Tadra (ed.), Praha 1904, č. 233, s. 191.

²⁹¹ Otištěna v Listech kláštera Zbraslavského, s. 191.

²⁹² Listy kláštera Zbraslavského, s. 35.

²⁹³ Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s.115.

součástí celého vymezení, ale skutečně dost obecného. Stejně tak došlo v roce 1350 k vymezení hranic opět mezi klášteřem Zbraslavským – „*novamqua plantulam in villula Lesnicz ipsius monasterii*“ a Řitkou. A účastní se opět stejní svědci, avšak nejsou označeni ani jako manové, ani jako „*ministeriales*“. Listinu opět otisknul Tadra.²⁹⁴ Jakkoliv tato záležitost není uspokojivě rozřešena, je třeba vzít v úvahu existenci dalších pramenů, a to konkrétně písemností týkající se vymezení hranic, které vznikly z iniciativy církevních majitelů a reagovaly na vytvoření nového dominia v regionu.

Nepřímá zpráva z roku 1476 o vytvoření pozdějšího karlštejského léna v Suchomastech Janem Lucemburským se dochovala v opise listiny vydané Vladislavem Jagellonským.²⁹⁵ Král Vladislav vyhověl prosbě Václava ze Svárova o alodifikaci léna a zároveň zrušil povinnosti na něj vázané. Ves vznikla jako jedna z prvních osad na Berounsku během kolonizace zdejší oblasti církevními vrchnostmi. Koncem 13. a první poloviny 14. století se stala přímým královským majetkem, načež byla neznámého roku změněna Janem Lucemburským v manství a jeho nabyvatelé měli být povinni „*ke komoře královské dělati svíčky a stanu královského v čas války ostříhati a jej vyzdvihnouti*“.²⁹⁶ V listině z roku 1336, ale není toto pozdější karlštejské léno zmíněno a logicky by tedy vyplývalo, že k této události došlo až po roce 1336. Osada je však situována na Berounsku ve značné vzdálenosti od Kamýku nad Vltavou, a tak spíše předpokládám její napojení buď na jiné zboží v tomto regionu nebo přímo na panovníka, respektive komoru, o čemž také svědčí uložené povinnosti. V nespecifikované době bylo toto zatím samostatné manství připoutáno Karlem IV. ke Karlštejnu. První známí majitelé léna Bohuněk řečený Maněk a Václav zemřeli roku 1381.²⁹⁷

Vznik léna v Suchomastech dokládá možnosti, z nichž Karel IV. čerpal při vytváření lenní soustavy. Část zboží zakoupil, zároveň však v tomto prostoru ještě existovaly nemovitosti určitým způsobem vázané na panovníka, respektive na jeho komoru, například drobná léna či svobodné nešlechtické statky. Tato zboží panovník využíval jak politicky, tak i hospodářsky. Výjimečný charakter povinností a stáří vsi Suchomasty odkazuje na spjatost s původní služebnou organizací. Stejně tak

²⁹⁴ Listy kláštera Zbraslavského, s. 63-65.

²⁹⁵ Národní archiv, fond Stará Manipulace, sign. S 77/20, fol. 2-4. Též Jiří Úlovec: Tvrz a zámek v Suchomastech, *Minulostí Berounska* 5, 2002, s.10 a 17.

²⁹⁶ J. Úlovec, Tvrz a zámek v Suchomastech, s.10.

²⁹⁷ Viz příloha I - První kniha provolací desek dvorských - 1380-1394, Suchomasty, rok 1381

specifický výraz „ministeriales“ u léna v Čími odkazuje na komplikovanější sociální strukturu leníků, jež stála při zrodu karlštejské lenní soustavy. Problémem se ještě budu zabývat v souvislosti s analýzou pramenů z počátku 17. století.

Pro období po roce 1380 až do konce druhého desetiletí 15. století jsem se zabývala materiálem v první knize půhonné a v první, druhé a třetí knize svolací. V tomto časovém úseku jsem v písemném materiálu zaznamenala existenci následujících lén – Běleč, Bluk, Bykoš, Bytíz, Čelina, Čím, Dobříč, Hbity, Kamýk, Lazsko, Radaš, Radětice, Lhota řečená Řitka, Lisovice, Milín, Mokrsko, Nerestce, Pečice, Smolotely, Suchomasty, Tmáň, Třebotov a Roblín, Uněklasy, Vestec a Želkovice. Za možné, avšak nejisté považuji Hostomice, Měňany, Strýčkovice, Touškov, Popovice, Koněprusy, Tmáň, Chodoun, Rájov, Lniště, Vinařice, Hlážovice, Libomysl, Bezdědice a další. Jejich lenní příslušnost k hradu, měli-li nějakou, nelze z desk dvorských vyčíst. Dále v Druhicích bývalo jak manství k Dobříši, tak ke Karlštejnu.²⁹⁸ Jména všech těchto vsí se dostala do pramenů, neboť buď jednak propadly jako odúmrtí panovníkovi a ten je znovu přidělil nebo jejich majitelé vedli při u dvorského soudu, většinou kvůli škodám. Je tedy třeba ještě počítat s možností, že existovala i další léna nezapsaná v deskách dvorských. S výše jmenovanými lény se setkáváme na počátku 80. let jako s existujícími.

Obraťme se ale k deskám dvorským. Průběh procesu před dvorským soudem analyzuje jednak Gustav Friedrich v příslušných edičních předmluvách a dále Pavla Burdová v článku o deskách dvorských.²⁹⁹ Nejprve se věnujme první knize půhonné z let 1383 - 1407. Jelikož písař desk dvorských nezaznamenával vždy všechny potřebné informace, například předmět sporu, lenní přináležitost, žalobce i pohnaného atd., vycházela jsem v případě pochybností z pravidel řízení zakotvených u soudu dvorského, tak jak je zaznamenal Gustav Friedrich i Pavla Burdová. Konkrétně jde o zásadu, že před tento soud mohly být poháněny jen osoby v lenním vztahu k panovníkovi, tj. vlastníci manského zboží, naopak žalobce nemusí být leníkem. A dále doručení listu půhonného zde neprováděl komorník, ale některý z manů (v deskách označovaný jako exekutor) obvykle usazený v blízkém okolí ohniska sporu či zúčastněných osob, typický je například zápis č. 223 z roku 1399, v

²⁹⁸ Ludvík Kopáček: Karlštejská léna na Dobříšsku, Brdský kraj (měsíčník věnovaný zájmům osvětovým a musejním) 6, 1914, s. 82.

²⁹⁹ První kniha půhonná z let 1383 – 1407, Gustav Friedrich (ed.), Desky dvorské království českého, díl VII, Praha 1920. První kniha svolací desk dvorských z let 1380-1394, týž (ed.), Archiv český XXXI, Praha 1921. P. Burdová, Desky dvorské, s. 75 – 123.

němž Jan z Vlenců pohání Vlacha ze Suchomast, až jméno exekutora Vnučka z Vlenců blíže určuje oblast sporu. Nicméně nelze toto určení považovat za zcela bezpečné. Pro pochopení toho, jak se situace komplikuje, je třeba uvést, že jednak v jedné vesnici mohli mít zboží lidé, kteří mohli mít ještě další lenní nebo alodiální statky v jiné oblasti. Vsi též mohly být rozděleny mezi několik majitelů, z nichž někteří nemuseli být pod lenním právem ke Karlštejnu, ale jak ještě uvidíme například k Vyšehradu, Dobříši, Křivoklátu, Zvíkovu, Nižboru, Pražskému hradu atd. A v neposlední řadě po úpadku Kamýka, sice větší část lén nacházíme u Karlštejna, avšak další připadly k Dobříši a patrně i ke Zvíkovu.³⁰⁰ Tento chaos ještě umocňují desky dvorské, kde bohužel není výslovně uvedeno, zda jsou tato zboží svázána s konkrétním hradem, bylo-li tak tomu vůbec. Získaný přehled přikládám na závěr této práce jako Přílohu I. Spory a obsazení manského soudu odráží spletitost místních vazeb, zúčastnění žalobci pocházejí především buď z pražského podhradí, rakovnického kraje nebo z jižní oblasti, často jde o many hradu Zvíkova. Například zápis č. 52 z roku 1399 - Bořivoj z Janova pohání Vojtěcha a Jana z Lhoty kvůli škodě učiněné Kudprechtem z Pobipes na jeho vsi v Lhotě, list půhonný předal Hostislav z Vlenců. Záležitost byla podrobena „*invencionem servitorum*“, v němž zasedli leníci z celé středočeské oblasti.³⁰¹ Za typický považuji následující případ Vaňka z Řitky – „*Waněk z Řitky okázal s menší pečeti list krále Wáclawa, kterayž svědčí Janowí řečenému Komis z Liburna i jeho dědicuom na daní hory, Psí Hora, za Knínem, s řekau Vltavou, s potokem... na manství a službu k Dobrieši...za tři nebo čtyry dny jednoho pěšího střelce. Týž Waněk okázal list s majestátem krále Wáclawa, v němž jemu navrácuje dva lány lesa ke wsi Řitka příslušného, kterýž jemu byli úředníci odjali, a s toho má služiti s jedním střelcem jízdným k Karštainu, kolikrát by potřebí bylo a byl požádán.*“³⁰²

Spojitosť místních vazeb dokládá třeba osoba Jiřího z Roztok: Jako karlštejnský purkrabí působil například roku 1398³⁰³, jeho zásah v deskách dvorských je doložen v této oblasti k roku 1381³⁰⁴, taktéž v roce 1400.³⁰⁵ Zároveň je prokázán

³⁰⁰ Vzhledem k zaměření mé práce by mě zajímalo, která léna konkrétně přešla pod svrchovanost Dobříše. Nicméně dosavadní literatura zůstává jen u zmínek existence zdejší lenní soustavy. Stejně tak neexistuje i žádná práce k lénům svázaným s Mníškem pod Brdy. Viz A. Sedláček, Hrad, s. 101.

³⁰¹ Václav z Velině, Matěj z Velině, Jan ze Svesadlovic, Pešík z Bučin, Petr z Bučin, Jan z Malovar, Václav z Ješina, První kniha půhonná z let 1383 – 1407, DD VII, str. 21.

³⁰² Registra zápisů královských i obecných r. 1454, František Palacký (ed.), in: AČ II, Praha 1842, s. 457, č. 559.

³⁰³ A. Sedláček, Hrad, s. 45.

³⁰⁴ Viz příloha I - První kniha provolací desek dvorských - 1380-1394, Čím, rok 1381.

k roku 1383 jako purkrabí křivoklátský a majitel několika zdejších manství.³⁰⁶ V souvislosti s těmito propojenými vztahy, jež by samozřejmě vyžadovaly hlubší analýzu, je třeba chápat i zdejší manské právo, a to v celé zdejší oblasti vymezené královským dominiem – tj. například v oblasti Karlštejska, Kamýčka, Křivoklátska, Dobříšska, Podbrdská atd. Domnívám se, že z tohoto pohledu je třeba vnímat otázku geneze a vzájemného ovlivnění křivoklátského a karlštejského lenního práva.

Více indicií přináší zápisy v knihách provolacích. Zde jsem se zaměřila především na odúmrťe, jejichž provolání proběhlo především v Berouně, dále pak v Milíně, Mirovicích a Příbrami. I zde jsou jen výjimečně zápisy o přináležitosti léna ke Karlštejnu.³⁰⁷ Jak je zřejmé z první a zvláště pak z druhé a třetí knihy, většinu darovaných odúmrťí získali jako výprosy buď úředníci – často dvorského soudu – nebo služebníci královi za své zásluhy: například - Beneš spizerius regine, beneficiarius Thomas, Otík viceiudex, lovcí Jan řečený Kobereč z Dobříše, Purkhat z Janovic řečený Strnad, soudce dvorského soudu, Václav notář kuchaře Miloty, Matěj, strážce královské komory a další. Jejich počet stoupá v druhé provolací knize a vrcholu dosahuje v třetí knize provolací, v druhém desetiletí 15. století. V některých případech nelze přehlednout i přímou angažovanost a nátlak úředníků královského soudu, velmi často Purkharta z Janovic, soudce zmíněného soudu, častého nabyvatele lén v oblasti celého středočeského kraje, zavražděného roku 1397 na Karlštejně jako jeden z „milostníků“ krále.³⁰⁸ Například roku 1394 nedovolí Přibíkovi, bratrovi zemřelého, předstoupit před soud a prokázat své právo na dvůr v Čelině. Dochází mezi nimi k „přátelskému narovnání“, při čemž Přibík se vzdává všech svých práv. Zmíněný dvůr pak obdrží úředník Tomáš.³⁰⁹ Od počátku 15. století se setkáváme s dalším zřetelným prvkem v této oblasti a na území dalších krajů, například rakovnického, a to konkrétně se skutečností, že panovník z na něj spadlých zboží vytváří vyšehradská léna, která měla být panovníkovi bezprostřednější oporou,³¹⁰ například část z lenního majetku v Nerestcích svěruje Mikulášovi řečenému Tetínek z Holešovic „*ad omagium Wissegradensis*“³¹¹. Tato tendence je

³⁰⁵ Viz příloha I - Druhá kniha provolací desek dvorských – 1395 – 1410, Lazsko, rok 1400.

³⁰⁶ M. Laštovka, Křivoklátská léna, s. 47. O Jiřím z Roztok viz Jiří Spěváček: Václav IV. K předpokladům husitské revoluce: 1361-1419, Praha 1986, s. 167.

³⁰⁷ Viz příloha I – Třetí kniha provolací desek dvorských – 1411- 1448, Bytíz, rok 1415.

³⁰⁸ A. Sedláček, Hradý, s. 45.

³⁰⁹ Viz příloha I - První kniha provolací desek dvorských - 1380-1394, Čelina, 1394.

³¹⁰ František Šmahel: Husitské Čechy: struktury, procesy, ideje, Praha 2001, s.238.

³¹¹ Viz příloha I - Druhá kniha provolací desek dvorských – 1395 – 1410, Nerestce 1410.

opět obzvláště patrná v druhém desetiletí 15. století³¹² a mohla by svědčit o určitém úpadku karlštejnské lenní soustavy. A v neposlední řadě se zde objevuje i snaha o přivlastnění lenních statků, daná příčinami, jež jsem již nastínila v odstavcích o kolonizaci zdejší oblasti. Takovýto pokus odhalili úředníci v souvislosti se dvorem v Mokrsku, o nějž po smrti Petra řečeného Kuře projevil zájem kartuziánský klášter, neboť zmíněný dvůr již dříve zakoupil a prokázal se listinami od Václava IV, čemuž také bylo vyhověno (1382). Proti tomu se ale ohradil Wyeneko z Dobré, neboť prodejce Prokop z Dobříše neměl k takové transakci oprávnění. Tento zmíněný byl povolán a otázan, „*quo iure vel auctoritate curiam in Mokrzku prenominatis priori et conventui vendidit vel vendere potuit*“³¹³. Protože toto právo nemohl prokázat, musel zaplatit pokutu, kterou král daroval úředníkům a dvůr prozatím připadl králi. Proti tomuto případu byl naopak úspěšný Mikuláš, vikář pražského kostela, neboť prokázal listinami lepší právo tohoto kostela ke dvoru Bykoš, jenž tento kostel také obdržel.³¹⁴

Vedle skupiny úředníků a služebníků zde sídlili a jako leníci v deskách dvorských vystupují ještě potomci těch osob, které jsem jmenovala v listině z roku 1336, například s charakteristickým přídomkem ze Smolotel, Vlenců, Nerestce, a dále ze vsí na Karlštejnsku, například z Řitky. Setkáváme se s nimi v zápisech desek dvorských, kdy po smrti některého ze svých členů či sousedů úspěšně či méně úspěšně vznášejí odpor. Projevují se jako aktivní činitelé v této oblasti a od počátku 15. století v dlouhodobém procesu postupně scelují své dvory v jednotlivých vsích.³¹⁵

Shrneme-li tedy předchozí poznatky, je třeba se zamyslet především nad charakterem lenní soustavu hradu Karlštejna na přelomu 14. a 15. století, zda jej můžeme či naopak nemůžeme chápat jako určitý celek. Vedle sebe zde existovaly dvě skupiny vlastníků – jednak rody podílející se na zdejší kolonizaci, zachycené v písemných pramenech 14. století a jednak jednotlivci - často úředníci či služebníci - obdarovaní králem za své zásluhy, jejichž nárůst ve zdejší oblasti zaznamenává druhá a třetí kniha provolací. Ani jednu skupinu však zatím nelze nijak generalizovat, neboť i jedinci se zdejších rodin se aktivně podílejí na politickém dění, nicméně zároveň jsou to lidé více spjatí se zdejší oblastí a jsou to častěji jejich jména, jež později zaznívají v pramenech husitské doby. Rovněž úředníci, jež získali zdejší

³¹² Součástí třetí knihy provolací je již Registrum bonorum omagium ad castrum Wissegrad pertinentium, str. 844-869.

³¹³ Viz příloha I - Druhá kniha provolací desek dvorských – 1395 – 1410, Mokrsko, rok 1382.

³¹⁴ Viz příloha I - První kniha provolací desek dvorských - 1380-1394, Bykoš, rok 1386.

³¹⁵ Zde odkazují na Sedláčkovy výpisky o vlastnicích jednotlivých tvrzích v příslušných dílech jeho Hradů.

léna, byli oficiálně zavázáni k vojenské povinnosti. Na druhé straně je třeba uvážit nakolik to odpovídalo jejich skutečným zájmům a možnostem, což vzhledem k vymezení této sondy nechávám čtenáři k uvážení. V případě obou skupin bych navrhovala ke každému jednotlivci se pokusit doložit jeho společenské postavení a majetkové vybavení, avšak někteří úředníci či služebníci jsou zjevně neurozeného původu. V neposlední řadě bych ještě podtrhla vzájemné vazby mezi jednotlivými regiony, a to právě v souvislosti s lenním právem.

Nyní bych se chtěla opět zabývat charakterem zdejších povinností a to především vojenských. V deskách dvorských, vzhledem k tomu, že se jako pramen zaměřují spíše na majetkové změny, jsou také léna zachycena spíše ve smyslu pozemkovém či hospodářském - „*aratura servilis*“, „*hereditates servilis*“, „*hereditates omagialis*“.³¹⁶ V listině z roku 1394 jsou leníci označeni jako „*ministeriales et incolae ville Czem ad castrum nostrum Karlstein pertinens*“³¹⁷ Tento termín zase spíše akcentuje jejich služebnost a vycházíme-li ze znění listiny, kde se s nimi setkáváme jako se součástí většího královského pozemkového majetku, tak je to i pochopitelné. Čamští dali jméno jednomu z místních manství Čimi a měli patřit mezi služebníky z panovníkova okolí.³¹⁸ Stejně tak není jasný společenský statut prvního nabyvatele léna v Suchomastech, a to vzhledem k vymezeným povinnostem - „*ke komoře královské dělati svíčky a stanu královského v čas války ostříhati a jej vyzdvihnouti*“³¹⁹. A konečně z roku 1454 máme zprávu o Vaňkovi z Řitky, který se úředníkům desek dvorských prokázal listinou od Václava IV. na dva lány lesa ke vsi Řitka příslušného, „*s toho má služiti s jedním střelcem jízdným k Karštainu, kolikrát by potřebí bylo a byl požádán*“.³²⁰ Vojenská služba je zde již proti listinám z roku 1336 a 1341 vymezena pevněji; váže se k hradu Karlštejnu (nebo spíše na „zájem“ hradu Karlštejnu, respektive jeho vlastníka, tj. panovníka) a není nijak limitována. Dle sociálního statutu Vaňka nebo jeho předka je určena i míra zatížení – tj. má být vykonávána s jedním koněm.

³¹⁶ Viz příloha I – výpisy z desek dvorských.

³¹⁷ Otištěna v Listech kláštera Zbraslavského, č. 233, s. 191.

³¹⁸ Setkala jsem se i s označením vladykové. Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s. 79.

³¹⁹ J. Úlovec, Tvrz a zámek v Suchomastech, s.10.

³²⁰ Registra zápisů královských i obecných r. 1454, František Palacký (ed.), in: AČ II, Praha 1842, s. 457, č. 559.

2.2.2. Karlštejnská léna ve víru husitských válek

V průběhu husitských válek se Karlštejn stal jednou z opor krále Zikmunda v zemi, obzvláště proti blízké Praze. V souvislosti s vojenskou povinností vázanou na léna vyvstává zřejmá otázka, zda se jí zúčastnili i někteří z leníků mající zboží vázané k hradu Karlštejnu a zda se tato skutečnost nějak odrazila v pramenech. K této otázce mohou být vytěženy dva prameny – kronika Bartoška z Drahonic³²¹, v odborné literatuře tradovaného za zdejšího leníka, a Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434 vydané Josefem Pelikánem a doplněné Rostislavem Novým.³²²

Ve zmíněných účtech příjmů a výdajů sestavených hradním písařem v letech 1423-1434 nalezneme jednak seznam prodaných církevních předmětů a jednak například příjmy z prodeje dříví z lesů karlštejnských. Současně jsou zde vypočítávány i odpovídající výdaje, na které byly získané peníze užity – nákup potravin a spotřebního zboží, výplaty žoldnéřům, sloužícím atd. Díky přesnému zaznamenání komodit a osob lze rekonstruovat zásobovací oblast Karlštejna. Lesní rejstříky obsahující jména sedláků jsou zase nejstaršími soupisy obyvatel vsí v okolí Karlštejna a Dobříše.

Jelikož pro dobu války nestačila běžná mírová obrana hradu, purkrabí Zdeslav Tluksa z Buřenic a jeho bratr Kuneš najali další žoldnéře. Posádka se pak zvláště rozšířila po té, co se husitům vzdal Pražský hrad a někteří bojovníci přešli odtud na Karlštejn, mezi nimiž měl být i Bartošek z Drahonic. Ale i nadále byla posádka doplňována, především z dotací krále Zikmunda. Zmíněné rejstříky pak dokládají, jak si opatrovala potraviny i jiné potřeby. Hustota Bartoškových informací stoupá po polovině 20. let, obzvláště dobře je zpraven o místním dění, a tak bylo vysloveno mínění, že mohl patřit i mezi karlštejnské many. Jak Bartoškův služebník Linhart, tak i zmínění ozbrojenci měli bojovat v bitvě u Lipan, jíž se kronikář nemohl zúčastnit kvůli oční nemoci, jež ho postihla v roce 1426 a mohla být příčinou jeho odchodu z vojenské služby a obratu k vedení historických záznamů. Zda Bartošek byl či nebyl karlštejnským manem není zcela jisté, tuto domněnku jako první vyslovil František

³²¹ Ze zpráv a kronik doby husitské, Ivan Hlaváček (ed.), Praha 1981. Dále kroniku vydal Jaroslav Goll v edici *Fontes rerum Bohemicarum*, Tomus V, Praha 1893. Část o bitvě u Lipan přeložil Rudolf Urbánek ve Výboru z české literatury husitské II, Praha 1964, s. 289 – 290. Další literatura v příslušné pasáži Hlaváčkově edici.

³²² Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948. Doplnky k „Účtům hradu Karlštejna z let 1423-1434“, Rostislav Nový (ed.), FHB 10, 1986, s. 193-203.

Palacký.³²³ Rodiče kronikáře pocházeli z této oblasti a také zde byli pohřbeni, otec v Příbrami a matka ve Skříplu. Bartošek se účastnil válečných podniků pana Hanuše z Kolovrat, ovšem v jakém vztahu opět není známo.³²⁴ Žádný přímý doklad o něm jako leníkovi neexistuje, pouze se nachází mezi svědky ze zdejší oblasti při prodeji věna ve Vlencích.³²⁵

Vedle desek dvorských jsem využila záznamy Sedláčkovy³²⁶, Štědrého³²⁷, Valentovy³²⁸ a Kopáčkovy³²⁹ o změnách majitelích na jednotlivých lénech. Získané údaje jsem pak porovnávala s Účty a Bartoškovou kronikou. Výsledek naleznete v příloze II. Ačkoliv i tyto dva prameny budou vyžadovat hlubší studium, již takto získané výsledky jsou velmi zajímavé, především profily jednotlivých vlastníků. Z této prvotní sondy jsem získala jména pěti osob. Domnívám se, že hlubší sonda by mohla přinést i jména osob méně majetných, v účtech bych se zaměřila především na soupis obránců hradu, u nichž byla zaznamenána výplata žoldu.

První dvě osoby - Jakub z Řitky a Předbor ze Smolotel – jsou zcela zřejmě dosvědčení mezi těmi, jež hájili hrad Karlštejn. První v poválečných letech vystoupal až na post purkrabího hradu, druhý na hradě během obléhání zemřel. Oba „drželi s katolíky“ a zároveň se obohatili církevním zbožím. Naopak další tři - Jan ze Stěžova, Petr Buzek ze Smolotel a Otík Laut z Dešova (nebo z Hlážovic) - se ocitli na straně kališnické a taktéž se velmi aktivně zúčastnili bojů, nejméně dva z nich jako představitelé místních uskupení. Druhý z nich se podílel i na oblehnutí tvrze a možná i na upálení ještě nedávného vlastníka zboží pod karlštejnským manským právem Jindřicha z Křivavy, řečeného Kolman. Nejen tito zmínění tři kališníci, ale všech pět osob odhalených sondou se řídili svými místními zájmy a náboženskou orientací, příslušnost jejich zboží ani nemohla být „prvotním hybatelem“ jejich skutků.

Ze dne 23. října 1436 pochází šest darovacích listin císaře Zikmunda za vykonanou službu s koněm ku hradu Karlštejnu. V případě Jakuba z Řitky a

³²³ Dílo Františka Palackého, svazek první, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941, s. 252-261.

³²⁴ František Grunt: Bratři Kolovratové v husitské revoluci (cesta rodové politiky mezi katolíky a kališníky), Dějiny a současnost 25, 2003, č. 5, s. 29-32.

³²⁵ Viz listina z roku 1435 - Výtahy z listin rozličných 1436-37, in: AČ III, František Palacký (ed.), Praha 1844, s. 512. Blíže viz Účty hradu Karlštejna, s. 5-12. Ivan Hlaváček: Bartošek z Drahonice a jeho kronika, in: Ze zpráv a kronik doby husitské, Ivan Hlaváček (ed.), Praha 1981, s.14-16. Jaroslav Goll: O kronice Bartoška z Drahyňic, in: FRB V, Praha 1893, s. XLII – XLVI.

³²⁶ A. Sedláček, Hrady.

³²⁷ František Štědrý, Manství Karlšteinská, Praha 1930.

³²⁸ Josef Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s. 26-28, 37-40, 116-119, 134, Od Stříbrných hor 13, 1940/41, s. 85-86, 108-109, 118-119, 134-137.

³²⁹ Ludvík Kopáček: Karlštejnská léna na Dobříšsku, Brdský kraj 6, 1914, s.81-91.

Předbora ze Smolotel se jedná o dodatečné stvrzení obsazených církevních statků. Prve jmenovaný je získal za škody učiněné na jeho zboží a za čtyřletou službu se dvěma koňmi k hradu Karlštejnu, druhý pak za tři léta služby se dvěma koňmi a jedním pacholkem.³³⁰ Stejně tak se obohatil na majetku kláštera zbraslavského i další obdarovaný – Bohuslav ze Tmáně. Získal půl vsi Řevnice a Radotína za služby a škody vzniklé během jeho jednoleté služby s jedním koněm ke stejnému hradu.³³¹ Bohužel nemám žádné informace o tom, zda vlastnil zboží s lenní příslušností k hradu Karlštejnu, v deskách dvorských se vyskytuje roku 1414 a 1415 s titulem „*provisori d. regis curie prope Weronam*“ jako nabyvatel platu ze vsi Kozolupy, panovník jej však přikazuje „*ad omagium Wissegradense*.“³³² V účtech se s ním setkáme hned několikrát a to většinou v zápisech o výběru, zničení a prodeji cenných církevních předmětů na obživu posádky.³³³ Za tutéž službu, formulovanou jen v obecné rovině, získává Matěj Karlštejnský z Černošic a jeho manželka Barbora ze Solopysk ves Liteň a ves Okrouhlo³³⁴. Bartošek jej uvádí jako jednoho z bojovníků bitvy u Lipan (v rámci karlštejnské posádky).³³⁵ V účtech najdeme hned několik nespecifikovaných Matějů, jen jedenkrát je pak určen jako z Černošic, kdy je mu placeno za dodání „*VII strichonibus ordeí per IIII gr. II hal.*“³³⁶ V tomto a následujícím případě mohly hrát roly jen místní zájmy. Mikuláš z Chotče, lovcí karlštejnský, obdržel další klášterní ves Hlubočepy za dvouletou službu s jedním koněm.³³⁷ Nakonec zbývá již jen Mařík z Kamýka, jemuž bylo slíbeno rychtářství v Kamýku.³³⁸ K němu Jiří Úlovec uvádí, že v městečku vlastnil jedno ze služebných lén.³³⁹

³³⁰ Registra zápisů, AČ I, č. 74. Registra zápisů, AČ II, č. 313.

³³¹ Registra zápisů AČ I, č. 117.

³³² Viz příloha I – Třetí kniha provolací desek dvorských – 1411- 1448, Kozolupy, rok 1414.

³³³ Účty hradu Karlštejna, s. 13, 14, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 71.

³³⁴ Registra zápisů, AČ I, č. 92.

³³⁵ Ze zpráv a kronik, s.283.

³³⁶ Účty hradu Karlštejna, s. 137.

³³⁷ Registra zápisů královských, AČ II, č. 317. Účty hradu Karlštejna, s. 29, 82, 101, 124, 139.

³³⁸ Z bývalé správy zde zůstalo jen rychtářství. Z desek dvorských vyplývá, že i přes tuto darovací listinu získal rychtářství jiný zájemce. Výtahy z listin rozličných 1436-37, AČ III, č. 515. Třetí kniha provolací desek dvorských z let 1411-1448, Archiv český XXXVI, kraj Vltavský a Kamýcký, č. 28. Viz příloha I – Třetí kniha provolací desek dvorských – 1411- 1448, Kamýk, rok 1437.

³³⁹ Bohužel neodkazuje na konkrétní pramen, a tak není zřejmé, kdy zmíněné léno Mařík nabyl. Viz J.Úlovec, Kamýk nad Vltavou, s.28.

2.2.3. Osudy lén v 15. a 16. století

Autoři jednotlivých studií o lenní problematice pracují s hypotézou, že v období po husitských válkách nastal úpadek lenního systému kvůli změně způsobu válčení a proměně čestných úřadů v úřady byrokratické a placené.³⁴⁰ Tuto premisu v případě zdejší oblasti samozřejmě nemohu zatím ani potvrdit, ani vyvrátit. V souvislosti s mnou zvolenou lenní soustava jsem si tedy spíše položila otázku, zda rovněž i zde dochází k nějakým změnám či tendencím a zda se nějak odráží v písemných zprávách z této doby.

Jestliže v období na počátku 15. století mělo vzniknout nejvíce lén, tak naopak v průběhu 15. a 16. století mělo docházet k jejich zanikání či přeměnu v dědičné zboží. První tendenci je však třeba také chápat v souvislosti se zanikáním vsí a dvorů v průběhu husitských válek na jedné straně a se snahou o hospodářské stmelení dominia v pozdějším období na druhé straně. O osudech několika zaniklých či proměněných lén v dědičná se dochovaly písemné doklady. Bohužel jak Štědrý, Valenta i Kopáček vycházejí ze soupisu lén v prvním dochovaném karlštejnském kvaternu z počátku 17. století, nezachytili tak většinu lén zalodizovanou do roku 1605.

Porostlá - první lenní dvůr, o němž máme v této souvislosti zprávy - zanikl po roce 1437. Ve zmíněném roce totiž spadl na panovníka jako odúmrt'. V roce 1454 se souhlasem karlštejnského purkrabí jej majitelka jako pustý prodala rychtáři a blízké vsi Dubenec, která měla samozřejmě zájem jen o pozemky a nikoliv o pusté stavení. O povinné službě není zmínka. Další zprávy máme až z doby o 100 let pozdější, kdy potomci Petra Kořenského vyznávají před deskami zemskými, že jejich děd v neznámé době prodal pustý dvůr Oldřichovi Bechyňovi z Lažan, jenž zemřel na počátku 16. století. O tři léta později, roku 1548, list Pavla Korky z Korkyně a na Suchdole přináší zprávu, že se i nadále „z poustky“ platilo na Karlštejn o sv. Havlu a sv. Jiří po 28 groších 4 denárech, vánoční berně pak 8 grošů míšenských. Jakkoliv tedy dvůr a lenní povinnost zanikly, povědomost o jeho existenci i nadále zůstala v podobě peněžního platu.³⁴¹

³⁴⁰ Zde odkazuji na příslušnou kapitolu této práce.

³⁴¹ J. V. Bezděka: Porostlá, s. 345-348.

Druhý – tvrz Bluk s dvorem poplužním – zpustl taktéž v blíže neurčeném období po husitských válkách. V roce 1488 se o něm při prodeji mluví jako o pustém, v polovině 16. století jako o dědičném.³⁴²

Třetí léno – Suchomasty - získal v roce 1472 Václav ze Svárova, chuťmistr královské kuchyně, který zároveň vyplatil další nárokovatele léna. Pak požádal krále Vladislava o zrušení manské povinnosti a její nahrazení jinou bez vazby na Suchomasty, dále pak o převod v dědičnou držbu. Panovník listinou z 1.6. 1476 této prosbě vyhověl, zrušil zdejší povinnost obyvatel zajišťovat svíce a osvobodil je od placení královské daně. Povinnost „*ke královské komoře dělat svíčky a stanu královského v čas války ostříhati a jej vyzdvihnouti*“ převedl na jiný druh služby.³⁴³ Konkrétně Václav a jeho potomci měli při korunovaci králů u královské komory jeden celý den držet stráž.³⁴⁴

K postupnému zániku a pustnutí výše vzpomenutých lén došlo v průběhu druhé poloviny 15. století. Vojenská služba vázaná na léno Porostlá se proměnila v pouhý peněžní plat. V průběhu 15. a 16. století docházelo ke stmelování jednotlivých dvorů ve vsích a vytváření větších pozemkových celků. A tak tento a další dva zmíněné faktory – zpustnutí a alodizaci – za vzájemného působení považují za hlavní zdejší činitele při zanikání a naopak ustalování rozložení zdejších lén. Zánik postihl především drobná léna, jež se vznikla na přelomu 14. a 15. století. Jakkoliv i nadále probíhaly živé směny jednotlivých majetků, je zde patrná tendence k určitému uzavírání, tj. léna se stávají součástí určitých hospodářských celků, například majitel Drahenic nebo blízký příbuzný byl současně vazalem ve Svučicích.³⁴⁵

Projevy rozkladu jsou v pramenech znatelnější od počátku 16. století. V roce 1502 král Vladislav Jagellonský daroval Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu všechny viny a pokuty na panství, tj. soudnictví a výnosy z něho. Zároveň na něj také delegoval nakládání s jednotlivými lény, například povolování prodejů a kladení věna. Při čemž si ale zároveň vymínil, pokud man zemře bez mužských dědiců, aby jeho léno dědičně zůstávalo při hradě a úřadu.³⁴⁶ Ještě téhož roku panovník vzkazuje Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu: „*aby ty jakožto purkrabě zámku Karlštýnského na místě našem a*

³⁴² A. Sedláček, Hrad, s. 85-86.

³⁴³ Národní archiv, fond Stará manipulace, sign. S 77/20, fol.2-4., J. Úlovec, Tvrz a zámek v Suchomastech, s. 10.

³⁴⁴ Jiří Úlovec, Tvrz a zámek v Suchomastech, s. 9-41.

³⁴⁵ Petr Kopiczka: Karlštejnské léno ve Svučicích, Jihočeský sborník historický 66, 1997/LXVI, 1998/LXVII, s. 15.

³⁴⁶ Akta veřejná i sněmovní v Čechách od roku 1500 do 1509, František Palacký (ed.), in: AČ VI, Praha 1872, s. 275, č. 26.

*slovem naším obeslal všecy many téhož zámku, a jim rozkázal, aby jeden každý z nich výsady a spravedlnosti své, jakož kdo mají, na swá manstwie, kterýchž v držení jsú, před tebu položíce ukázali a jedno každé manstwie i s tiem což k němu příslušie, aby w registra na Karlštýně zvláštne udělané zapsati kázal, a to konečně w roce pořád zběhlém aby se tak stalo*³⁴⁷ Pokud by někdo odmítl, má se jeho léno považovat za promlčené a zapřené dle manského práva. Rovněž má Zdeněk Lev z Rožmitálu zřídit i soud manský dle obyčeje a řádu starodávneho „*aby ta paměť dobrá a obyčej nám nescházel, ale raději se stvrzoval*“³⁴⁸

Předchozí řádky dosvědčují úpadek karlštejské lenní soustavy a zdejšího manského soudu. Zanikla i povědomost o rozsahu jednotlivých lén a pravděpodobně i jejich evidence. Jedinou a zároveň nejstarší zprávu z předhusitského období o existenci hradskeho písaře, jmenovitě Buška ze Sedčic, který měl „*pod správou svou knihy manské i sedlské*“, přináší Sedláček pro druhé desetiletí 15. století.³⁴⁹ Patrně vedl též účty. Lze tedy předpokládat, že buď v průběhu husitských válek nebo v následujícím půlstoletí přestaly být tyto záznamy pořizovány. Totéž platí i pro zdejší manský soud, předpoklad těchto záznamů.

Stejně tak mizí povědomost o karlštejských lénech u dvorského soudu, především od 90. let 15. století až do roku 1525, jak svědčí výtah z desek dvorských z 18. století dnes uložený v Archivu Národního muzea. Pro celkový přehled dodávám, že dvorský soud počal znovu s přestávkami fungovat od roku 1456. Zapsané prodeje a směny jednotlivých zdejších lén pro druhou polovinu 15. století by měly být zapsány v DD 61 (Liber terrae, nejstarší trhový kvatern vedený od roku 1414), ke konci 15. století a v následujícím 16. století pak na něj navázala kniha DD 62 (Liber omagium).³⁵⁰

Přehlédneme-li situaci ve zdejší oblasti, zjistíme, že dění na Karlštejsku zcela do tohoto kontextu zapadá. Roku 1453 Jiří z Poděbrad zřídil zvláštní komisi, jež prováděla revizi pozemkové držby a zjišťovala, zda všichni nabyvatelé královské půdy mají doklady o jejím nabytí. Například Křivoklátska, hradu a panství, se v průběhu husitských válek zmocnil Aleš Holický ze Šternberka. Na jeho výplatu musel sněm povolit novou berni, a tak jeho předání koruně došlo v dubnu 1454 po té,

³⁴⁷ Akta veřejná, s. 275-276, č. 27.

³⁴⁸ Akta veřejná, s. 275-276, č. 27.

³⁴⁹ A. Sedláček, Hrady, s. 45.

³⁵⁰ Charakteristika těchto trhových kvaternů převzata z článku Pavly Burdové, Desky dvorské, s. 97.

co Holický obdržel zástavní obnos.³⁵¹ Jiří z Poděbrad dále musel vykoupit i zastavené Dobříšsko, z něhož pak Vladislav rovněž propůjčil soudnictví.³⁵² Mníšek pod Brdy, vázaný k panovníkovi jako ušlechtilé léno s drobnými lény v okolí, byl zase roku 1503 propuštěn ze všech služeb a povinností a postoupen k dědičnému právu. Svobody zdejší tvrzi, zejména popravu, potvrdil již císař Zikmund roku 1437.³⁵³ Stejně tak se v době mocenských bojů uvnitř šlechtické obce hrad Karlštejn a jeho panství ocitly v letech 1437-1452 v rukou pánů z Hradce, představitelů katolické strany. Až do uzavření příměří (1452) probíhaly v blízkém okolí místní šarvátky.³⁵⁴ Od vypuknutí husitských válek až téměř do konce 15. století nemohlo tedy dojít k uspořádání zdejších poměrů. Zda Zdeněk Lev z Rožmitálu žádosti panovníka o uspořádání poměrů vyhověl, nemohu vzhledem k nedostatku pramenů říci. Z následujícího vývoje a ze zpráv o stavu hradu, způsobu uložení ostatních zemských písemností na Karlštejně se spíše zdá, že nikoliv.

Především v druhé polovině 16. století musela být situace velmi kritická. V souvislosti s neustále se opakujícím sněmovním požadavkem (od 40. let 16. století) vypravit na hrad komisi, která by provedla inventarizaci movitého majetku na hradě, zemských písemností a svátostí, rovněž v roce 1578 a 1583 zaznělo *„Nicméně, poněvadž by někteří manové k témuž zámku Karlštejnu náležející léna od mnoha let nepřijímali a i z manství se vytáhnouti a vypírati chtěli, a na témž zámku registr a paměti starých se nenachází, z kterýchž by se vyrozuměti mohlo, kteří manové a jakými povinnostmi k témuž zámku zavázáni jsou: tolikéž ty osoby k tomu volené, aby to všecko tam na zámku Karlštýně bedlivě vyhledávaly, tak aby tu témuž zámku zemskému nic ujíti nemohlo.“*³⁵⁵ Iniciativa pocházela od purkrabí karlštejnských – tj. Jana Vchynského a Jáchyma Novohradského z Kolovrat, kteří chtěli, aby zvolení lidé *„přehlídlí a což by za potřebného bylo zinventovaly a registra a jakéžkoli staré paměti by se našly, cožby k dobrému téhož zámku Karlštejnu a k gruntův opatření se vztahovalo, ty všecky v pořádek uvedouc přepsati dali, a k deskám zemským takové inventáře...zapečetili a složili.“*³⁵⁶ Téměř každé sněmovní usnesení až do počátku 17. století zmíněný požadavek opakuje, především chtěli sepsat zemské písemnosti a cennosti, vytvořit 3 inventáře, dva

³⁵¹ E. Šimicová, Křivoklátská manská kniha, s. 25.

³⁵² A. Sedláček, Hrad, s. 102.

³⁵³ A. Sedláček, Hrad, s. 94.

³⁵⁴ Zde doporučuji kapitolu této práce o dějinách hradu a jeho panství.

³⁵⁵ Sněmy české IV, s. 312, VI, s. 462-3. Podrobnější citace - viz přehled pramenů a literatury.

³⁵⁶ Sněmy české IV, s. 355.

svěřit purkrabím a třetí uložit k deskám zemským. Před koncem 16. století se přidává i tlak komory, neboť požadovala mimo jiné například zinventarizovat zahraniční léna, jež by mohla sloužit jako prostředek k pokrytí válek a panovnických dluhů. Přístup k těmto a dalším písemnostem by ji umožnil efektivněji vymáhat pohledávky.³⁵⁷

Žádný registr manský nalezen nebyl, ani první kniha manská založená roku 1605, která by se na něj jistě odvolávala, jej nikde nezmiňuje. Obnova zdejší lenní soustavy se tedy vážala z větší části na návštěvu zmíněné komise. V druhé polovině 16. století musela být situace značně nepřehledná. Agendu ve větší míře převzal dvorský soud. Jak tento, tak i česká komora si musely vystačit s vlastními, též nedostatečnými záznamy.

Původní manské desky karlštejnské byly buď zničeny v průběhu husitských válek nebo se v následujícím období ztratily a zpráchnivěly. Jak již z kapitoly o dějinách hradu víme, do některých místností kvůli jejich havarijnímu stavu nebylo možné ani bezpečně vstupovat. A vzhledem k častějšímu užívání takovýchto manských desek nemohla být tato registra uložena spolu s ostatními zemskými písemnostmi. Rovněž nemohu vzhledem k neexistenci pramenů bezpečně potvrdit ani vyvrátit, zda zde probíhal alespoň v nějaké míře manský soud, například v rozhodování méně závažných osobních pří. I tato agenda, pokud jde o many z rytířského (a městského stavu), se pravděpodobně z větší části přenesla na soud dvorský, pokud šlo o transakce s lény, či zemský, v případě osobních sporů i útoků, neboť tito lidé většinou taktéž vlastnili i svobodné statky. Například: „*Jáchym Novohradský z Kolovrat pravil k němu r. 1591 dne 15. března na hradě Pražském v kapli sv. Jiří, 'v tom místě svatém, kdež všelijaká čest', vážnost od jednoho k druhému zachovávatí býti má' že by on Adam Ota jsa zdráv, dělal se nemocen a dav se za nemocného na soudě dvorském proti němu Jáchymovi položití, skrze to že by se podvodu dopustiti měl. Ta věc přišla k soudu zemskému.*“³⁵⁸ Robotní manové, byli-li zároveň poddaní karlštejnského panství, však podléhali purkrabímu jako své vrchnosti.

Edice Sněmy české přináší ještě další velmi zajímavé svědectví k otázce berního zatížení karlštejnských poddaných a manů. Jak již víme, spočívalo výsadní postavení Karlštejna a jeho panství rovněž i v tom, že komora nezasahovala do

³⁵⁷ Sněmy české VIII, s.545, IX, s. 463.

³⁵⁸ Vypsáno z tzv. Purkrabských příběhů. A. Sedláček, Hradý, s.78. Jde o Adama Otu z Losu, na Staré huti a Vonoklasích. Nejprve se jednalo o transakci s lénem, pak již o spor mezi purkrabím a rytířem.

správy panství tolik jako na jiných královských statcích a hospodářský účet byl z největší částí účtem purkrabího.³⁵⁹ V sněmovních usnesení z 80. a 90. let 16. století o berních velmi často zaznívají následující slova: *“...ani manové a poddaní purkrabství karlštejnského, ani žádní jiní, buď čížkoliv v království tomto vynímati se nemají, kromě těch lidí poddaných, kteříž hlásku při zámku Karlštýně vykonávají.”*³⁶⁰ Naopak před tím a na konci devadesátých let již zde nejsou zmiňováni, a to ani v instrukci Rudolfa II. krajským berníkům.³⁶¹ V rejstříku urbanním kraje Podbrdského z roku 1598 nalezneme v rámci panského stavu položku – *„Jáchym Novohradský z Kolovrat, purkrabí karlštejnský, z manův a z lidí poddaných karlštejnských v kraji podbrdském osedlých“* – proškrtnutou.³⁶² Jelikož za své poddané karlštejnský purkrabí nic neodevzdal, chtěli se berníci uvázat v některé dvory náležící k hradu a to *„...pro nespravení některých berní a sbírek za léta 95. a 96., jak z lidí poddaných tak taky z manův karlštejnských...“*³⁶³ Purkrabí se však bránil výsadním postavením hradu a nutností chránit zdejší cennosti, on má prý pravomoc tyto lidi vyjímat a že dosud tak nebývalo, aby museli platit, *„...neb kdyby Karlštýn všeckny berně jak se začali dávat od té chvíle a s jinými stavu srovnán býti měl, nebylo by jim možné jim na gruntech zůstatí, ani těch povinností ponůcek, varty k zámku činiti.”*³⁶⁴ V této souvislosti je třeba uvést jednu velmi podstatnou skutečnost. Jáchym Novohradský z Kolovrat působil v letech 1575-1577 a 1593-1597 jako prezident české komory³⁶⁵. A jelikož zároveň zastával v letech 1578 – 1599 úřad karlštejnského purkrabí, této své pozice evidentně využíval. Ke sporu došlo až v době, kdy již prezidentem komory nebyl. Jeho následovníci takto výhodný post nezastávali, a tak na dalších sněmech opakovaně zaznělo, *„že ani poddaní úřadu nejvyššího purkrabství pražského, ani purkrabství karlštejnského ani žádní manové se nemají vyjímati.”*³⁶⁶ V roce 1603 již karlštejnský purkrabí odvedl berni za 392 poddaných (uveden mezi císařskými panstvími) a v roce 1615 (uveden v panském stavu) za 302 poddaných.³⁶⁷

³⁵⁹ V. Černý, Karlštejnské panství, s. 7-9.

³⁶⁰ Sněmy české VI, s. 439, s.551, VII, s. 277, IX, s. 267.

³⁶¹ Sněmy české IX, s.571.

³⁶² Sněmy české IX, s. 620-621.

³⁶³ Sněmy české IX, s.586.

³⁶⁴ Sněmy české IX, s.586.

³⁶⁵ Heslo Kolovrat, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XIV, s. 603.

³⁶⁶ Sněmy české IX, s. 644, X, s. 268, 404, 533, 552, XI, s. 149, XV/II, s. 675.

³⁶⁷ Rozdíl spočívá v tom, že městečko Hostomice bylo uvedeno v roce 1615 samostatně se svými 82 poddanými v městském stavu. Marie Tošnerová: Berní rejstřík Podbrdského kraje z roku 1598, Minulost Berounska 6, 2003, s. 80-91.

Nyní se vraťme znovu na začátek předchozího odstavce. Ze slov - *“ani manové a poddaní purkrabství karlštejnského, ani žádní jiní, buď čížkoliv v království tomto vynímají se nemají, kromě těch lidí poddaných, kteříž hlásku při zámku Karlštýně vykonávají”*³⁶⁸ a argumentace karlštejnského purkrabího vyplývá, že ve starším období, které bohužel zatím nemohu specifikovat, karlštejnští poddaní a manové nebyli zatíženi některými druhy berní. To je jedna možnost, kterou bohužel nemohu doložit prameny. Stejně výsady se patrně těšili i například poddaní purkrabství Pražského, kteří byli stejně napomínáni.³⁶⁹ Avšak od konce 15. století a v průběh 16. století vzrůstá berní zatížení obyvatelstva. Zavádějí se nové druhy daní a dotváří se berní organizace státu, jejímž cílem je podchytit veškeré společenské vrstvy.³⁷⁰ Těmito slovy navádím čtenáře k druhé variantě, tj. karlštejnští poddaní a manové se chtěli vyhnout stoupajícímu daňovému zatížení poukazem na svoji výjimečnost. Ať už platí jedna či druhá možnost, v 16. století a patrně již mnohem dříve byly jakékoliv výsady karlštejnského panství reliktem a na konci tohoto století se udržely jen díky vlivu osobnosti Jáchyma Novohradského z Kolovrat. Jediní zproštění této povinnosti byli tzv. hlasní. Jejich sociálním statutem se ještě budu zabývat v příštím oddílu na základě rozboru Karlštejnského manského kvaternu z let 1605-1625. Zde jen konstatuji, že se jednalo osoby nyní poddané, které se dříve těšili díky strážné službě určitým výsadám. Po zatlačení na roveň ostatních poddaných je tato služba spíše zatěžovala.

Na počátku 17. století nebylo možné odolat zesílenému tlaku komory, a tak karlštejnský purkrabí odevzdává „regulérní“ přiznání a v roce 1605 Slavata zakládá Karlštejnský manský kvatern pro evidenci lenního zboží. Zmíněný nátlak komory na zdejší panství znatelný již v poslední třetině 17. století a upevněný „byrokraty“ Slavatou a Martinicem vrcholí roku 1625 přeměnou úřadu karlštejnského purkrabího v čistě správní a hospodářský úřad. Avšak ještě v roce 1605 karlštejnský děkan odmítá upomínky krajských berníků a argumentuje tím, že děkanství a jeho poddaní byli rozhodnutím Karla IV. osvobozeni ode všech berní a sbírek. Odvolává se i na slib

³⁶⁸ Sněmy české VI, s.439, s.551, VII, s. 277, IX, s. 267.

³⁶⁹ Sněmy české VI, s.439.

³⁷⁰ Miloslav Volf: Nástin správy české berně v době předbělohorské, in: Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, XI díl, část druhá, Provádění usnesení sněmů českých 1605-1607, sešit I.B, Praha 1941.

Rudolfa II., jenž také roku 1607 zasahuje a rozkazuje berníkům navrácení vsi Praskolesy, v níž se uvázali.³⁷¹

Vraťme se ještě k osobnosti Jáchyma Novohradského z Kolovrat, za jehož působení došlo k rozsáhlé opravě hradu. Při této příležitosti nakoupil i „střelbu“, jelikož se zde k obraně již nic nenacházelo, a dále byly „hradby s obojí strany zvýšeny, na nich cimbuří (krancle) a střílnice, aby se z velkých kusů stříletí mohlo, zdělány, také nádvoří okolo kostela, kde se prve choditi nemohlo, urovnáno...Od té doby se nejen pěšky choditi, ale i na koni jezdit, anobř i velká střelba na kolesech voziti mohla.“³⁷² Roku 1597 hrad navštívili čtyři komorníci od desek zemských, kteří sepsali podrobnou relaci o opravách, v níž nalezneme i zprávu o nově vybudované manské světnici pro rytířské many v prvním poschodí dnešní mariánské věže: „Vedle té síně z těch dvou starých komor, v nichž se šípy a staré pavezky chovaly, z jedné pěkná vápnem znova vydynchovaná a vymalovaná světnice, a z druhé k té světnici zase komora pro many stavu rytířského, aby byt svůj, když na zámek přijíždějí, blíž koruny měli, udělána, také vápnem vydynchovaná a vybílena jest. Při té komoře latrina nová klenutá, do níž se z té komory i také z té veliké síně choditi může, k níž dvoje dvěře na pantích s jedním z síně zapaditým zámkem zavěšené sou; do té světnice lavice, dvěře na pantích s klopenými zámkem zavěšené, vokna i do komory sklenný veliký tu prvé nebývalý dány sou, v kteréžto světnici i také komoře půdy vnově cihlami na vápno vydlážděné sou. Nad touž síní, světnicí a komorou jest kamenným schodem jíti do kostela blahoslavené panny Marie..³⁷³ V roce 1587 byly též značně zničené hlásky a když přšelo, hlásní se neměli kam schovat³⁷⁴. Proto byly postaveny nové: „U vrchu té zdi a hořejší bašty, kterážto bašta jest velikými dubovými trámy ze zdi do věže vloženými k věži připojena, na níž do pěti kusův veliké střelby volně státi a z ní se na všechny čtyři strany zámku stříletí může, jest nová hláska klenutá, pod štítky a cihlou krytá, pro hlásný, aby se v času zimy a pršky měli kde schrániti, udělána. Od té hlásky může se po té baště až na druhý roh zdi k druhé (k té první hlásce podobné) udělané hlásce jíti a zase z bašty až dolův na druhou stranu věže podobně udělaným schodem jíti až k třetí hlásce věže na třetím rohu zdi udělané, kteráž také pod štítky udělána a cihlou kryta jest, kterážto svrchní bašta v čas potřeby dvěma z tlustých prken dubových poklopy, kterýmiž se na ni

³⁷¹ Sněmy české XI, 2. část, sešit 2, s. 126.

³⁷² A. Sedláček, Hrady, s.11.

³⁷³ Sněmy české IX, s.512-520.

³⁷⁴ A. Sedláček, Hrady, s.23.

chodí, zavíratí, aby na ni žádný přijítí nemohl, může. Od té třetí hlásky přece po stupních nahoru a dolů může se až na čtvrtý roh k čtvrté hlásce (k třetí hlásce podobné) udělané, kderáž nad branou nad zdvihatým mostem, kudy se k věži chodí, udělána jest, a až k té podlaze, kde na ní střelba státi může, jíti.³⁷⁵

Ze sněmovních usnesení rovněž vyplývá, že se Jáchym Novohradský z Kolovrat snažil uspořádat manské záležitosti. Nicméně již dlouho nebylo jasné, „kteří manové a jakými povinnostmi k témuž zámku zavázáni jsou.“³⁷⁶ Při návštěvě Karlštejna roku 1661 Balbín zaznamenal o něm následující historku: „I stalo se, že purkrabí hradu, pán z Kolovrat, přistihl jednoho ze strážců, že se od brány vzdálil; ihned přivolal z Prahy kata a příští den poručil viníkovi setnout hlavu.“³⁷⁷ Na kolik reálné má tento příběh základy, nemohu bohužel nyní rozhodnout. Bránu měli střežit tzv. robotní manové, jejichž postavením se budu zabývat v příštím oddílu. Nicméně je možno říci, že jeho snaha obnovit pořádek na hradě přetrvala zdejším obyvatelům v paměti.

Z konce 16. století či počátku 17. století se dochovala jedna hmotná památka související se zdejší existencí karlštejnských leníků a předpokládající určitý stupeň revize lén - konkrétně 6 manských skříní, dnes umístěných v rytířském sále císařského paláce. August Sedláček z nich přepsal následující jména³⁷⁸ – Mikuláš Kuneš z Lukavec na Vlencích (dvakrát)³⁷⁹, Frydrych Mašřovský z Kolovrat na Senci a Tetíně³⁸⁰, Bohuslav Mitrovský z Nemyšle na Stěžově³⁸¹, Šebastian Šanovec ze Šanova a na Smolotelích³⁸², Václav a Mikuláš bratři Vratislavové z Mitrovic na Osovcích³⁸³, Karel Krabice z Veitmile a v Druhlicích³⁸⁴, Jan Věžský z Limuz na Řídké r.

³⁷⁵ Sněmy české IX, s.512-520.

³⁷⁶ Sněmy české VI, s.439

³⁷⁷ Krásy a bohatství, s. 284.

³⁷⁸ A. Sedláček, Hrady, s.10.

³⁷⁹ Leno Vlence – připomíná se zde k roku 1589, v roce 1606 držel dvě manství, doložen ještě roku 1612. Syn Jiří Děpolt převzal 1617. Je zde doložen dvakrát, neboť roku 1606 přijal i po bratrovi Janovi Kunešovi léno v další části Vlenců, v tzv. Rousovské části. Roku 1621 jej konfiskační komise sebrala synovi i otci (Jiří Děpolt, Mikuláš). F. Štědrý, Manství Karlšteinská, s. 52. Jiří Úlovec: Tvrze a zámky v Dolních Vlencích a Svinařích, Minulost Berounska 4, 2001, s. 16.

³⁸⁰ Leno Milín – zároveň zastával úřad hejtmána milínského, jeho vlivem Milín opět povýšen na městečko r. 1621. Josef Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 13, 1940/41, s.136.

³⁸¹ Leno Stěžov – koupil jej roku 1589, jeho syn uváděn jako držitel 1605. Jeho znak – kolmý kůl na černém štítě, v klenotu rohy střídavých barev (červeno-stříbrná), krydla barvy červené a stříbrné. J. Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s. 27.

³⁸² Leno Smolotelý – zdědil roku 1576. J. Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s.119.

³⁸³ Leno Osovec – Mikuláš Vratislav z Mitrovic doložen k roku 1589, v roce 1606 již jiný vlastník. F. Štědrý, Manství Karlšteinská, s. 27.

1589³⁸⁵, Vácslav Vožep a na Říči³⁸⁶. K časovému zařazení těchto skříní je třeba v úvodu konstatovat, že většina těchto jmen se nenachází v prvním dochovaném Karlštejnském manském kvaternu z let 1605-1625, a jsou-li zde zmíněni, tak jen jako prodejci léna v počátečním období let 1605-1607. Hlavní období působení těchto osob jako majitelů zdejších lén bych tedy kladna do období bezprostředně předcházejícího – poslední třetiny 16. století a počátku 17. století. O tom, že se dochovala jen část svědčí opět Sedláček, který zde našel a spočítal celkem 19 velkých a 6 malých dveří ze skříní uskladněných v místnosti císařského paláce, kde „*dlouhá léta tu rod císaře Karla vymalován byl.*“³⁸⁷ Jen na jedné skříní (Jana Věžského z Limuz na Řídké) nalezneme datování, a to k roku 1589. Avšak Jan vlastnil léno již od roku 1571(!) V roce 1589 mohly buď vzniknout skříně nebo po předvolání purkrabího či jeho zástupce Jan znovu přijal léno, k čemuž mohlo dojít právě na základě určité revize. Obě možnosti platí i zároveň. Rovněž téhož roku mohli přijmout léno - Mikuláš Kuneš z Lukavec na Vlencích, Bohuslav Mitrovský z Nemyšle na Stěžově, bratří Vratislavové z Mitrovic na Osovci, Vácslav Vožep a na Říči. Nejdříve následující léto připadají v úvahu Karel Krabice z Veitmile a v Druhlicích a Ferdinand Lokšan z Lokšanu, o jehož nákupu léna Lisovice roku 1590 jsem získala zprávu v prvním dochovaném kvaternu DD 111.³⁸⁸ Z tohoto kvaternu také vyplývá, že zvláště za politicky činných purkrabí bylo zvykem, že léno přijalo v jednom termínu více osob najednou. Tuto praxi lze vztáhnout i na předcházející období a zvláště pokud se purkrabí snažil uspořádat poměry. V roce 1606 získal druhé léno ve Vlencích Mikuláš Lukeš z Lukavec, a tak i jeho jméno bylo na skříně napsáno podruhé. Všichni tito lidé dříve nebo později o svá léna přišli, například již v roce 1601 zemřel Jan Věžský z Limuz na Řídké a rovněž se tedy musel změnit majitel léna. Skříně vznikly na konci 16. století, možná roku 1589, a jména majitelů byla na ně po určitou, avšak krátkou dobu, průběžně doplňována.

---

³⁸⁴ Léno Druhlice – roku 1590 jej převzala komora, na to jej získal Karel Kříž Krabice z Veitmile, purkrabí Dobříše. Prodal jej roku 1607. Na skříní má být jeho erb – červený štít se stříbrným žernovem, který je i v klenotu a na pavím chocholu. Krydla jsou stříbro – červená. F. Štědrý, Manství Karlšteinská, s. 17. Ludvík Kopáček: Karlštejnská léna na Dobříšsku, Brdský kraj 6, 1914, s.83.

³⁸⁵ Léno Řitka – zakoupil roku 1571. Doložen v při k roku 1586. Zemřel před rokem 1601. Jeho dcera si vzala Jana Kuneše z Lukavec. F. Šírl, Řitka, s. 90. F. Štědrý, Manství Karlšteinská, s. 32.

³⁸⁶ Léno Tetín – domnívám se, že Říč je Řeteč na Písecku (v Mirovicích), ji držel od roku 1581 Václav Počepický z Počepic, který roku 1606 prodal léno Tetín. Heslo Řeteč: in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXII, s. 600. F. Štědrý, Manství Karlšteinská, s. 42.

³⁸⁷ Zde musím upozornit, že v některých případech klade starší prameny do doby mu současné. A. Sedláček, Hrady, s.10.

³⁸⁸ Až roku 1609 se připomíná nový majitel - Václav Lokšan z Lokšanu a na Tochovicích. Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111, folio 96.

Na konci tohoto oddílu chci ještě přispět k otázce žen jako nabyvatelek lén. O tom, že se ocitáme teprve uprostřed vývoje v nazírání na ženu z hlediska karlštejnského manského práva, svědčí následující zpráva. Ve 30. letech 16. století přijala léno v Lisovicích Anna Šilhanková, respektive ji na soudě dvorském zastoupil Jan Kelecký z Kelče. První potíže se objevily při hrazení výdajů písaři a komorníkovi Tomášovi, který toto léno měl zanést do desek a uvést ji na léno. Anna totiž nebyla příliš majetná. Nakonec však Tomáš ze svých požadavků slevil a její zástupce mohl léno oficiálně přijmout. Nicméně později Jan Bechyně z Lažan, karlštejnský purkrabí, jí léno odňal a žena měla dvůr v Lisovicích opustit: *„I dala Anna za odpověď, že nepůjde, že jest její (jmění), i zavřela se v domě. I velel hejtman jí dobývatí, a toho se lekaje Šilhánek, muž její, kázal otevřít. Když otevřela, vešli do světnice, a hejtman kázal sousedům, aby ji vyhnali, k čemuž se tito nechtěli míti. I strkal ji sám za stoly a rychtář lál sousedům, aby ji vystrčili ven. Tu ona prchal za kamna na pavlač...I běžel rychtář čerstvě za ní a chytil jí za sukni, ale ona odtrhla na sobě tu sukni pod pás na jedné straně a vběhla přece na pavlač, davši rychtáří kopistí v loket, že nemohl několik dní rukou hnouti. I běželi všichni za ní na tu pavlač, ale ona se jim tu bránil, nechtěla dolů, a hejtman kázal, aby ji svázali a svrhli dolů. Tu jí velel sám muž její, aby sešla. Sesedši prchla ze světnice do komory, a když ji vystrčili z domu, šla a plakala. Svědek tohoto Matouš z Milena doložil před soudem dvorským: A bych byl věděl, že na to tam jíti máme, nebyl bych šel, by mi byl dobře zaplatil.“³⁸⁹* Bohužel se mi nepodařilo zjistit, kdo se stal bezprostředním nabyvatelem léna po Anně Šilhankové. Nicméně i přesto bych v pozadí celého příběhu hledala jako motiv odejmutí zboží této ženě buď hmotný zájem purkrabího Jana Bechyně z Lažan či nového majitele léna v Lisovicích.

Přehlédnou-li celé toto dlouhé období doby pohusitské až do konce 16. století, z hlediska existence a fungování lenní soustavy netvoří jeden kompaktní celek. V druhé polovině 15. a v prvních dvou třetinách 16. století lze v pramenech zaznamenat pustnutí, zanikání či alodizaci lén nebo stmelování manských dvorů do větších pozemkových celků. Po skončení husitských válek nemohlo dojít k reorganizaci lenní soustavy, neboť ve zdejší oblasti stále probíhaly drobné boje a hrad se rovněž ocitnul v soukromých rukou. Situace se nezměnila ani po navrácení panství do královské držby. Na počátku 16. století se rozpad soustavy odráží i

---

³⁸⁹ A. Sedláček, Hrad, s.72.

v soudobých pramenech. Zanikla nejen představa o rozsahu a povinnostech jednotlivých manských zboží, ale pravděpodobně i o některých lénech vůbec. Stejně tak nefungoval i manský soud. Zvláště po polovině 16. století musela být situace velmi kritická. Až v souvislosti s obnovou hradu v poslední třetině 16. století spojenou s osobností Jáchyma Novohradského z Kolovrat, karlštejnského purkrabího a zároveň prezidenta české komory, se objevují i indicie dokumentující snahu po obnově lenní soustavy, například výstavba obytných prostor pro rytířské many. Ani tato osobnost ovšem nemohla svým vlivem zaštitit karlštejnské poddané a leníky před narůstajícím berním zatížením.

2.2.4. Manská soustava ve světle prvního kvaternu (1605-1625)

Následující krátké období jsem oddělila, neboť počátkem 17. století vstupujeme již do doby prvního a zároveň souvislého písemného zachycení lenní soustavy. Rok 1625 nepovažuji za převratný mezník; je určen především zástavou celého panství a to včetně lén. Konkrétněji bych chtěla otázku změny či kontinuity naznačit až v následujícím oddílu.

Až z počátku 17. století se dochoval první soupis lén náležející k hradu Karlštejnu. Nalezneme jej na úvodních dvou nečíslovaných stranách prvního Kvaternu manství karlštejnského pro léta 1605 – 1625 (s přesahy a s poznámkami do dob mladších).³⁹⁰ Následující strana připomíná založení kvaternu roku 1605 Vilémem Slavatou z Chlumu a Košumberka³⁹¹. Jak rejstřík, tak i pamětní zápis pochází od jednoho písaře. K soupisu lén muselo dojít buď bezprostředně v roce 1605 nebo velmi krátce před tím.³⁹² Zda jeho tvůrci navázali na nějaké snahy Jáchyma Oldřicha z Kolovrat není bohužel zřejmé; v kvaternu žádný odkaz není.

Kromě vlastních vkladů jsou součástí desek ještě tři lenní sliby manů názorně dokumentující změnu společensko-politického klimatu v průběhu tohoto krátkého období. První přísaha³⁹³ nadepsaná textem - Přísaha manská k zámku Karlštejnu - je poměrně stručná. Manové se zavazují zachovávat věrnost Rudolfovi, jakožto římskému císaři, německému a českému králi, purkrabímu Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka a hradu Karlštejna. Slibují vystříhat se poškozování lenního zboží a naopak mají za povinnost upozorňovat na škody vzniklé na karlštejnských lénech. Dále mají pečovat o pokoj na cestách. Zápis pravděpodobně vznikl hned při založení desek, jak lze soudit podle ruky písaře, jehož písmo se objevuje u vkladů z prvních let. Přísaha obsahuje běžné formule a neobjevují se zde žádné mimořádné sliby a sankce. Výjimkou je jen archaická formule o dodržování míru na cestách. Podíleli se manové například na následujícím slavnostním aktu? *„Když byl mladý král Ludvík (r. 1509, 11. března) u sv. Víta korunován, přivezena jest koruna z Karlšteina do Prahy; nazpět vezena jest teprve v podletí, ovšem s velikou ohradou; neboť ji*

³⁹⁰ Nachází se ve fondu Desek dvorských pod signaturou DD 111 v I. oddělení Národního archivu.

³⁹¹ V roce 1604 se zhostil tohoto úřadu a o rok později postoupil na přední místo. Viz DD 111, folio 1.

³⁹² Viz příloha III.

³⁹³ Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111, folio 2, 3.

*provázelo mnoho pánů na koních, pěší Pražanů a Berounských, a všude po lesích a silnicích byly stráže.*³⁹⁴

Druhý text již působí složitěji. Vznikl v době, kdy v úradě purkrabího hradu působil Jindřich Matyáš z Thurnu. Ale po jeho odchodu byl upraven; Thurnovo jméno bylo jednoduše přeškrtnuto a dopsán Jaroslav Bořita z Martinic. Tato přísaha je nadepsaná slovy Přísaha hlásných zámku Karlštejna, jimž je také určena. Hlasní se zavazují zachovávat věrnost, pečlivě vykonávat hlásnou službu a oznámit jakékoliv škody, a to bez ohledu na vzájemné vztahy a jakékoliv dary. Za Matyáše Thurna se také vzhledem k jeho náboženskému vyznání nevzývala Matka Boží a všichni svatí jako ve Slavatově období. Za Jaroslava Bořity třetí písař text přísahy rozšířil o tento dodatek, a to i v závěrečné modlitbě. Za Slavaty jej nalezneme jen v úvodu. A stejný písař rovněž přestyloval slib z množného do jednotného čísla, celkový dojem je pak více osobnější. Možná újma se stále ještě týkala pouze lén, hradu či purkrabího.³⁹⁵

Konečně třetí text pochází z doby nejmladší a je psán tímž písařem, který opravil Thurnův lenní slib. Přísaha je určena držitelům rytířského zboží. Jako lenní páni zde vystupují Ferdinand II. a purkrabí hrabě Martinic. Vznikla po porážce stavů a proměněná společenská atmosféra se v ní projevuje jednak v některých dříve neobvyklých formulacích, například při charakteristice lenního pána je zvýrazněna jeho svrchovanost a příslušnost jen k jednomu rodu. Hovoří se zde dokonce o dědičné vládě, do níž jsou zahrnuti i panovníkovi potomci. Svou rozsáhlostí, precizní stylizací a tónem se výrazně liší od předchozích dvou. Text obsahuje i formuli, která se vymyká z dosavadních povinností, a to přijmout a vykonat i jiné záležitosti svěřené mu buď lenním pánem nebo tajným radou. Mimo obvyklého zákazu strojiti lsti man slibuje, že nebude *“v žádných radách puntování proti jeho císařské a královské milosti, koruně české, ani proti Jeho Milosti, pánu mému lennímu, aneb proti tomu hradu a panství karlštejnskému nabejvatí, k nim nepřistupovati ani kterakž útokovat.,* V úvodní i závěrečné formulaci se opět vzývá Panna Marie a všichni svatí.

Jako východisko pro charakteristiku tohoto krátkého období let 1605 – 1625 mi posloužily dvě studie – jedna od Václava Bůžka³⁹⁶ a druhá od Petra Čorneje.³⁹⁷

³⁹⁴ A. Sedláček, Hrady, s. 62.

³⁹⁵ Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111, folio 4.

³⁹⁶ V. Bůžek, Manové, s. 155 – 174. V práci shrnuje především závěry Kateřiny Udatné: Manové královského hradu Křivoklátu v poděbradské a jagellonské době, pravděpodobně diplomová práce, České Budějovice 1990.

³⁹⁷ Petr Čornej: Proměny rytířského stavu ve středních Čechách v letech 1603-1654, SSH 10, 1975, s. 123-136.

Práce Václava Bůžka se sice týká především lenní soustavy hradu Křivoklátu ve starším období. Všimá si však i určitých tendencí pro mladší období v širší oblasti, tj. na Rakovnicku, Žatecku, Podbrdsku i Slánsku, kde manové po vykoupení z lenní povinnosti a začasť i po připojení dalších vsí vytvářejí nevelká hospodářská zázemí rytířských rodů. Jejich potomky nachází jako pravidelné uchazeče o úřady krajských hejtmanů, v 16. století a pak především v 17. století. Se společenským vzestupem těchto nižších šlechticů úzce souvisel i jejich majetkový vzestup. Otázkou, zda k určité proměně ve skladbě rytířského stavu středních Čechách v letech 1603 – 1654 skutečně došlo, se hlouběji zabýval Petr Čornej. K prozkoumání, jaké společenské a sociální trendy ovlivňovaly existenci karlštejnské lenní soustavy, jsem využila zmíněný kvatern a berní rejstříky pro léta 1615 a 1620.³⁹⁸ I u těchto vybraných pramenů narážím na určitá úskalí. Stejně jako dříve i nyní se udržoval zvyk, že účet celého panství byl účtem karlštejnského purkrabí. Platy odváděné z jednotlivých lén považuji za jeho součást. Z berních rejstříků můžeme však jenom zjistit, jak rozsáhlé byly svobodné majetky jednotlivých leníků - rytířů a svobodníků, tj. kolik přiznali poddaných lidí. K problematice svobodníků existují dvě monografie – jednak obecná od Václava Müllera³⁹⁹, jednak konkrétnější studie Jaroslava Vaniše pro střední Čechy v letech 1550-1621.⁴⁰⁰ Václav Müller je i autorem hesla Svobodník v Ottově slovníku naučném, kde sleduje problematiku až do 19. století.⁴⁰¹

Nyní se již věnujme jednotlivým vlastníkům karlštejnských lén. V rejstříku nalezneme celkem 41 lén, na nichž se vystřídal 89 majitelů. Pořadí lén, tak jak bylo v roce 1605 zapsáno do rejstříku, respektovalo sociální statut jejich vlastníků. První léno, tzv. Lysovské, vlastnil v letech 1609-1624 Václav Lokšan z Lokšanu, roku 1604 povýšený do panského stavu.⁴⁰² Následujících devatenáct lén náleží padesáti pěti osobám ze stavu rytířského – mezi nimiž nalezneme, jak jméno karlštejnského purkrabího Přibíka Jeníška z Újezda, tak i hejtmanů Buriana Švába z Chvatliny,

³⁹⁸ Berní rejstříky z roku 1544 a 1620, Václav Pešák (ed.), Praha 1953. Rozvržení sbírek berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné, August Sedláček (ed.), Praha 1868. Pro kontrolu jsem využila i přehled k roku 1603 - Soupis poplatnictva 14 krajů v království Českém z r. 1603, František Marat (ed.), Věstník Královské české společnosti nauk pro rok 1898, Praha 1899.

³⁹⁹ Václav Müller: Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století, Praha 1905.

⁴⁰⁰ Jaroslav Vaniš: Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550-1620, Praha 1971.

⁴⁰¹ Heslo Svobodník, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXIV, s. 453-454.

⁴⁰² Jelikož se zúčastnil stavovského povstání, byl mu zabaven alodiální majetek. V roce 1624 léno prodává (pravděpodobně nikoliv dobrovolně) Janu Jeníškovi z Újezda, bratru Přibíka Jeníška z Újezda. Přibík se výrazně angažoval v pobělohorském politickém dění a rovněž působil i jako purkrabí karlštejnský. Heslo Lokšan z Lokšanu, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XVI, s. 298.

Václava Saka z Bohuňovic a Karla Krabice z Veitmile. Z dalších jmen bych chtěla zmínit ještě Jaroslava Otu z Losu a na Osovci a Oldřicha Gerštorfa z Gerštorfu a Malšvic jako aktivní účastníky stavovského povstání. Mezi zapsanými v lenní knize jsou i čtyři ženy, ale pouze v jednom případě – konkrétně Kateřiny Vratislavové ze Šanova – mohu bezpečně říci, že je skutečným příjemcem a vlastníkem léna.⁴⁰³

Na dalších dvaceti lénech se vystřídalo celkem dvacet devět osob, z nichž deset je označeno přívlastkem robotný, například *„...přijal jest léno sám osobně přísahu manskou před jeho milostí panem hrabětem jakožto pánem svým lenním vykonavše robotný Lukáš ze vsi Radětic na statek svůj manský služebný k zámku Karlštejnu příslušející a náležející jmenovitě na dvůr poplužní s poplužím slove Braumovským ve vsi Raděticích ležící...“*⁴⁰⁴ nebo *„...přijal jest léno sám osobně přísahu manskou před jeho milostí panem hrabětem jakožto pánem svým lenním vykonavše Jiřík Čamský spolu s Janem bratrem svým, oba společně na statek svůj manský služebný...“*⁴⁰⁵ Čtyři z těchto lidí jsem našla mezi svobodníky – a to konkrétně z kraje Podbrdského - Václava Čamského i jeho potomky, Jiříka a Jana,⁴⁰⁶ a Matouše Hovorčovského, k němuž si berníci poznamenali, že je ve skutečnosti svobodník z dvora Třebotov, avšak *„...dělá se stavu rytířského, za tou příčinou berni neodvozuje, ježto jeho otec byl dědinníkem, jakž zápis svědčí.“*⁴⁰⁷ V knihách manských karlštejnských je skutečně osloven jako slovutný pan.⁴⁰⁸

Dle Václava Müllera se tentojev nevyskytuje ojediněle.⁴⁰⁹ Určitou specifičnost Čamských jsem již naznačovala v předhusitském období této práce, jejichž tehdejší označení „ministeriales“ je nyní zřejmější.⁴¹⁰ I u nich se objevuje snaha proniknout výše, neboť u predikátu „z Vostrého“ Václava Čamského byla do kvaternu z let 1605-1625 v roce 1904 dopsána tato poznámka: *„Podle nařízení c. k. zemského soudu ze dne 14. 9. 1904 č. j. 2325/19/4 vyznačuje se v vedle stojícím zápise... ten připsáním*

⁴⁰³ *“...ráčil jest...hrabě z Martinic...nadepsané manství, jakožto na se výš dotčeným způsobem v pokutu spravedlivě připadlo, urozené paní Kateřině Vratislavové z Šanova a na Suchém dolu prodati se vším..., tak jakž jest ho předešle pan Karel Plot i po něm jeho milost pan hrabě sám v držení a užívání byl a býti ráčil za sumu jeden tisíc kop míšenských..“* DD 111, folio 66.

⁴⁰⁴ DD 111, folio 147.

⁴⁰⁵ DD 111, folio 112.

⁴⁰⁶ Berní rejstříky z roku 1544 a 1620, s. 150. J. Vaniš, Svobodníci, s. 76.

⁴⁰⁷ V. Müller, Svobodníci, s. 138. Rovněž je o něm tato poznámka u kraje Čáslavského: *„Matouš dědinník dvůr koupěný od pana Václava Bechyně ve vsi Třebotově mílí od Karlštejna. Kvant. Černý trh. 42: Václav Bechyně z Lažan Matoušovi Horčovskému. Matouš Horčovský dědinník v Třebotově šacoval se 500 kop; do r. 1570-1614 zůstal dlužen berni.“* S. 119.

⁴⁰⁸ DD 111, folio 40.

⁴⁰⁹ V. Müller, Svobodníci, s. 41.

⁴¹⁰ Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s. 79. Otištěna v Listech kláštera Zbraslavského, č. 233, s. 191.

predikát „Vostrého“ ku jménu manově zfalšován jest. V Praze dne 16. června 1904. Blumauer. Ředitel.⁴¹¹

Bohužel berní rejstříky z let 1603, 1615 a 1620 jsou značně mezerovité. V pozdějších seznamech se vyskytují svobodníci, kteří v dřívějších nebyli a naopak.⁴¹² Zvláště kraj Vltavský patřil mezi oblasti s velmi vysokým výskytem této specifické sociální kategorie.⁴¹³ Vzhledem k zmíněné mezerovitosti pramenů nelze prokázat u ostatních osob, zda skutečně byli nebo nebyli svobodníci. Například ještě Jana Vlka z Vonoklaského léna považují za možného kandidáta, jelikož tato ves patří mezi ty svobodnické dědiny, u nichž ve starším a následujícím období jsou doloženi svobodníci jako majitelé. Stejně tak i Vít Zemanovský. Překvapující je především absence svobodníků z kraje Vltavského, na jehož území se značná část karlštejnských lén nalézá. Situaci rovněž komplikuje, že se stejně tak z tohoto období nedochovaly soupisy poddaných pro velkostatek Karlštejn a tak nemohu zpětně tuto domněnku ani potvrdit ani vyvrátit.⁴¹⁴

Vraťme se nyní zpět k slovnímu obratu „robotný“. Čeněk Zíbrt sestavil stručný přehled písemného oslovení na základě titulářů z druhé poloviny 16. století – například Brikcího z Lidska a Sixta z Ottersdorfu a dalších: „Člověk poddaný neměl nijakého titulu. Úřadové lidem poddaným nepsali, protože podle tehdejších právních zvyklostí nemohl poddaný „člověk“ sám žalovati a nesměl sám býti žalován. Bývalo psáno vrchnosti, pánu, aby toho neb onoho člověka postavil k soudu. Dědiníci, t. j. svobodní majitelé dvorů a malých statků, kteří nebyli poddáni žádnému pánu a mohli sami před soud poháněti a poháněni býti, měli předepsaný titul robotný: „Robotnému Václavovi, jinak Vaškovi, dědiníku v Zlučíně, příteli dobrému, Robotný příteli milý...“ Rychtáři ve vsích mívali titul jako dědiníci, tedy: „Robotnému Mikešovi Dvořákovi, rychtáři ve vsi Radvanově...“⁴¹⁵

Tito tzv. dědiníci dle Václava Müllera jsou jiným názvem pro svobodníky.⁴¹⁶ Jak tedy chápat význam slova robotný? Dal by se vázat na jejich povinnosti - jednak brannou a jednak na tzv. zemské roboty, které je třeba odlišit od pozdějších robot

⁴¹¹ DD 111, folio 111.

⁴¹² „...ani panovník, ani jeho úřady nedůvěřovali úplnosti berních rejstříků, používaných krajskými berníky...chybějí v některých z nich celé stránky se zápisy ...“ J. Vaniš, Svobodníci, s. 5-6.

⁴¹³ Viz Tabulka – počet svobodníků v jednotlivých krajích v letech 1550, 1557, 1603, 1615 a 1620. J. Vaniš, Svobodníci, s. 7.

⁴¹⁴ Teprve od 50. let 17. století máme dochované souvislé seznamy obyvatel, jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze, fond Velkostatek Karlštejn.

⁴¹⁵ Čeněk Zíbrt: Titulář aneb jak se titulovali u nás jindy a jak se tituluje nyní, Praha 1917.

⁴¹⁶ V. Müller, Svobodníci, s. 6.

poddaného lidu pro vrchnost? Ze zemských robot byla časem vyňata šlechta a duchovenstvo, stejně tak se z nich během 13. a 14. století přičiněním vrchností vymkla i ostatní část selského lidu. Naopak svobodníkům zůstala po husitských válkách vedle povinnosti zúčastnit se branné hotovosti především služba s přípreží, tj. k dovoz válečných potřeb vojsku. A jakkoliv počet těchto lidí v průběhu 16. století klesal, potřeba těchto služeb kvůli tureckým válkám naopak stoupala.⁴¹⁷ Jako příklad uvádím mandát Rudolfa II. pro kraj Podbrdský z roku 1596.⁴¹⁸

Pochopil Zíbrt správně význam slova robotný? Uvědomoval si složitost tehdejších sociálních a právních vztahů? Neoslovovali tak tvůrci titulářů jen osoby, o nichž věděli, že se svým majetkem a zároveň nejednoznačným postavením vymykají mase poddaných?

Nejlépe nejednoznačnost pojmu vystihl příklady Josef Macek, z jehož výkladu je zřejmé, že taktéž váhá nad sociálním označením jedinců takto označených.⁴¹⁹ V pasážích věnovaným svobodníkům používá tento termín jak pro svobodníky, tak i pro poddané majetné sedláky; nicméně vždy v souvislosti s člověkem hmotně zajištěným. Tento stav především odráží jednak již značně vyvinuté majetkoprávní vztahy, které rozhodně neodráží klasické rozdělení společnosti na tři stavy. Soudobá (a někdy i dnešní) představa o tehdejší rozdělení společnosti na tři stavy, jak uvádí Macek, „spíše reflektovala přání a úmysly vládnoucích tříd, než aby odrážela daný stav. Obdobně jako šlechta a měšťanstvo byl totiž venkovský lid rozsáhlou sociální vrstvou, bohatě členěnou nejen podle majetku, nýbrž i podle právního a sociálního postavení.“⁴²⁰ Dědiníky, od 16. století prý nazývané jako svobodníky, definuje jako obyvatelstvo na rozhraní mezi poddanými sedláky a nejbližšími skupinami drobné šlechty. Dle jeho zjištění platili v této době berni přímo panovníkovi a ve stejné výši jako členové stavu nižší šlechty. Zároveň Josef Macek upozorňuje, že nebyli samostatným stavem. Ještě zajímavější jsou příklady, které uvádí (zdůrazňuji, že se pasáž týká svobodníků): „*Dědiník Jakub držel dokonce „po předcích“ hrad Pehburg*

⁴¹⁷ K hlubšímu studiu doporučuji celou kapitolu Povinnost naturálních služeb zemských v knize V. Müller, Svobodníci, s. 92-98.

⁴¹⁸ Rudolf II. v mandátu ze 17. prosince 1596 žádá pány, rytíře, vладыky, města a především však svobodníky, dědiníky, nápravníky, dvořáky o poskytnutí formanských potahů „*k tažení veliké střelby a vození prachu, kulí i jiných věcí z samého království*“, kterým zdůrazňuje jejich starodávnou povinnost „*jako i vy svobodníci, dědiníci, nápravníci a dvořáci (jakou každý z vás nám jakožto králi českému z svého statku a svobodství, v němž sedí, povinností a službou zavázán jest)*.“ Mandát nalezneme ve Sněmech českých IX, č. 277.

⁴¹⁹ Josef Macek: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) (4), Venkovský lid, Národnostní otázka, Praha 1999, s. 114.

⁴²⁰ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 23.

s dědinami, lesy a potokem a poskytoval hořepnickému špitálu pravidelný úrok. Jiný dědiník kupuje v roce 1511 tvrz se dvorem a se vsí a „robotný muž“ Burian zakoupí si rovněž tvrz, dvůr se třemi rybníčky.⁴²¹ Nebo jinde: „...vyskytnou se i koupě svobodného dvora do plného vlastnictví poddaných. V roce 1480 „robotný muž“ Mikeš koupí dvůr za hotově vyplacených 228 gr.č. a nemovitost je novému majiteli zapsána do desk zemských.“⁴²² Dále je pro moji práci podstatná tato věta „Ojedinelá zpráva zachytí poddaného sedláka i jako kupce manského statku – bylo ovšem třeba, aby kupující byl propuštěn z „poddanosti a člověčenství.“⁴²³ A nakonec ke spletitosti pojmů přidávám tento moc pěkný příklad, všimněme si především třetí věty: „...Důraz chci však položit na skutečnost, že tu všude, obdobně jako při koupi klášterního dvora v purkrecht, poddaní disponují hotovými penězi. Zákupem dvora „robotným člověkem“ vzniká podivná situace, že roboty příslušející ke dvoru budou od chvíle, kdy si dvůr za 150 kop gr.č. koupil, robotníky konány „robotnému Petrovi“. Nový dvořák bude vyžadovat mimo jiné i robotu od rychtáře při sklizni žita. Peněžní hospodářství důkladně otřáslo tradičními vztahy a promíchalo stupně ekonomické a právní závislosti.“⁴²⁴ Zároveň však jinde definuje dvořáky „jako majitele svobodných dvorů, a tedy též svobodníky. Takový dvůr se popisuje jako „svobodný, dědičný a žádnému nezávadný“ a prodeje se vkládají dvořákům do zemských desk.“⁴²⁵

A jaká byla jejich situace svobodníků ve sledovaném období? V průběhu 15. a 16. století se ocitali pod tlakem okolních vrchností, mnozí se dostávali na roveň poddaných. Další se z donucení či dobrovolně přikázali „osobou i statkem svým vrchnostem v ochranu, zavázav se případně k ročnímu platu neb službě na uznání své přikázanosti...Statek jeho zůstával i na dále svobodným, náležel před úřady a soudy pro ostatní svobodství povoláné....Mnohému svobodníkovi nebylo přáno, aby se zachoval v takovémto polosvobodném postavení neb aby ho vůbec dosáhl; ocitil se v poddanství, ovšem zatím jen osobním. Svobodství své držel dále, ohledně něho byl příslušným stále zemský soud a úřady zemské, ale osobou svoji náležel pod pravomoc vrchnosti...“⁴²⁶ Například na počátku 16. století v sousedním Křivoklátsku propukly značné nepokojy svobodných sedláků, kteří až dosud byli vázáni drobnými manskými povinnostmi ke královskému hradu. Noví zástavní páni vesnic v okolí

⁴²¹ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, 113.

⁴²² J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 114.

⁴²³ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 114.

⁴²⁴ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 114-115.

⁴²⁵ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 26.

⁴²⁶ V. Müller, Svobodníci, s. 16.

Křivoklátu (Opl z Fiktumu a Jindřich Buštěveský z Kolovrat) se je totiž pokoušeli donutit ke slibu člověčenství. Sedláci sáhli ke zbrani, avšak s příchodem vojska se stáhli do lesů. Josef Macek považuje za pravděpodobné, že zástavní páni nakonec své požadavky prosadili.⁴²⁷

Zároveň v téže době, především od Ferdinanda I., je oceněna platební síla svobodníků, a tak se o ně začíná zajímat i česká komora. Tento zvýšený zájem přináší utužování královské moci, jsou považováni za poddané krále a zároveň za komorní jmění.⁴²⁸ Vzhledem k tomu, že jsou vnímáni za majetný stav, tak v průběhu 16. století jsou zatíženi doslova všemi druhy berní a za tímto účelem také vznikají jejich soupisy.⁴²⁹

Známe-li nyní situaci svobodníků, vyvstává před námi zcela zřejmá a zároveň stále otevřená otázka v souvislosti s karlštejnskou manskou soustavou - jak vypadala jejich existence v sousedství zdejších velkých komorních panství. Lze hovořit o tlaku či možnosti přežití nebo lépe o obojím? Jaký prvek naopak oni vnášejí do této soustavy? Je možné v nich spatřovat jednu z odpovědí na otázku dlouhé kontinuity zdejší soustavy?

Dále obraťme pozornost k termínu „statek manský služebný“. Tento obrat se vztahuje k posledním dvaceti lénům. Existoval zde nějaký rozdíl ve službách k jednotlivým lénům? Vezměme si na pomoc novodobý svod manského práva zaznamenaný do karlštejnského kvaternu DD 121 (Kvaternu reskriptů v lenních věcech. Roku 1734 byly sepsány jednotlivé statky, dále také jména jejich soudobých a předchozích majitelů. Zároveň byly vymezeny práva a povinnosti karlštejnských manů a jejich dědické nároky. Tuto část publikoval roku 1835 Josef Krasoslav Chmelenský.⁴³⁰ Jednotlivé body se týkají z hlavní části především úpravě majetkových záležitostí. Leníci jsou v tomto svodu děleni na rytířské a vyšší a pak na tzv. robotné, z čehož vyplývali jejich závazky k hradu. Ti první mohou být povoláni ve zbrani na hrad Karlštejn v případě vpádu nepřítele do země.⁴³¹ Druzí, jichž má být celkem 18, se mají po týdnu střídát v hlídání hořejší brány, naopak vrátnému u dolní brány mají platit každý půl rok půl zlatého, zvonit Ave Maria, každou sobotu zametat

⁴²⁷ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 162.

⁴²⁸ V. Müller, Svobodníci, s. 17-19.

⁴²⁹ Hluběji viz kapitola Povinnost berňová - V. Müller, Svobodníci, s. 82 –91.

⁴³⁰ J. K. Chmelenský, Karlštejnské manské právo, s. 255 – 268.

⁴³¹ J. K. Chmelenský, Karlštejnské manské právo, s. 237, paragraf 16.

dvůr a mimo to nemají žádné jiné povinnosti. Při této službě pak rovněž dostávají stejnou stravu dolejší vrátný.⁴³²

Tato klasifikace leníků odpovídá i struktuře prvního kvaternu karlíštejnského. Při čemž skupina označená jako tzv. robotní se vyvinula z těch několikrát zmiňovaných dvacíti lén – jejichž majitelé jsou označováni jako robotní a jejich léna povětšinou jako služebná. Stále však nechávám tuto otázku otevřenou, taktéž mohlo v průběhu vývoje dojít ke splnutí dvou stejně znějících pojmů. Jelikož tento svod vznikl až v roce 1734 mohl převzít terminologii v kvaternu a její význam posunout.

S problematikou rozdělení manů souvisí i otázka vzniku jádra svodu manského práva z roku 1734. Daniel Doležal při srovnávání povinností a svobod trutnovských manů s karlíštejnskými a křivoklátskými konstatoval raně novověkou náplň zmíněného svodu práv, a to především vzhledem k převaze majetkoprávních zásad.⁴³³ I já se přikláním k tomuto tvrzení. Jádro těchto zásad, tj. věcný obsah, odráží vývoj zdejší lenní soustavy. Přesněji dobu, kdy původní poslání (vojenské, kolonizační) lenního práva již ztratilo na významu a ohnisko zájmu se přesunulo zcela ve prospěch lenní soustavy jako specifického majetkového uskupení. Vojenské povinnosti rytířských manů je věnován jen velmi krátký odstavec a ani není nijak blíže specifikovaná vzhledem k obsáhlejšímu pasážímu týkající se majetkových transakcí. Tento stav dokládá i odstavec 15 týkající se žen - „*Jest na vrchnosti lenní, aby z milosti své i na ženu neb dcery léna udělila; avšak po nich budauci nedědí*“⁴³⁴ Toto krátké konstatování otvírá možnosti obou stranám – jak lenní vrchnosti, tak i ženám jako žadatelkám o léno. Velmi málo zůstalo z původních povinností manů ze služebných lén, rovněž i vzhledem k využívání hradu na počátku 17. století. Na sousedním Křivoklátě Václav Bůžek dokládá na širokém spektru činností, jak byly manové využívány k různým hospodářským činnostem na hradě - „*Neurození manové přispívali svou každodenní prací k udržování pořádku v obytných i provozních prostorách hradního sídla, starali se dokonce o čistotu na záchodě a v období od poloviny října do konce dubna vytápěli místnosti*“⁴³⁵. Tak je i jeden člověk v kvaternu označen jako pomocný kuchař Tomáš.⁴³⁶

⁴³² J. K. Chmelenský, Karlíštejnské manské právo, s. 267-268, paragraf 1-7.

⁴³³ D. Doležal, Trutnovská manská soustava, s. 207 – 260.

⁴³⁴ J. K. Chmelenský, Karlíštejnské manské právo, s. 263.

⁴³⁵ V. Bůžek, Manové, s. 163. Zde najdeme také další široké spektrum činností.

⁴³⁶ DD 111, folio 18.

Až na konec jsem si ponechala zásadní svědectví Balbínovo, které potvrzuje předchozí indicie: „...*Obě brány se kdysi zavíraly a byly ve dne v noci střeženy dvěma svobodníky, dnešním názvem many. Hlídali je velmi ostražitě. I stalo se, že purkrabí hradu, pán z Kolovrat, přistihl jednoho ze strážců, že se od brány vzdálil; ihned přivolal z Prahy káta a příští den poručil viníkovi setnout hlavu. Dnes střeží spodní trvale uzavřenou bránu branný, najatý za plat svobodníků, u hořejší brány pak musí jeden man hlídat po týdnech. Spíše se však vyskytuje v hradní službě než v bráně.*“⁴³⁷ Kromě potvrzení domněnky o větším podílu svobodnických manů si také všimněme zmíněného sporu, o němž jsem se již zmiňovala a rovněž si připomeňme, že Jáchym Novohradský z Kolovrat působil zároveň jako prezident české komory. Lze v této záležitosti hledat nějaké souvislosti se snahou o podmanění svobodníků?

Vedle strážní služby u brány, která byla svěřena robotným manům, máme zprávy o službě hlásné. Dejme znovu slovo Balbínovi: „*Nakonec je třeba ještě poznamenat, že uvnitř hradebních zdí je šest domků (čtyři jsou kolem věže, jeden pod královským palácem a jeden před studní), v nichž šest venkovských manů vykonávalo kdysi svou ponocenskou službu a k obvyklému volání, jež se dalo každou noční hodinu, připojovalo ještě: Dále od hradu, dále.*“ To se dodržuje podnes. Dvě vesnice ve vzdálenosti půl míle byly určeny těmto strážcům, kteří byli kromě své služby zbaveni jakýchkoliv poplatků. Nyní se však změnil v obyčejné robotníky. Každý týden totiž vykonávají dva z nich ony noční pochůzky, a jakmile jim jejich týdenní služba skončí, jsou povinni platit obecné dávky a robotovat jako ostatní poddaní.“⁴³⁸

Sedláček konstatuje, že vykonávat hlásnou službu bylo zvykem u všech větších hradů. Byla spojena s dědičnou službou a „*se sídly nebo-li sedlskými živnostmi.*“⁴³⁹ Hlásní měli pocházet z Třebáně a z Mořiny (či Mořinky) a cituje přísahu z prvního kvaternu – Přísahu hlásných zámku Karlštejna.⁴⁴⁰ Přehlédnou-li však její text, tak se v ní nikde nehovoří o manské službě ani o purkrabím jako lenním pánovi. Navíc v Třebáni (Hlásné) ani Mořině (Mořince) nebylo nikdy žádné léno, pokud je mi známo a ani v prvním karlštejnském kvaternu takové nenalezneme. Ještě jednou zdůrazňuji Balbínovo konstatování o úpadku jejich výsadní postavení a přeměnu v běžné poddané. Řešení této otázky, jak se domnívám, lze hledat přes analogické

⁴³⁷ Krásky a bohatství, s. 284.

⁴³⁸ Krásky a bohatství, s. 291.

⁴³⁹ A. Sedláček, Hrady, s.23.

⁴⁴⁰ A. Sedláček, Hrady, s.23-24.

kdysi svobodné skupiny obyvatel, jejichž poslání spočívalo ve střežení určité oblasti či její strategické části nebo určitých strategicky významných objektů. Ohlas vnímání karlštejnských hlásných jako specifické sociální skupiny odráží zmíněná sněmovní usnesení z 80. a 90. let 16. století, v nichž jako jediní jsou vyjmuti z placení některých berní.⁴⁴¹

Konkrétní povinnosti hlásných jsou zaznamenány až v 17. století, v Registrech správních aneb urbánních panství karlštejnského z roku 1625 a v Urbánních registrech panství karlštejnského a statku milínského z roku 1674. Pro dvacet osob z Třebáně (Hlásné) v roce 1625 platilo: *“Tito všickni mají a povinni jsou hlásku k zámku po pořádku vykonávati, každou várku v pivovaře pomoci odvážeti, dříví k zámku i k pivovaru v lese porážeti, však se jim od toho dříví má penězi platiti”* a rovněž měli dostat zapláceno za sklizeň louky Chyby. V Mořince vykonávalo stejnou službu třináct osob.⁴⁴² V roce 1674 byly tyto povinnosti opsány do druhého urbáře, avšak s následujícím dodatkem: *“Ačkoliv před lety, když v hradě Karlštejně koruna královská byla, hláskou zavázání byli, však poněvadž ta minula, nyní všichni podle jiných poddaných robotou vrchnosti povinni jsou, a pokudž kdy pro jisté přičiny na hlásku se kteří povolají, tehdy v robotě potahování nejsou a k tomu k té hláse na den po 1 libře chleba se jim dává.”* Za sklizeň louky Chyby nyní měli dostat pivo a za práce k pivovaru denní plat.⁴⁴³ Ještě na počátku 17. století se tito lidé mimo celonoční hlásné služby byli ještě navíc zatíženi provozními potřebami hradu. Zdá se, že skutečně byli oproti rytířským a robotným manům povinností na hradě vytíženější a na své službě i více existenčně závislejší.

Do svrchu uvedeného výčtu jsem nezahrnula jedno léno, v soupise předposlední, tzv. Dobříšské, na němž se vystřídali – Matouš z Michalovic, měšťan Nového Města pražského⁴⁴⁴, Zacharyáš Vejda, správce karlštejnského purkrabí⁴⁴⁵, Daniel Burgkov z Šlochonwaldu s manželkou Magdalenou, měšťan Starého Města pražského⁴⁴⁶ a Jaroslav Duchoslav Beran s manželkou, „*střelec při branách hradu pražského*“⁴⁴⁷. Toto léno je v trhových smlouvách označeno jako služebné.

⁴⁴¹ Sněmy české VI, s.439, s.551, VII, s. 277, IX, s. 267.

⁴⁴² V. Černý, Karlštejnské panství, s.80.

⁴⁴³ V. Černý, Karlštejnské panství, s.80.

⁴⁴⁴ DD 111, folio 175.

⁴⁴⁵ DD 111, folio 176 a 177.

⁴⁴⁶ DD 111, folio 179.

⁴⁴⁷ DD 111, folio 179.

Ve výčtu je již zahrnuto léno Drahlovské, ale rovněž na něj upozorňuji, neboť jej po rytíři Jiřím Vratislavovi Kunešovi z Lukavec a rytíři Václavu mladším Mitrovickým z Mitrovic a na Všeradicích zakupuje robotný Matěj Matějček ze vsi Nesvačil, právě propuštěný z poddanství.⁴⁴⁸

Zvláštní pozornost je třeba věnovat rodu Kunešů z Lukavec – neboť osoby s tímto přízviskem nalezneme jak na „rytířských“, tak i „služebných“ lénech. Například Mikuláš Kuneš z Lukavec je v berním seznamu zapsán z roku 1603 zapsán mezi svobodníky, tj. získává i svobodnické zboží, zároveň však na lénu ve Vlencích je označen jako rytíř. Zde je třeba doplnit, že osob s tímto přízviskem nalezneme v tomto kraji více. Během 16. století zchudlí potomci tohoto rytířského rodu opustili Litoměřicko a usadili se v Podbrdsku. Získání léna mohlo představovat jeden ze způsobů zlepšení nejisté sociální situace. Jeden z potomků zdejších nabyvatelů lén se také stal v roce 1628 leníkem na Frýdlantsku.⁴⁴⁹ Domnívám se, že rovněž vzhledem k jejich aktivnímu jednání a častému výskytu v pramenech, by se velmi hodilo věnovat jim samostatnou studii.

Nyní se však již věnujme stavu rytířskému. V berních rejstřících nalezneme z celkového výčtu 55 (54) rytířů pouze 13 jmen, což opravdu nelze považovat za reprezentativní vzorek. Pro počátek 17. století byla ve středočeské oblasti určena jako nejpočetnější skupina vlastníků rytíři, kteří vlastnili statky do 10 osedlých. Výjimkou je právě Podbrdsko a Rakovnický kraj, kde královské komoře náležela panství Křivoklát, Zbiroh, Karlštejn, Dobříš, Točnick a Králův Dvůr. V okruhu těchto panství se nacházelo značné množství malých rytířských zboží (maximálně do 50 osedlých), kteří se v těsné blízkosti těchto velkostatků nemohli cítit dobře.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ DD 111, folio 132.

⁴⁴⁹ Heslo: Kuneš z Lukavec, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XV, s. 368.

⁴⁵⁰ Tabulka převzata z práce P. Čorneje, Proměny rytířského stavu, s. 135.

1603	Podbrdsko	Vltavsko
1-10 poddaných	9	16
11-20	6	7
21-50	11	12
51-100	4	4
101-200	2	
1615		
1-10 poddaných	8	13
11-20	6	5
21-50	7	9
51-100	2	3
101-200	1	

Zabýváme-li se Podbrdskem, tak jen dva rytíři v roce 1603 přesáhli počet 100 osedlých, v roce 1615 již jen jeden. V celozemském měřítku dochází k úbytku nejmenších vlastníků (tj. do 10, 20 a 50 poddaných). Celkově však je možné říci, že i přes nepatrný pokles, hegemonie malých statků v Podbrdsku v letech 1603 a 1615 nebyla narušena. Naopak ve Vltavském kraji, kde bylo více drobných rytířů, je úbytek znatelnější. Nicméně K výraznějšímu zvratu dochází až za třicetileté války⁴⁵¹.

Josef Petráň názorně zachytil hospodářské možnosti těchto malých statků. Na statcích do 20 poddaných nemohlo dle jeho názoru dojít k rozvoji „obchodního, dvorového a pivovarnického podnikání, typického pro toto období. Poplužní dvory...se udržovaly zpravidla jako stará náhlební hospodářství o malé výměře s 1 až 3 lány při tvrzích a sídlech drobných vladyků, kteří často v této době v nich nebydlili. Jejich výroba se patrně příliš nelišila od větších selských nebo svobodnických statků... Hospodářská rovnováha podobných statečků byla zřejmě velmi labilní, postupně podléhaly centralizačním snahám sousedních bohatších feudálů, podobně jako svobodnické dvory. Svědectvím o nevelké hospodářské pevnosti je i časté střídání majitelů.“⁴⁵²

Vedle velkostatků neobstály ani majetky s 20-50 usedlými: „Obvykle měly po 1, řidčeji po 2 dvorech, často s 1 až 5 lány a někdy i malý pivovar...Tato drobná šlechta se velmi často snažila účastnit se režijního podnikání, zakládala rybníky, rozšiřovala popluží svých dvorů, pokoušela se vařit pivo, ovšem zpravidla s malými výnosy. Při tom nejednou tvrdým způsobem postupovala vůči svým poddaným... Na statcích těchto drobných feudálů proběhla tehdy řada poddanských vzpour... Jiným charakteristickým prvkem této skupiny feudálů byla její zadluženost a malá stabilita majetku, která se dále snižovala častým dělením při dědictví apod. To bylo provázáno častými spory, pychem aj., takže spory těchto feudálů zaměstnávaly nejčastěji zemské soudní úřady.“⁴⁵³ Pro stabilitu těchto statků měly velký význam zvláště příměstské oblasti, stejně jako pro svobodníky. Velcí feudálové se pokoušeli získávat jak manské, tak i svobodnické dvory a začleňovat je do struktury svých velkostatků.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ P. Čornej, Proměny rytířského stavu, s. 127-130. Jeho studie vychází ze závěrů Josefa Petráně a snaží se postihnout hlouběji oblast středních Čech, viz Josef Petráň: Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. století a počátkem 17. století, Praha 1963, především s. 148-156.

⁴⁵² J. Petráň, Zemědělská výroba, s. 149.

⁴⁵³ J. Petráň, Zemědělská výroba, s. 151-152.

⁴⁵⁴ J. Petráň, Zemědělská výroba, s. 152, 167.

Pokud jde o politickou a společenskou aktivitu, předci manů zachycených v kvaternu z let 1605 - 1625 se objevují většinou v historických pramenech na konci 15. století a postupně lze u nich zaznamenávat určitý sociální a společenský vzestup.⁴⁵⁵ Někteří z nich se aktivně účastní i politického dění, zvláště v období stavovského odporu.⁴⁵⁶ Přehlédneme-li jejich aktivity opět v celozemském měřítku, rytíři v Podbrdsku (spolu s Kouřimšticemi) patří k nejvíce angažovaným; jejich činnost přesáhla regionální úroveň a zastávali i významné úřady. Celkem bylo v Podbrdsku obžalováno 30 osob. Ve Vltavském kraji byla protihabsburská aktivita naopak záležitostí panského stavu. Emigrace zde nedosáhla takové výše jako v severních Čechách. Třicetiletá válka zaznamenaná v berní ruce přinesla obecně až padesáti procentní pokles rytířských majitelů, ovšem opět s výjimkou Podbrdsku, kde pouze pozvolna pokračuje tendence zmíněná pro rok 1615. Výraznější pokles naopak postihl Vltavský kraj.⁴⁵⁷

Hospodářskou charakteristiku zboží rytířského stavu lze rovněž vztáhnout i na většinu leníků odhalených v berních rejstřících – viz příloha IV. Zkoumaný vzorek manů jsem rozšířila ještě o další tři osoby, které jsou zapsány na manských skříních a evidovány v berním přiznání z roku 1598, tj. v nepříliš vzdálené době.⁴⁵⁸

Do nejméně majetné skupiny (do 20 poddaných) patřilo dvanáct osob - Jan Frembdar z Bruku a na Rtisovicích, Vilém Šleglovský ze Šicendorfu, Jaroslav Ota z Losu a na Osovci, Adam Bukovanský Pinta z Bukovan, Zuzana Šanovcová ze Sudoměřic na Smolotelích, Oldřich Doudlebský z Doudleb a Nadějkově, Karel Plot

⁴⁵⁵ Zde jsem většinou využívala Ottův slovník naučný.

⁴⁵⁶ Účast na povstání - Vilém Šleglovský ze Šicendorfu (jako katolíkovi mu bylo odpuštěno, pak je místopisařem, Heslo Šleglovský ze Šicendorfu, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXIV, s. 663.), Jaroslav Ota z Losu a na Osovci (direktor, stař 1621, Heslo Ota z Losu, c.d., díl XVIII, s. 960-961.), Oldřich Gerstorf z Gerstorfu a Malšvic, na Velikém Vosovci a Skřiple (direktor, zemřel již 1620, Heslo Gerstorf z Gerstorfu, c.d., díl X, s. 82-83.), Jaroslav Bukovanský Pinta z Bukovan a na Žihobcích (Heslo Bukovanský Pinta z Bukovan, c.d., díl IV, s. 881.), Jan Bukovský Pinta z Bukovan (tamtéž), Jan Jindřich Smrčka ze Svinichu a na Slavkovicích (Léno propadlo za účast v rebelii. Viz DD 111, folio 23.), Karel Plot z Komařin (Heslo Plot z Komařin, c.d., díl XIX, s.941.), Adam Bukovanský Pinta z Bukovan a na Suchomastech (Heslo Bukovanský Pinta z Bukovan, c.d., díl IV, s. 881.) Jan Vojislav Branišovský z Branišova (přišel o pustý hrad Frimburk na Prácheňsku a lenní statek Lazsko). Heslo Branišovští z Branišova, c.d., díl IV, s. 579. Na druhé straně politického spektra zase Jan a Přibík Jeníšek z Újezda. (Heslo Jeníšek z Újezda, c.d., díl XXIV, s.228-229.) Společenský vzestup: například - Chanovští z Dlouhé Vsi – Jindřich a Kryštof (Jindřich se usadil na Smolotelích, byl pisařem menších desk zemských a místosudí království českého. Kryštof, jeho mladší bratr, byl purkrabí kraje Hradeckého a soudce zemský (Heslo Chanovský z Dlouhé Vsi, c.d., díl XII, s.48 – 50.) Oldřich Doudlebský z Doudleb (získal po otci statek Nadějkov a stejně jako on se stal výběřím posudného ve Vltavském kraji. Heslo Doudlebský z Doudleb, c.d., díl VII, s.882-883.), Jeroným Puchfelder Pressot, označeny „J.M.C. dvorským služebníkem...“ (DD 111, folio 26, koupil roku 1606 Strkov. A. Sedláček, Hrady, s. 89.)

⁴⁵⁷ P. Čornej, Proměny rytířského stavu, s. 130-133.

⁴⁵⁸ Sněmy české IX, s. 620-621.

z Komařin na Suchém dole a Vostrově, Bohuslav Mitrovský z Nemyšle a Václav nejstarší Počepický z Počepic a na Korkyni. V další skupině do 50 poddaných - Vojislav Branišovský z Branišova, Oldřich Gerštorf z Gerštorfu a Malšvic, na Velikém Vosovci a Skříple, Jan Bukovský Pinta z Bukovan Rampachovské a Václav mladší Vratislav z Mitrovic a na Litni. Hranici padesáti poddaných překročili jen tři rytíři – a to Mikuláš Bechyně z Lažan a na Pičíně a Dlouhé vsi, nicméně však jen o pět poddaných, Vilém nejstarší Vrábský z Vrábí, na Drahonicích a Nešenicích – 78 poddaných a Karel Krabice z Veitmile se 152 poddanými. Posledně jmenovaný působil jako hejtman na karlštejnském hradě a měl tak širší možnosti k získání půdy i s poddanými. Bohužel nemohu na základě tak úzkého vzorku provést obecnější zhodnocení. Nicméně je pravděpodobné, že skupina rytířů vlastníci majetky do padesáti poddaných bude ještě značně širší. Zároveň vzhledem k jejich hospodářským možnostem je tedy zřejmé, proč pro ně bylo výhodné a také nutné získávat další zboží, například v rámci manské soustavy. Jak již víme Kunešové z Lukavec využili i možnost získat svobodné zboží. Nespokojenost se svojí situací, ale i další osobní důvody a blízkost hlavního města mohla být pro některé z těchto osob důvodem aktivní angažovanosti ve stavovském povstání. Nepatrný pokles rytířů po třicetileté válce proti ostatním regionům je opět možné rovněž spojit s kontinuální existencí manské soustavy i po tomto tíživém období.

Na základě rozboru prvního dochovaného seznamu leníků hradu Karlštejna, Karlštejnského manského kvaternu z let 1605 – 1625, jsem došla k závěru, že k podstatným prvkům, které mohly přispět ke kontinuitě manské soustavy, patří především svobodníci, kteří jednak pod tlakem a zároveň ochranou dvorské komory se stávali many zdejší soustavy. Tito lidé se stávali povětšinou majitelé tzv. služebných lén, ke kterým byly vázány určité povinnosti k hradu. Avšak nevelké provozní potřeby hradu a přesun hospodářských činností na čeled' znamenal značné zkrácení jejich povinností, jak svědčí svod manských zásad z roku 1734. Z tohoto hlediska jsem upozornila na specifickou rodinu Čamských připomínajících se jako „ministeriales“ již ve 14. století, jejichž existence, spolu se specifickostí zdejší krajiny, charakterem osídlení atd. svědčí o delším trvání určitých tendencí. Vnější projev může být pak zdejší manská soustava. Druhou významnou složku soustavy tvořili rytíři. Pro majitele statků s méně než padesáti poddanými znamenalo získání dalšího zboží přilepšení v nejisté hospodářské situaci. Některé z nich shledáváme i jako aktivní účastníky stavovského povstání. Mezi majiteli lén nalezneme v letech 1605-

1625 i jednoho zástupce panského stavu, dále měšťany, jednoho propuštěného poddaného a jednoho pomocného kuchaře. Vzhledem ke komplikovanosti a nejednoznačnosti sociálních a právních vztahů, tak jak je vylíčil Josef Macek, nevyklučují ani poddané jako nabyvatele lén s povolením vrchnosti. Specifickou skupinou tvořili hlásní, zatlačování na roveň běžných poddaných. A nakonec ještě zopakujme, že nabyvatelkami lén se stávají i ženy.

2.2.5. Stručný přehled vývoje karlštejnských lén do jejich zániku

Tento oddíl vznikl ve snaze podat čtenáři celkový obraz o další existenci zdejší manské soustavy, jejíž léna zde nalezneme ještě další dvě století. Zároveň by se mohl stát podkladem pro další studii, jelikož od počátku 17. století se již ocitáme v období značně bohatším, pokud jde o prameny. Rozptýlený materiál nalezneme v prvním oddělení Národního archivu, ve Státním oblastním archivu v Praze a Archivu Národního Muzea.

Na analyzovaný kvatern z let 1605-1625 plynule navazuje analogicky vedený kvatern DD 113 pro léta 1624-1726. Následující záznamy pro léta 1733 – 1750 byly vedeny chronologicky a nikoliv pro jednotlivé statky. Na základě místodržitelského nařízení z roku 1732 o lenní správě měly být všechny manské záležitosti projednávány na poradách úředníků v rytířském sále Karlštejna za předsednictví konzulenta a přítomnosti purkrabího hradu, účetního, obročního a důchodního písaře. Jednací protokoly z těchto porad z let 1734-1741 vedené dle zápisů u dvorského soudu nalezneme v DD 116 a 118. Zároveň byl zpřesněn spisový řád – roku 1734 vznikly i nové knihy pro opisy nařízení politických úřadů a pro evidenci spisů (DD 119, 120). Došlé a vyšlé písemnosti byly evidovány v podacím protokolu a byly ukládány v archivu, od něhož měl klíč jen purkrabí a účetní. Patentem z roku 1755 nařídila Marie Terezie, aby se záležitosti manů projednávaly před dvorským soudem, a tak knihy byly uzavřeny a nadále byl veden pouze přehled (DD 104) především majetkových převodů pro léta 1755-1823. K tomu přidejme Sedláčkovu zprávu, že v západní části purkrabského domu „*na místě nynější hospodářské kanceláře bývala velká světnice pro many stavu rytířského a ve zdech byl schránky, znaky jich ozdobené, v nichž zbraně své uchovávali. Roku 1787 byla zde aneb jinde registratura, před tím tu býval manský archiv.*“⁴⁵⁹

Po zrušení dvorského soudu roku 1783 přešla agenda sporných záležitostí na zemský soud, knihovní agenda tj. povolování a evidence jednotlivých převodů na Úřad nejvyššího dvorského lenního sudího. Z činnosti tohoto úřadu vzniklo několik kvaternů obsahující soupisy a inventarizaci lén – DD 146 (1799-1836), ocenění lén DD 156, inventarizace DD 125a, 125b, 125c, knihy objíždek (DD 131-135), kvaterny emfyteuze (DD 128, 139, 152).⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ A. Sedláček, Hrady, s. 5.

⁴⁶⁰ P. Burdová, Desky dvorské, s. 75 – 123.

Pavla Burdová klade zánik karlštejnských lén do roku 1811.⁴⁶¹ Pravděpodobně se však jedná o zmíněné jednání o sjednocení lenních předpisů, kdy se vzorem měly stát karlštejnské lenní zásady z roku 1734, ale ty byly právě v roce 1811 zamítnuty.⁴⁶² O další existenci lén navíc svědčí i zpráva Josefa Chmelenského z roku 1832⁴⁶³, jenž ze své současnosti podává seznam existujících lén i s tehdejšími majiteli. Proto se domnívám, že k zániku došlo teprve v roce 1869, kdy na základě všeobecného říšského zákona z roku 1862 vznikl i zákon pro Čechy, Moravu a Slezsko nařizující nucenou alodifikaci. Avšak i poté měly zůstat v platnosti majetkové vztahy vyplývající z lenního svazku (např. dědické posloupnosti, povinnosti členů rodiny mezi sebou), dokud nevymřou osoby zplozené v době prohlášení říšského zákona ze dne 17. prosince 1862.

Po porážce stavovského povstání odvezené korunovační klenoty nebyly vráceny zpět na Karlštejna, a tak význam hradu a panství poklesl na roveň ostatních královských dominií. V roce 1625 jej panovník propůjčil císařovně Eleonoře jako věnný neboli stolní statek českých královen, při čemž mu ale *de iure* i nadále ponechal status korunního majetku. Zrušil úřad karlštejnského purkrabího, který se měl uplatnit jen v místní správě a hospodaření. Následujícího roku tj. 1626 císařovna zastavila panství původně na tři roky Janu Kavkovi z Říčan, avšak trvání zástavy se protáhlo na 80 let. Teprve v roce 1703 byl statek vykoupěn zpět do královniných rukou.

V době, kdy se jednalo o zpětném získání panství, se nabídl hrabě Norbert Libštejnský z Kolovrat, že by dominium vykoupil do dědičné držby i s *many*. Návrh kupní smlouvy sepsaný v české komoře byl však z Vídně vrácen, aby tato záležitost byla ještě uvážena; „...*tu se však našlo najednou, že hrabě Breda dával za panství bez manů tolik, co dával Libštenský za ně i s many, pročez že by čelilo proti regáliím, kdyby se dalo obyvateli království panství nad many a právo odúmrtí; kromě toho nacházeli se ve smlouvě některé věci, které čelily proti vážnosti císařské a českému zemskému zřízení...*“⁴⁶⁴ Za nevyřčený, nicméně podstatnější argument lze považovat tu skutečnost, že během zástavního držení došlo k hospodářskému zlepšení na panství, především se Kavkovi z Říčan podařilo překonat škody vzniklé za třicetileté války a založil i tři nové dvory. S jeho osobou souvisí rozšiřování a upevňování

⁴⁶¹ P. Burdová, *Desky dvorské*, s. 117.

⁴⁶² Viz kapitola Vývoj lenního zřízení v české historiografii.

⁴⁶³ J. K. Chmelenský, *Manství česká*, s. 186.

⁴⁶⁴ A. Sedláček, *Hrady*, s. 69.

dominia, jak na úkor poddaných, tak i lén. Zástavní držitelé dostali zpět jen to, co bylo dohodnuto v roce 1626 a nevycházelo se ze skutečné hodnoty panství.⁴⁶⁵

Jak se promítla zástava panství do právního postavení manů? Již 30. listopadu 1626 císař v reskriptu Karlovi z Lichtenštejna nařídil, aby všichni karlštejnští leníci složili v české dvorské kanceláři před podkomořím Filipem Fabriciem z Rosenfeldu a Hohenfallu manskou přísahu císařovně. Rovněž měli složit přísahu i zástavním držitelům, tj. Janu Kavkovi z Říčan.⁴⁶⁶ V 17. století se už přistupovalo k zastoupení jednotlivých stran právními zástupci, jak zjistil Petra Kopička, který se zabýval lénem ve Svučicích.⁴⁶⁷ Chmelenský se domnívá, že zástavní vrchnost si začala osobovat širší pravomoci nad many, zvláště Kavkova dcera Božena Benigna kněžna z Portia: „...což jí však nálezem králem Leopolda I. dne 25. března a opět 5. září 1676 vydaným zakázáno a Janovi Joachimovi hraběti Slavatovi toho času k. sudímu dvorskému veleno, aby své právo v této záležitosti, jako při ostatních českých manství zastával. Sudímu dvorskému Karlovi Maximilianovi hraběti Lažanskému nálezem dne 11. února veřejným ohlášeným nařízeno, aby všickni manové karlštejnští, kteří posud se svými manstvími v dvorských deskách vkladu neměli, do nich vepsáni byli, a přísahu lenní složili.“⁴⁶⁸

Na základě císařovy rezoluce vydal Václav Vojtěch ze Šternberka, místodržící a prezident nad apelacemi, dne 24. února 1692 list, jímž jako poručník a zplnomocněný zástupce karlštejnské zástavní vrchnosti vyzývá všechny many, aby každý z nich buď u Úřadu desek dvorských v Praze, nebo na Karlštejně složil přísahu, aby bylo učiněno za dost zmíněné rezoluci. Dále měli do šesti týdnů předložit v karlštejnské kanceláři zprávu o svém statku tj. popis pozemků, případně budov.

Petr Kopička zde poukazuje na rozpor, který tím vznikl, neboť Šternberk měl ve zmocnění současných držitelů hradu přijímat přísahy ve prospěch panovníka. Zároveň vyzdvihuje posun v dosavadní praxi, jelikož v přísaze byl seniorem zván pouze král Leopold, kterému bylo přisaháno, aniž by bylo uvedeno, kdo jej zastupoval. Velký důraz se klade na právní průkaznost všech pořizování a jednání v podobě různých odkazů na vklady v zemských a dvorských deskách, což má být dle Petra Kopičky důkazem nové jurisdikce nad many. Dále konstatuje, že původní

⁴⁶⁵ V. Černý, Karlštejnské panství, s. 11.

⁴⁶⁶ P. Kopička, Karlštejnské léno ve Svučicích, s. 17.

⁴⁶⁷ P. Kopička, Karlštejnské léno ve Svučicích, s. 17.

⁴⁶⁸ J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 191-192.

středověký ceremoniál byl zcela nahrazen úředním jednáním mezi zplnomocněnými zástupci stran. Písemnosti se uchovávaly ještě na Karlštejně, především manské knihy, ale od konce 17. století byla všechna nová písemná pořízení činěna v Úřadě desek dvorských a České dvorské kanceláři na Pražském hradě. Jako přílohu ke svému článku připojuje dobový seznam písemností uložených na Karlštejně (1708).⁴⁶⁹ Rozepře však i nadále dle Chmelenského pokračovaly, dokud panství i s many nebylo panovníkem zpět vykoupeno.⁴⁷⁰

K další změně došlo roku 1755. Karlštejnské panství bylo zapsáno do desek zemských jako nadační statek tehdy nově založeného ústavu pro chudé šlechtičny – Tereziánskému ústavu šlechtičen. V právní podstatě Karlštejn zůstal opět i nadále korunním statkem. Ve skutečnosti byly ústavu propůjčeny jen důchody zmíněného panství. Ve stejném roce Marie Terezie rezolucí z 9. ledna 1755 výslovně přikazuje pravomoc nad many Nejvyššímu soudnímu lennímu úřadu v Praze, kde se také skládala přísaha panovníkovi a na který se adresovaly žádosti o majetkoprávní transakce s lény.⁴⁷¹ Od roku 1783 se tato agenda přenesla na českého královského prokurátora.⁴⁷²

Vraťme se však ke konkrétním lénům a věnujme se otázce dalšího vývoje. Jedna s tendencí, kterou lze zřetelně sledovat, bylo začleňování lén do větších hospodářských celků. Alodizace však proběhla u většiny lén v poměrně pozdní době.

Například k lénu Svučice roku 1720 tehdejší majitelé přikoupili ještě svobodnou část statku. Zároveň už vlastnili drahenické panství, s nímž Svučice hospodářsky zcela splynuly. Z úředního protokolů z roku 1850 vyplývá, „že pozemky jeníkovského lenního dvora byly v minulých letech smíšeny s alodními pozemky drahonického panství takovým způsobem, že po ztrátě speciálního lenního inventáře a popisu nebylo možné jakékoliv vymezení a určení řádných lenních součástí a že se proto zesnulý držitel Jan Prokop Hartmann z Klarštejna rozhodl darovat pozemkový komplex 23 jiter a 826 čtverečních sáhů vídeňských náhradou za původní nezjistitelné pozemky.“⁴⁷³ V některých případech k tomu došlo i dříve; Stěžov zakoupil roku 1695 Jindřich František z Mansfeldu a požádal o snětí manských

⁴⁶⁹ P. Kopečka, Karlštejnské léno ve Svučicích, s. 18-19.

⁴⁷⁰ J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 192.

⁴⁷¹ J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 192. P. Kopečka, Karlštejnské léno ve Svučicích, s. 20.

⁴⁷² J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 192.

⁴⁷³ P. Kopečka, Karlštejnské léno ve Svučicích, s. 21.

povinností a zboží bylo připojeno k Dobříši.⁴⁷⁴ K témuž panství roku 1838 přikoupil Rudolf Josef Coloredo-Mansfeld Bytíz a roku 1849 jej definitivě zbavené všech lenních závazků připojil.⁴⁷⁵ Od roku 1706 mají léna Lisovice a Lazsko stejného majitele.⁴⁷⁶ Robotní a rytířská léna se v některých případech smísila.⁴⁷⁷ Například byla od roku 1705 spojena obě léna v Čelině - robotní Karhanovské a rytířské Dejmkovské do jedné rukou. V roce 1742 přenáší Jan Adolf Schwarzenberg Rampachovské a Blahnovské manství v Touškově na zpupný statek Němčice v Budějovickém kraji atd.⁴⁷⁸ Teprve v roce 1852 je Jan Vojáček z Tetínského léna zbaven povinnosti dodávat 60 liber másla na věčnou lampu do zdejšího kostela.⁴⁷⁹

Kromě těchto náhodně získaných údajů bych se chtěla také v budoucnu věnovat hlouběji struktuře lenní soustavy po třicetileté válce, především s pomocí Berní ruly.⁴⁸⁰ V první řadě se nabízí srovnání s první čtvrtinou 17. století. Na základě většího množství dochovaných pramenů se také budu moci přesněji vyjádřit k problematice svobodníků a především jejich podílu v lenní soustavě.

Zajímavá situace vzniká v roce 1629, kdy si Jan Kavka z Řičan zakupuje léno v Dobříči a až do roku 1658 jej po částkách splácí předchozímu majiteli. Je tedy manem a zároveň svým lenním pánem.⁴⁸¹ Situaci ozřejmuje zjištění, že druhá část Dobříče náležela jako poddanská ves ke karlštejnskému panství.⁴⁸² V roce 1677 byla část získaného léna odprodána, konkrétně mlýn, Václavovi Hladkému z města Berouna. Lenní vrchnost mu potvrzuje, že se jeho majetku netýká žádná kontribuce či robota, ale musí platit každoročně věčný úrok 2 kopy míšenské a vrchnost jej může kdykoliv poslat pro melivo či jej využít jako tesaře.⁴⁸³

V roce 1832 eviduje Josef Chmelenský celkem 14 lén rytířských a 25 lén robotných.⁴⁸⁴ Než tento soupis lén zhodnotím, tak bych chtěla podotknout, že jsem

⁴⁷⁴ Josef Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s.28.

⁴⁷⁵ J. Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s. 39.

⁴⁷⁶ F. Štědrý, Manství Karlštejnská, s. 26.

⁴⁷⁷ J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 192.

⁴⁷⁸ F. Štědrý, Manství Karlštejnská, s. 45.

⁴⁷⁹ F. Štědrý, Manství Karlštejnská, s. 44.

⁴⁸⁰ Emil Hradecký: Berní rula, sv. 26, Podbrdsko, Praha 1952.

⁴⁸¹ F. Štědrý, Manství Karlštejnská, s. 14.

⁴⁸² A. Sedláček, Hrad, s. 40.

⁴⁸³ Tento výťah z DD 113 (Červená kniha lenní karlštejnská 1624-1726), která sje uložena v prvním oddělení Národním archivu, jsem našla ve fondu Velkostatek Karlštejn ve Státním oblastním archivu v Praze.

⁴⁸⁴ Jako tzv. rytířská jsou označena tato léna: Bytíz, Čelina (tvoří jej rytířský dvůr Dejmkovský a robotní Karhanovský), Druhlice, Svučice (Jeníkovské léno v Prácheňsku), Lasko spojené s robotním lénem v Lisovicích, Řitka, Rampachovské a s ním spojené robotní Blahnovské v Touškově, Slavkovice, Smolotely, Stěžov (s ním spojen Dubenec), Tetín, Vonoklasy (rytířské Zemanovské a robotní

zaznamenala některé chyby a nepřesnosti, například místo léna v Pečicích uvádí v Prčicích. V seznamu je i Stěžov, který již měl být zalodizovaný. Bohužel autor neuvádí, odkud čerpal. Přesto však je zřejmé, že karlštejská lenní soustava má počtem dohromady téměř tolik lén jako všechny ostatní tehdy stále existující lenní soustavy. V případě deseti lén náležejících k Dobříši pět z nich je od roku 1669 ve vlastnictví rodiny Mansfeldů a v roce 1832 je jako jejich majitel uveden Rudolf Coloredo-Mansfeld, tj. osoba jež měla také měla vlastnit Bytíz (až v roce 1849 alodizován) a Stěžov. Vzhledem k první třetině 17. století (tj. prvnímu kvaternu karlštejskému) klesnul počet lén rytířských a naopak stoupl počet lén robotných, a to i přes spojení některých těchto lén s rytířskými. V úvahu je však například vzít i rozdělení Čamského a Skotoňovského léna mezi mnohé potomky.

Dále Chmelenský eviduje tzv. peněžní léna – konkrétně Čelinu (80 zl.), Smolotely (1928 zl.), Zhoř (115 zl.), Klumské léno (90 zl., pojištěny na statku v Litni) a informuje, že se totéž má vyjednávat pro Tetín. V oddílu emphyteusis na manství českých nalezneme Čelinu, Drahovice, Lazsko, Řidku, Smolotely, Tetín, Zhoř, léno Klumské a Želkovice. Tuto skutečnost vysvětluje Chmelenský následovně „V Čechách původně žádná manství peněžná nebyla, později však, an manové o povolení buď ku prodání nebo emphyteutisování (tj. k zadání někomu i s potomky k věčnému požívání pod výmínkou roční činže) jim k malému nebo k žádnému užítku nazvíce oddálených dílů žádali, při povolení výmínka učiněna byla, aby peníze utržené jakožto manství peněžné dle zákonů pojištěny byly, z nichžto úroky manům náleží. Při úmrtí však kapitál lennímu pánu připadne, jenž jej za lénem podává.“⁴⁸⁵

Chmelenského slova si vysvětlují takto: Vzdálená, drobná či rozdělená mezi mnohé dědice nemohla být leníkům příliš k užítku, a tak žádali aby je buď mohli prodat nebo emfyteutizovat, což v praxi znamená, že šlo o určitý druh nájmu. Ten se však odlišoval tím dle Josefa Macka, že „nový držitel“ zaplatil i zákupní sumu pozemku, načež mohl zasahovat do majetkových změn zboží na rozdíl od běžného nájmu.“⁴⁸⁶

Vlkovské), Osovec, Želkovice (tři dvory – rytířské Poledňovské a Kozákovské, pak robotní Rauské). Jako tzv. robotní léna: Žebrákov (robotní Bartošovské), Braumovské (dvůr v Raděticích), 4 léna čamská – jeden díl v Čími, druhý díl tamtéž, chalupa ve Třti, dvůr ve Třti, Chyetrovské v Kamýku, Cholín, Ctiborovské v Čími, Dejmičovské v Druhlicích, Drbalovské v Hlušicích, Hladké – mlýn u Dobřic, Klumské nebo Rauské v Dolních Vlencích, Maršovské v Chrasticích, Máchovské v Planých, Nosákovské v Čími, Přibíkovské v Pečicích, Prokopovské ve Vlencích u Litně, 3x Skotoňovské – dvůr a mlýn ve Voznici, chalupa tamtéž, dvůr v Žebrákově, Strkov (dvůr v Roblíně), Vlkovské (v Mořině) a Zhoř (dvůr u Chlumce). J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 193 – 196.

⁴⁸⁵ J. K. Chmelenský, Manství česká, s. 206.

⁴⁸⁶ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 99. Též Heslo Emfyteuze, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl VIII, s. 573-574.

Stálé platby od nového nabyvatele se pak pojišťovaly jako peněžní léna, avšak s úmrtím „pronajímatele“ tento plat připadá lennímu pánovi. Slovo úrok je zde třeba chápat ve smyslu feudální renty či platu, tak jak se jej běžně užívalo.⁴⁸⁷

Dále jsem zaznamenala indicie o hospodářských těžkostech, s nimiž se někteří karlštejnští manové potýkali, a o následném zadlužení jejich lén. Problém pravděpodobně tkví jak v přežívajícím charakteru lenního systému, tak i ve špatném hospodářském stavu dominia. Připomeňme si například nezdařenou raabisaci panství a zpětné vyžádání správy dominia roku 1808 do vlastních rukou Ústavu šlechticů⁴⁸⁸. Léna musela být zatěžována mimo jiné i zmíněnými emfyteutickými platy. Hospodářskou situaci na některých lénech popsal v dubnu 1808 Josef rytíř Jordána, zástupce a referent apelačního soudu. Podotýkám, že se jednalo již o několikáté jednání o zrušení lenního právního systému: *„Zrušení svazku manského bylo by také s prospěchem, jak státu a zeměpánu tak zájmům soukromým. Dočasní uživatelé půdy bývají vůbec špatní vzdělatelé její. Co má býti manům pohnutkou, aby na kulturu lesní vynaložili sumy znamenitější, z nichž užítku oni se nedočkají, nebo aby stavěli trvanlivá stavení, bytné cesty a zděné mosty, aby čistili rybníky a jinaké drahé náklady podnikali, jež nástupcům jejich k většímu budou prospěchu než jím samým. Má-li dcery, obává se man, aby jich nezkrátil...A man, který nemá děti, tuže zřídka bude rozsívati, aby klidili jiní příbuzní, cizí čekali nebo pán lenní...Odúmrti jsou řídké. Co vynesly státu za posledních 25 let? Jsou nyní některá manství uprázdněna, Řídká totiž a Čelín. Ale Řídká jest velmi zadlužena....“*⁴⁸⁹ Tato slova rozhodně nehovoří ve prospěch leníků. Například léno v Čelíně spadlo roku 1806 na panovníka jako odúmrtí, ale dalšího majitele získalo až v roce 1820.⁴⁹⁰ V případě Řitky k tomu došlo až v roce 1829.⁴⁹¹

Tato kapitola vznikla jako stručný informativní přehled dalšího vývoje a zároveň jako určité vodítko, jakými cestami by se mohla vydat další studie. Jsou to především dvě skutečnosti, které činí toto období přístupnější pro další bádání – jednak větší množství zachovalých pramenů. Například souvislá řada karlštejnských manských kvaternů, berní rula a knihy svobodníků. Druhým výrazným momentem je postupné napojování lén na větší hospodářské celky a jejich postupná alodizace. Od

⁴⁸⁷ J. Macek, Jagellonský věk 4, Venkovský lid, s. 98.

⁴⁸⁸ V. Černý, Karlštejnské panství, s. 13.

⁴⁸⁹ J. Stupecký, Příspěvek k dějinám, s. 150.

⁴⁹⁰ Ludvík Kopáček: Karlštejnská léna na Dobříšsku, Brdský kraj 6, 1914, s. 89.

⁴⁹¹ F. Štědrý, Manství Karlštejnská, s. 33.

roku 1625 leníci čelili jednak snaze o podmanění od nové zástavní vrchnosti a zároveň rozšiřování a hospodářskému stmelování dominia po třicetileté válce. Přestože se naopak sami pokoušeli o alodizaci lén či o jejich napojení na větší provozní celky, většina lén zůstala zachována až do roku 1869. Provoz lén provázejí hospodářské těžkosti. Souvislosti je třeba hledat nejen v přežitém lenním systému, ale i ve špatném stavu karlíštejnského dominia.

Závěr

Problematika lenních soustav a lenního práva nepochybně patří k nepříliš prozkoumaným územím českého dějepisectví. Bádání především svazuje tradiční klasické chápání lenní problematiky, které k této otázce přistupuje jednak spíše z pohledu vojensko-strategického a jednak se příliš koncentruje na výklad právních norem. Naopak neakceptuje nesvobodné osoby jako leníky a nezohledňuje například otázku tzv. robotných manů. Tento přístup ve výsledku znemožňuje vysvětlit i další formy lenního zřízení, kterou jsou označeny jako neklasické a odsunuty do pozadí, aniž by byl akceptován určitý společenský vývoj a jeho potřeby.

Aniž bych chtěla fenomén lenního práva a lenních soustav přeceňovat, zvláště v novověkém období, přistupovala jsem takto „ideově vyzbrojena“ nejprve k projevům lenního zřízení v Čechách a později i k soustavě lén náležících k hradu Kamýku a později Karlštejnu. Všimla jsem si především společensko-hospodářských tendencí, které objasňovaly jejich existenci. Při tom jsem kladla důraz i na přírodní charakter a způsob osídlení zdejší oblasti. V souvislosti s lény kolem hradu Kamýku nad Vltavou jsem upozornila především na jejich provázanost se zdejší kolonizací, na snahu panovníka udržet své pozice ve zdejší oblasti a v neposlední řadě pak na výhodnost a zároveň i nutnost vstupu určitých společenských skupin do lenního svazku s panovníkem. Povinnosti leníků zrcadlily sociální rozvrstvení nabyvatelů jednotlivých lén. Vojenská služba nebyla výslovně přikázána k hradu Kamýku.

Pro klíčové období přesunu lén do právní svrchovanosti hradu Karlštejna mohu konstatovat jen značné informační vakuum, konkrétně od 40. 14.století do roku 1380, kdy již máme k dispozici údaje z desek dvorských. Původní jádro soustavy bylo obohaceno o léna v oblasti dnešního Berounska. Většina lén stejně tak jako v případě kamýcké manské soustavy se nachází ve značné vzdálenosti od hradu, což je dáno hustým osídlením oblasti a možnostmi, z nichž vycházel jak Přemysl Otakar II., tak i Karel IV. Kromě lén na Berounsku se nepatrná část nacházela v bezprostřední blízkosti Kamýka, další v zemědělsky výhodné náplavové oblasti při toku Vltavy, severní větev této skupiny pak na tzv. všenorské cestě mířící z Prahy na Bechyňsko. Další skupina lén na Příbramsku a Písecku ležela na spojnicích navazujících na blízkou tzv. zlatou stezku. Zvýšenou pozornost je třeba věnovat skutečnosti, že značná část lenního zboží existovala ve stejné lokaci nejméně až do poloviny 19. století. Tato setrvačnost spolu s dalšími indiciemi, například několikrát

vzpomínaným rodem Čamských, nejprve jako ministeriales roku 1357 a pak jako svobodníky na počátku 17. století, dokládá dlouhodobé tendence ve sledované oblasti, jejichž projevem může být i zdejší manská soustava. Vzhledem ke stáří zdejšího osídlení lze předpokládat spjatost některých lén s původní služebnou organizací.

Rozbor desek dvorských, především v prvních dvou desetiletích 15. století, ukázal, že již v době předhusitské a nikoliv až v době pohusitské je třeba si položit otázku, zda karlštejnská manská soustava skutečně fungovala jako strategicky-obranná struktura. Již v době vzniku vzhledem ke značné vzdálenosti lén od hradu Karlštejna nemohlo dojít k naplnění vojenského poslání soustavy. Domnívám se, že podstatným důvodem vzniku nebyla jen podpora hradu a jeho zázemí, ale především zachování (ale i vznik nových) zboží a společenských vrstev vázaných na panovníka či jeho komoru. Toto „nové“ určení soustavy, v němž se však jen přetransformoval či přizpůsobil charakter lenního systému zdejšími podmínkami a novými potřebami panovníka, umožnilo lénům přežít dobu rozkladu a na stejném základě se znovu na počátku 17. století obnovit.

Vedle rodů usídlených na území Podbrdského a severní části Vltavského kraje získávaly značnou část lén od počátku 80. let 14. století až do konce druhého desetiletí 15. století osoby z panovníkova okolí, především královi úředníci, kteří obdrželi léna jako výprosy. Oficiálně sice byli zavázáni k vojenské službě, na druhé straně je třeba uvážit, nakolik to odpovídalo jejich skutečným zájmům a možnostem. Za podobný příklad dalšího směru vývoje v pojetí lenního práva považuji tzv. vyšehradská léna, která v prvních dvou desetiletích 15. století pronikala nejen do Podbrdského kraje, ale i na celé území středních Čech.

Zároveň jsem poukázala na provázanost regionálních vztahů a v jejich souvislosti i na otázku původu a vzájemného ovlivnění karlštejnského a křivoklátského lenního práva. Jeho genezi lze situovat do celé zdejší oblasti vymezené královským dominiem – tj. Karlštejnska, Kamýcka, Křivoklátska, Dobříšska a Podbrdsko. Naznačila jsem i vazby na Písecko.

V době husitských válek byla účast na obraně hradu motivována místními zájmy a náboženskou orientací nabyvatelů lén.

Dlouhé období od konce husitských válek až do konce druhé třetiny 16. století lze charakterizovat jako dobu, kdy sice i nadále existovala zboží vázaná k hradu Karlštejnu lenním právem, nicméně soustava jako ocelek upadala. V tomto období

také zanikla některá léna; pozůstatkem po jednom z nich se stal peněžní plat. Projevy rozkladu soustavy jsou znatelnější od počátku 16. století. Ani ve výtahu lén, učiněném v 18. století z desek dvorských a uloženém v Archivu Národního muzea, nenalezneme žádná léna od konce 90. let 15. století až do poloviny dvacátých let 16. století. Zdá se, že pro toto dlouhé období ani neexistovala soustavná evidence lén.

K obnově hradu a pravděpodobně i lenní soustavy přistoupil až v poslední třetině 16. století Jáchym Novohradský z Kolovrat, působící jednak jako purkrabí karlštejnský, zároveň však i jako prezident české komory. Této své druhé funkce využil jak při opravách hradu, například při získávání materiálu z okolních královských dominií, tak i při berních odvodech, kdy se snažil many i své poddané ochránit od narůstajícího daňového zatížení, poukazujíc na zvláštní postavení Karlštejna. Nechal opravit hlásky, komoru pro rytířské many a s jeho osobou pravděpodobně souvisí i dodnes zachovalé manské skříně.

V roce 1605 v souvislosti se založením Karlštejnského manského kvaternu jako soustavného přehledu o majetkoprávních změnách na jednotlivých lénech došlo k obnově lenní soustavy. Ačkoliv bylo povinností rytířských manů dostavit se k obraně hradu Karlštejnu, byli-li lenní vrchností povoláni, přesto je třeba manskou soustavu spíše chápat jako komplex zboží vázaný k hradu a zároveň i panství a spravovaný pod zvláštním právem.

Z počátku 17. století již máme také bližší údaje o společenském a sociálním postavení zdejších manů, například z berních rejstříků. Ke kontinuitě soustavy mohli přispět především svobodníci, kteří se jednak pod tlakem a zároveň ochranou dvorské komory stávali many karlštejnské lenní soustavy. Tyto osoby nalezneme mezi majiteli tzv. služebných lén, ke kterým byly vázány určité povinnosti k hradu. Avšak nevelké provozní potřeby hradu a přesun hospodářských činností na čeledě měly za následek zkrácení lenních povinností, jak svědčí svod manských zásad z roku 1734. V souvislosti se svobodníky jako nabyvateli lén je také užito v prvním Karlštejnském manském kvaternu termín robotný. Jde-li o označení odlišných povinností na hradě vzhledem k manům rytířským či zda-li toto oslovení souvisí s jejich statusem svobodníků, nemohu bohužel nyní rozhodnout. Druhou významnou složku tvořili rytíři, rovněž jen těžce čelící převaze sousedních panovnických dominií. Především majitelé hospodářsky nestabilních statků s méně než padesáti poddanými spatřovali ve vstupu do lenního svazku ke Karlštejnu možnost, jak získat další zboží

a zlepšit tak svoji hmotnou situaci. Někteří z nich se aktivně zúčastnili stavovského povstání.

Jedna z přísah v úvodu Karlštejnského manského kvaternu se týká též hlásných hradu Karlštejna, osob těšících se kdysi stejných výsad jako analogické skupiny obyvatelstva strážící strategicky důležité oblasti či objekty. Na počátku 17. století a zvláště po roce 1625 byly zatlačeni mezi poddané.

Oproti polovině 16. století také bezpečně víme, že na počátku 17. století se nabyvatelkami lén stávaly i ženy. V roce 1734, ve svodu karlštejnského manského práva, už byly vázány jen svolením lenní vrchnosti. Převaha majetkoprávních zásad ve zmíněné písemné kodifikaci práv a povinností karlštejnských leníků z poloviny 18. století a nepříliš rozsáhle povinnosti manů odráží nejen úpadek lenní soustavy, ale i přesouvání provozních potřeb hradu ve prospěch poddaných či čeledi.

Konečně pokud jde o otázku dalšího vývoje lén a jejich zániku, lze sice sledovat na jedné straně napojování lén na vyšší hospodářské celky, například dobříšské panství, přesto až do konce existence soustavy se nijak radikálně počet lén nemění. Nicméně lze vysledovat určitý pokles rytířských lén a naopak vzestup robotných. Ve 30. letech 19. století jsou doložena i tzv. peněžní léna, která jsou Chmelenským označena jako emfyteutické platby. Od roku 1625 leníci i poddaní čelili jednak snaze o podmanění od nové zástavní vrchnosti a zároveň rozšiřování a hospodářskému stmelování dominia po třicetileté válce.

Jakkoliv se objevily pochybnosti o užitku karlštejnského seskupení lén, k zániku jejich právního statutu dochází teprve v roce 1869, respektive po tomto roce, kdy na základě všeobecného říšského zákona z roku 1862 vznikl i zákon pro Čechy, Moravu a Slezsko nařizující nucenou alodizaci.

Resumé

The study deals with the fiefs and vasalls of castle Karlštejn. Initially the fiefs were connected with the castle Kamýk nad Vltavou and came into being in the age of king Přemysl Otakar II. It was Karel IV. who attached them to the castle Karlštejn. Most of the fiefs survived until the end of beneficiary system in the year 1869. Because of absence any theoretical article to this question I dedicated this contribution to the essential problems of this system. Especially I focused on the period from the 14. century till the beginning of 17. century.

The colonization and landscape of this territory (Podbrdský and the north part of Vltavský region) – these two reasons – influenced the location of the fiefs, too far afield from the castle Karlštejn. At first the king himself and then his camera tried to maintain their position in this region. During the 14. century and at the beginnig of 15. century besides the gentry were the officials and servants from the court proofed as the vasalls. The fiefs survived the Hussite wars but the beneficiary system as a whole or unit didn't exist. As late as the third period of the 16. century Jáchym Novohradský of Kolovraty, the burgrave of castle Karlštejn and prefect of czech camera, enabled the renovation not only of the castle, but also of beneficiary system at the beginning of the 17. century by Vilém Slavata from Chlum and Košumberk.

In the Kvatern manství Karlštejnských the first list of fiefs enregistered at the beginnig of the 17. century I identified two important groups of vassals that influenced the caracter of system. The freeholders - free farmers - were independent from any private superior and belonged only under the authority of the king. These persons pressed and guarded by the czech camera are probably the reason why the fiefs survived till the 19. century. For the second group - poor gentry – the fiefs meant the possibility to improve their bad economical conditions.

Příloha I- Výpisy z desek dvorských 1380 – 1448

První kniha půhonná (1383 – 1407)⁴⁹²

Běleč – 1384 - Běta z Prahy pohání Theodricha z Vlence, jelikož pojal v držbu ves věnnou zástavnou ve Vlencích po jejím muži Matěji a Bětě má odtud vyplatit věno, svědci žalobkyně – Jenczco de Oneklas, Martinus de ibidem, Matěj z Bělče ⁴⁹³(DD VII,č .41), 1394 – Hostislav z Vlence pohání Blahotou z Belče kvůli škodám učiněným na jeho vsi Bělče (DD VII,č.144),

Bluku – 1400 – Hynek z Bluku pohání Kuníka z Bluku, záznam nedokončen, (DD VII, č. 168), znovu z téhož – 1404 (DD VII, č. 182), 1404– Hynek z Bluku pohání Jodoca z Bluku, protože se neoprávněně ujal vsi po Hynkově otci Divišovi z Bluku⁴⁹⁴, půhončí Mauricius z Uněoklas (DD VII, č. 183),

Bytíz – Jan a Linhart z Bytíže pohání Hynka z Hbit, který se měl neprávem ujmout služebné vsi po jejich otci Jarošovi⁴⁹⁵ (DD VII, č. 212)

Dobříč – 1384 - Beneš z pražského podhradí pohání Petra z Dobříče, jelikož kdysi mu učinil škodu Andreas z Dobříče na jeho dědině v Kněževsi⁴⁹⁶ (DD VII, č. 42),

Hbity 1396 - Jan a Linhart z Bytíže pohání Hynka z Hbit, který se měl neprávem ujmout dědictví po jejich otci Jarošovi⁴⁹⁷ (DD VII, č. 212),

Lisovice – 1383 – Hosstan z Lisovic pohání Václava z Lisovic, jelikož kdysi Ratybor a Radslav (odnikud) učinili škodu na jeho dědičné vsi v Lisovicích⁴⁹⁸ (DD VII, č. 140), 1396 – Jakub plebán z Hrádku pohání Jechama z Lisovic, exekutor – Ješko z Milína (DD VII, č. 210, 211), 1399 – Anka z Lisovic pohání Hostislava z Lisovic, exekutor – Vavřinec z Lisovic (nedokončeno DD VII, č. 13), 1400 – Jakub z Welenie pohání

⁴⁹² První kniha půhonná z let 1383 – 1407, Desky dvorské království českého VII, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1920. Dále zkráceno na DD VII.

⁴⁹³ „...quia intromisit se de hereditate sua dotali obligata in Wlencz...in qua hereditate habe X marcas argenti dotaliciales, quia ei id argentum dotavit Mathias maritus ipsius quondam in Wlencz...“ DD VII, s. 14.

⁴⁹⁴ „...poslupnu dyedynu, in Bluku mediam araturam role cum silvis et omni libertate, quod ad hoc pertinet...“ DD VII, str. 69.

⁴⁹⁵ „...servilem hereditatem, in Byteyz curiam arature cum agris, pratis, silvis, et omni libertate ad ea pertinente...“ DD VII, str. 77.

⁴⁹⁶ „...Benessius actor inductus est super curiam arature servilem Andree in Dobrziczzy eodem die et anno.. [14. července 1384]...Benessius actor inductus est super curiam araturam servilem in Dobrziczzy Petri rei [4. srpna 1384]...“ V prosinci oba – Petr i Ondřej - zaplatili dlužnou sumu. DD VII, č. 42.

⁴⁹⁷ „...servilem hereditatem, in Byteyz curiam arature cum agris, pratis, silvis, et omni libertate ad ea pertinente...“ DD VII, str. 77.

⁴⁹⁸ „...in sua hereditate in Lissowicz servili...“ DD VII, str. 52.

Jechama z Lisovic, exekutor Hostislav z Lisovic (DD VII, č. 229)⁴⁹⁹, 1406- Henzlíko a Běta pohání Matěje z Drahonic, exekutor Hostislav z Lisovic (DD VII, č. 194),

Liteň –1404 - Mikuáláš z Litně, povolán pro dědické právo v Litni a Bělči, půhončí Vnuček de Vlenec (DD VII, č.321),

Milín- 1396 – Jakub plebán z Hrádku pohání Jechama z Lisovic, exekutor – Ješko z Milína (DD VII, č. 210, 211),

Nerestce – 1383 - Marek z Horesedel pohání Beneše z Nerestců, protože učinil škodu na jeho služebné vsi v Nerestcích, rozhodčí sporu – též Otík z Touškova⁵⁰⁰ (DD VII, č. 280), 1384 – Ubislav z Nerestce pohání Přibíka z Radětic, že učinil škodu na jeho vsi v Nerestcích (DD VII, č. 429), 1398 – Václav a Petr z Rakovic a Jan (od nikud) pohání Ubislava et Elislava de Nerziesticz a Jana de Nerziesticz, protože jim učinili škodu na jejich manském boží v Nerestcích, a dále v Rakovicích a na vsi krále Václava v Praze⁵⁰¹ (DD VII, č. 436), 1399 – Ubislav z Nerestce pohání Václava z Rakovnic a Nerestců, neboť se bezprávně uvázal v jeho „*dyedynu manskú, w dvor popluzny w Nerziesticzych*“, exekutor Andreas de Kezstran (DD VII, č. 437), 1399 – Ubislav z Nerestce jmenován mezi zasedajícími many na soudě o lenní statky v Kestřanech náležející ke Zvíkovu (DD, č. 159),

Pečice - 1406- Otík z Hlazovic pohání Václava z Pečic, executor Oldřich z Letkova (DD VII, č. 343),

Radaš - Jakub z Radaše pohání Třebotu de Malewa, neboť mu učinil škodu na jeho služebné vsi v Radaši⁵⁰² (DD VII, č. 207),

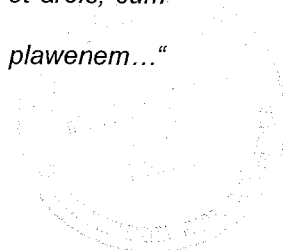
Radětice- 1405 – Jesco z Podmokl a Kačka z Prahy pohání Přibíka z Radětic kvůli dluhu⁵⁰³ (DD VII, č. 200), Ubislav z Nerestců pohání Přibíka z Radětic kvůli škodě na jeho vsi v Nerestcích⁵⁰⁴ (DD VII, č. 429),

⁴⁹⁹ „...in eodem termino Jecha predictus protestatus est coram beneficiariis curie regalis se teneri duas sexagenas gr. et decem grossos Jacobo predicto et domine Byethe uxori sue, solvendas in die s. Georgii in proximo [23.dubna 1401]; ita si non solverit, extunc Jacobus aut predicta uxor sua Byetha poterit ipsum inpignorare in hereditatibus suis sevilibus omnibus habitis vel gabendis se de eisdem intromitere usque plenam percipione dicte summe dampnorum et inpensarum abinde emersorum..“ DD VII, str. 86.

⁵⁰⁰ „...in sua servili hereditate in Nerziestecz...“ DD VII, str. 102.

⁵⁰¹ „...in eius omagiali hereditate in Nerziesticich...Executor Andreas de Kestrzan...Sezema notarius tabularum curie ex parte tocius beneficii induxit Wenceslaum predictum super hereditates Ubislai serviles in Nerzyestecz et super hereditates Hohannis predicti...Sezema notarius..taxavit predictas hereditates in Nerziestecz serviles, curiam arature, quam Ubislaus habuit, et curiam, quam Johannes predictus habuit, et curiam cum medio laneo dictam Sabalowsk cum curiis rusticalibus et areis, cum agris, pratis, rubetis, silvis et omni liberatate ad ea pertinente...“ DD VII, str. 171.

⁵⁰² „...in eius servili hereditate in Radassow, et id dampnum in diversis silvis po rzezce plawenem...“ DD VII, s. 76.

Řitka (Lhota)-1399 – Bořivoj z Janova pohání Vojtěcha a Jana z Lhoty kvůli škodě učiněné Kudprechtem z Pobipes na jeho vsi v Lhotě, executor – Hostislav z Vlence⁵⁰⁵ (DD VII, č. 52), 1404 – taktéž (DD VII, č. 64),

Smolotely – 1400 – Oldřich z Dobřemylic, Albert de Royzene pohání Ješka ze Smolotel, exekutor Předbor ze Smolotel (DD VII, č. 444), Pecolt z Pečic a Anežka z podhradí pražského pohání Pilíka ze Smolotel kvůli učiněné škodě kdysi Jana (odnikud) na dědině služebné v Lohovicích⁵⁰⁶ (DD VII, č. 373),

Suchomasty – 1383 - Bohunek z Lochowicz pohání Markétu z Vlenců, proto učinila škodu Andree ze Vlenců na její služebné vsi Suchomasty⁵⁰⁷ (DD VII, č. 38), 1399 - Jan z Vlenců pohání Vlacha ze Suchomast, exekutor Vnuček z Vlenců (DD VII, č. 223),

Touškov- 1383 - Marco de Horesedl pohání Beneše z Nerestců, protože učinil škodu na jeho služebné vsi v Nerestcích, rozhodčí sporu – též Otík z Touškova⁵⁰⁸ (DD VII, č. 280),

Uněklasy⁵⁰⁹- 1384 - Běta z Prahy pohání Theodricha z Vlence, jelikož pojal v držbu ves věnnou zástavnou ve Vlencích po jejím muži Matěji a Bětě má odtud vyplatit věno, svědci žalobkyně – Jenczco de Oneklas, Martinus de ibidem, Matěj z Bělče⁵¹⁰(DD VII,č .41),1392 – Lewa de Sadlna pohání Jenczona de Oneklas, neboť kdysi Jan a Petr (odnikud) mu učinili škodu na vsi v Uněklasích⁵¹¹ (DD VII, č. 269), 1388 – Hasco z Prahy pohání Protivu z Uněklas, exekutor Hostislav z Vlenců (DD VII, č. 152), 1399 – Marso ze Slaného pohání protivu z Uněklas a Zikmunda z Uněklas,

---

⁵⁰³ „...Item a. d. MCCCLXXXVI...inducta est Kaczka actrix super curiam arature feodalem Prizibiconis in Radieticz...” (DD VII, str. 74). Fridrich jej v rejstřících překládá jako dvůr poplužní nápravničí, str.219-

⁵⁰⁴ „...in sua hereditate in Nerziestecz...” DD VII, str. 167.

⁵⁰⁵ „...offert eum probaturum secundum invencionem servitorum...Ibi servitores Wenceslaus de Welenye, Mathias de Welenye, Jan de Swesedlowicz, Pessik de Buczyny, Petrus de ibidem, Jesssek de Welyene, Bratron de Gyessina iudicio presidentes pro iure invenerunt, et Jessco de Welenye potaz servitorum exportavit...” DD VII, str. 21.

⁵⁰⁶ Vesnice u Zbiroha, ale zde jde spíše o Pilíka ze Smolotel.

⁵⁰⁷ „...in sua hereditate servili in Suchomasl, et id dampnum in diversis rebus domesticalibus...In eodem termino Bohunco predictus ex una, Elca relicta olim Wsseslai de Wlenecz, Anderas, Margaretha et Cunka ac alii orphani Wsseslai predicti parte vertente ab altera compromiserunt potenter in arbitros in causa presentí, Bohunek in Borzywogium de Janowa et de Lochowicz, Elga, Margaretha, Cunka et Anedreas in Domyntonem de Kozarowicz...” DD VII, str. 12.

⁵⁰⁸ „...in sua servili hereditate in Nerziestecz...” DD VII, str. 102.

⁵⁰⁹ 1400 – Zikmund z Uněklas pohání Mikuláše z Podwyne a z Vysočan, že mu učinil škodu na vsi (dědictví) krále Václava v pražském Podvyšehradí (DD VII, č. 407)

⁵¹⁰ „...quia intromisit se de hereditate sua dotali obligata in Wlenecz...in qua hereditate habe X marcas argenti dotaliciales, quia ei id argentum dotavit Mathias maritus ipsius quondam in Wlencz...” DD VII, s. 14.

⁵¹¹ „...in sua hereditate conventa in Oneklassech....“ DD VII, str. 97.

exkektor Mařík z Uněklas (DD VII, č. 289), 1404– Hynek z Bluku pohání Jodoca z Bluku, protože se neoprávněně ujal vsi po Hynkově otci Divišovi z Bluku⁵¹², pŕuhončí Mořic z Uněklas (DD VII, č. 183),

Vlence –1384 - Běta z Prahy pohání Theodricha z Vlence, jelikož pojal v držbu ves věnnou zástavnou ve Vlencích po jejím muži Matěji a Bětě má odtud vyplatit věno, svědci žalobkyně – Jenczco de Oneklas, Martinus de ibidem, Matěj z Bělče⁵¹³(DD VII,č .41), 1394 –Hostislav z Vlenců⁵¹⁴ pohání Blahútu z Belče kvůli škodám učiněným na jeho vsi Bělče (DD VII, č.144), 1399 – Jan z Vlenců pohání Vlacha ze Suchomast, exekutor Vnuček z Vlenců (DD VII, č. 323), 1399 – Protiva a Zikmund z Uněklas pohání Mikuláše a Kristýnu de Podwyney a Vysočan, protože jim učinili škodu ve služebné vsi Uněklasy⁵¹⁵ (DD VII, č. 356), 1404 - Nicolaus z Litně, povolán pro dědické právo v Litni a Bělči, pŕuhončí Vnuček de Vlenec (DD VII, č.321),

Vesce – 1399- Hynko z Hněvšina pohání Václava z Vesce (DD VII, č. 164),

---

⁵¹² „...poslupnu dyedynu, in Bluku mediam araturam role cum silvis et omni libertate, quod ad hoc pertinet...“ DD VII, str. 69.

⁵¹³ „...quia intromisit se de hereditate sua dotali obligata in Wlenecz...in qua hereditate habe X marcas argenti dotaliciales, quia ei id argentum dotavit Mathias maritus ipsius quondam in Wlenecz...“ DD VII, s. 14.

⁵¹⁴ V rámci pře o jiné statky roku 1384, č. 353, str. 134 je uváděn jako úředník dvora.

⁵¹⁵ „...in eius servili hereditate in Uneklas...“ DD VII, str. 135.

První kniha provolací (1380-1394)⁵¹⁶

Suchomasty – 1381 - zemřel Bohunek řečený Maník, Václav a jeho dědicové, proto jeho dva poplužní dvory spadly na krále. Král svěřil odúmrt' bratrovi Bohuslavovi a Bořivojovi z Lisovic. Jejich právo ale napadl Vseslav z Vlenců. Strany se přátelsky narovnal vyplacením 50 kop grošů Vseslavovi z Vlenců,⁵¹⁷

Bykoš – Radslav zemřel, lit. procl. – Beroun - 6.5.1386. Přihlásil se Petr řečený Žák z Bykoše, ale nepřivedl v daném termínu svědky. Mikuláš vikář pražského kostela prokázal listinami lepší právo tohoto kostela, který je rovněž obdržel,

Želkovice – zemřel Rynardus a Jakub, lit. procl. – Beroun – 13.12. 1386. Odpor vznesl Čiskraj z Borku a mistr Smyl de Želkovic, syn zemřelých⁵¹⁸. První ale prokázal lepší právo skrz desky dvorské a obdržel ves (2.3.1387),

Lhota řečená Řitka – zemřel Strickowicz Strzeyela, lit.procl. - Beroun -1.9. 1387. Odpor vznesl Kuneš z Prahy, má právo na věno po smrti ženy Striczkowicze, neboť ji přežil. Ale dle poznámky získal nakonec léno Mikuláš z Řevnice téhož roku,

Střýčkovice – zemřel Mikuláš z Řevnice lit. procl. – Beroun - 31.3. 1393. Obdržel Strnad,

Kamýk (oppidum) – zemřel Czepanek, lit. procl.:- Milín – 20.4. 1382. též měl zboží v Úběnicích a Zálužanech. Odpor jménem Bětky z Milína vznesl Václav z Lisovic. Bětky obdržela majetek v Úběnicích. V městě Kamýku obdržel téhož roku Buzko de Heroltic,

Smolotely – zemřel Zacharyáš, lit. procl. – Milín – 10.10. 1382. Odpor vznesl Kuneš z Lašovic jménem Machny ze Smolotyl. Obdržel téhož roku Beneš spizerius regine.

Smolotely – Ješko řečený Mařek a Ješko Zběh zemřeli, lit.procl. – Milín – 15.11. 1382. Odpor vznesl Míkšik ze Smolotel. Obdržel téhož roku Ulricus Pluh,

Smolotily – zemřel Kuneš, lit. procl. – Milín – 22.1. 1383. Odpor vznesl Pecold z Pečic za Anežku z Prahy, kvůli 10 hřivnám věna. Téhož roku obdržel Buzko řečený Brus,

⁵¹⁶ První kniha provolací desk dvorských z let 1380-1394, AČ XXXI Gustav Friedrich (ed.), Praha 1921. Dále zkráceno na AČ XXXI.

⁵¹⁷ „...bona eorum servilia due curie araturam cum gereditate, pratis, due curie rusticalis, subsides et cum qualibet libertate ad ea pertinente ad d. regum devoluta sunt et d. rex predicta bona et hereditates serviles in Suchomasl dedit et contulit Bohunkoni et Borziwogio fratribus de Lochowicz ad ius servile. Tandem Wseslaus de Wlenecz sepe et sepius ipsos fratres...pro bonis predictis...inpugnabat et infestabat, asserens sibi ad ipsa bona melius iure conptere... Tunc Bohunco et Borziwoy cum Wseslaus amicalibiter concordater sunt,...50 sexegana grossorum ...pro iuribus suis et pro bonis mobilius et immobilius...“ AČ 31, kraj Rakovnický a Berounský, č. 1.

⁵¹⁸ „...in Zielcowicz ad servicium regium post Rynardum et Jacobum filium suum...“ AČ XXXI, kraj Rakovnický a berounský, č. 29.

Nerestce – zemřel Zacharyáš z Rakovic, na panovníka připadl zdejší „*molendium et pratum*“⁵¹⁹, lit. procl. Mirovice – 22.5.1385. Obdržel téhož roku Kris,

Nerestce – Bohunco zemřel, lit. procl. – 15.7. 1385 – Mirovice. Odpor vznesl Ubislav z Nerestců. Obdržel téhož roku Ješko z Lhoty,

Milín – zemřel Václav – lit. procl. – Milín – 17.4. 1388. Obdržel téhož roku Klubečko,

Nerestce – zemřel Blahut z Mšena „*cuius tercia pars*“⁵²⁰ v Nerestcích na krále připadla, lit. procl.- Mirovice – 1392. Odpor vznesl Velislav jménem Blahutových sirotek Petra a Markétu. Obdržel Jan z Lhotky řečený Kněžek sídlící v Újezdě,

Čím – zemřel Buhunco, lit. procl. – Knín – 13.11. 1381. Před termínem prokázání svědků zasáhl karlštejnský purkrabí ze strany Jíry z Roztok. Obdržel téhož roku 1381 Otík viceiudex,

[*Druhlice*] – zemřel Zdich, lit. procl. – Knín – 2.3. 1382. Odpor vznesl Aleš z Nechvalic jménem syrotek Leonarda z Porostlé na základě desk zemských. Rovněž žádal věno pro Aněžku z Druhlic, tato spor proti králi prohrála. Obdržel Slepecz z Vinařic,⁵²¹

Mokrsko – zemřel Petr řečený Kuře, lit. procl. – Knín. Odpor vznesl představený za kartuziánský klášter, neboť zmíněný dvůr zakoupil a prokázal se listinami od Václava IV. 1.10. 1382 mu bylo vyhověno. Proti tomu se ale ohradil Wyeneko z Dobře, neboť Prokop z Dobříše nemohl prodat svůj dvůr v Mokrsku. Tento zmíněný byl povolán a otázan, „*quo ire vel auctoritate curiam in Mokrzku prenominatis priori et conventui vendidit vel vendere potuit*“⁵²². Protože toto právo nemohl prokázat, musel zaplatit pokutu, kterou král daroval úředníkům. Dvůr prozatím připadl králi,

Čelina – zemřel Kuneš, „*cuius curia aratura cum suis omnibus pertinenciis et centum grossi census annui in quattor curiis rusticalibus ibidem ad d. regem existit devoluta*“⁵²³ lit. procl. – Kamýk – 22.10. 1394. Ohradil se Přibík z Čeliny, bratr Kunše, nicméně Purkhart z Janovic řečený Strnad, soudce dvorského soudu, neumožnil Přibíkovi předvést svědky. Mezi Přibíkem a Strnadem došlo k přátelskému narovnání. Dvůr obdržel Thomas, úředník.

⁵¹⁹ AČ XXXI, kraj Bozeňský a Prácheňský, č. 34.

⁵²⁰ AČ XXXI, kraj Bozeňský a Prácheňský, č. 45.

⁵²¹ Druhlice náleží již k Dobříši Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví, s. 78. Uvádím je kvůli karlštejnským manům z Porostlé.

⁵²² AČ XXXI, kraj Vltavský a Kamýcký, č. 21.

⁵²³ AČ XXXI, kraj Vltavský a Kamýcký, č. 57.

Druhá kniha povolací (1395-1410)⁵²⁴

Tmáň – zemřela Swachna, dcera Makvarta ze Tmaně, lit. procl. – 27.8. 1395 – Beroun. Odpor vznesl Markvard ze Tmáně, neboť byl její otec. Soudce královského dvora Břenko ze Skály vznáší potaz, zda je možno dědit po svých dětech. Obdržel téhož roku Jan řečený Kobereč z Dobříše, lovčí, „*per serviciis suis graciose*“⁵²⁵,

Suchomasty – zemřel Zikmund, lit. procl.- 14.7. 1398 – Beroun. Odpor vznesl Přidvoj řečený Vlach ze Suchomast, své právo chce dokázat na základě desk dvorských a panovnických listin. Dáno 1398 Stasowczonovi „*et aliis duobus*“⁵²⁶,

Třebotov a Roblín – zemřel Jan Michaliconis, lit. procl. – Beroun – 14. 10. 1398. Odpor vznesl Oldřich z Lešan, právo chce dokázat pomocí desek zemských. Stejně tak jeho syn Havel, vložen záznam z desek zemských. Dáno Václavovi „*notario cocquine Milothe*“⁵²⁷,

? **Měňany** – lit. procl. – zemřel Habart Hunt, lit. procl. – 10. 10. 1409. – Beroun. Odpor vznesl Bohunek ze Skříple jménem Petra z Měňan. Doložit je chce deskami zemskými a podrobí se rozhodnutí pánů. Rovněž tak Oldřich z Olowus, dále Markéta z Mlekowid a Zikmund. Oldřich Olovus a „*Johanne řečený Husie*“⁵²⁸ slibují, že se podrobí rozhodnutí Beneše z Hořovic „*capitanei d. regis in Rabsten*“ a Jana z Litně. Ti došli k závěru že nemají právo dědit po Habartu Huntovi, oba zmínění toto přijímají a činí o tom prohlášení před Albertem z Koldic. Dáno Petrovi Chlumkovi a Hussyeti „*ad omagium Wissegradensis*“⁵²⁹,

Lisovice – zemřel Jakub presbiter, lit. procl. – Milín – 25.5. 1397. Odpor vznesl Hostislav z Lisovic jménem jeho syna Petra. Prokázat se chce deskami dvorskými a panovnickým darováním. Obdržel Matěj „*custos camere regalis*“⁵³⁰

Lisovice – zemřela Anna, lit. procl. – Milín – 22. 11. 1399. Odpor vznesl Hostislav z Lisovic jménem jejího syna. Prokázat se chce deskami dvorskými, následuje

⁵²⁴ Druhá kniha povolací desk dvorských z let 1395-1410, AČ XXXV, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1935. Dále zkráceno na AČ XXXV.

⁵²⁵ AČ XXXV, kraj Rakovnický a Berounský, č. 3.

⁵²⁶ „...*relacio d. Georgii de Roztok litera*...“ AČ XXXV, kraj Rakovnický a Berounský, č. 9.

⁵²⁷ „...*Jimram de Rzican vicecamerarius regni Boemie cum camerario Stephano taxaverunt hereditates in Trzebotow et in Roblín curiam araturae cum municione et III^{or} curias rusticalis cum una taberna, agris, pratis, silvis, tribus laneis, medio iure patronatus ecclesie, media vinea, summatim pro LXXX sexagenis, exclusis VII sexagenis census, cuius II. ad castrum Karltein*...“ AČ XXXV, kraj Rakovnický a Berounský, č.12.

⁵²⁸ AČ XXXV, kraj Rakovnický a Berounský, č. 33.

⁵²⁹ AČ XXXV, kraj Rakovnický a Berounský, č. 33.

⁵³⁰ AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č.14.

vložená listina od Václava IV.. „*Ibi domini barones, omagiales et serviles ...defensione Hostislav z Lisovic pro iure invenerunt, et d. Brzenko de Skala consilium dominorum et omagialium et servilium consilium exportavit.*“⁵³¹ Dáno „Henziconi servitori regis“,⁵³²

Lazsko – zemřela Anna vdova po Jakobovi, lit. procl. – Milín – 22.5. 1400. Odpor vznesl Diviš z pražského podhradí jménem Jakuba. Nabídl se podrobit „invencionem servilium“. Nicméně došlo ke ztrátě pře. Propadlo na krále. Dáno Přibíkovi z Tušovic „*procamerario d. regis. Relacio Georgij de Roztok magistri curie Romanorum et Boemie...*“,⁵³³

Pečice – zemřel Pecold z Pečic, lit. procl. – Milín – 3.3. 1407. Odpor vznesl Pessa de Luna, prokázat se chce deskami dvorskými. V poznámce týkající se převzetí – „*Juxta: Pro straznikonibus etc.*“,⁵³⁴

Nerestce – zemřel Vavřinec z Nerestce, lit. procl. – Mirovice – 23.8. 1410. Odpor vznesl Marso z Nerestců, za sebe a svou ženu. Nedostavili se k prokázání. V poznámce týkající se převzetí – „*Juxta Wvss etc.*“,⁵³⁵

Nerestce – zemřel Vavřinec z Nerestce, lit. procl. – Mirovice – 19.9. 1410. Nikdo nevznesl odpor. Dáno Mikulášovi řečenému Tetínek z Holešovic „*ad omagium Wissegradensis*“,⁵³⁶

Druhlice – lit. procl. – 25.11. 1397 – Knín. Odpor vznesl Swach a jeho synové, prokázat se chce deskami dvorskými. Taktéž vznesl odpor Matěj z Druhlic řečený Ostrovec, starší bratr nebožtíka. Obdrželi Jan a Kuthygey.

⁵³¹ AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 21.

⁵³² AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 21.

⁵³³ AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 22.

⁵³⁴ AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 38.

⁵³⁵ AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 42.

⁵³⁶ AČ XXXV, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 43.

Třetí kniha svolací (1411-1448)⁵³⁷

Popovice a Koněprusy – zemřela Držka, lit. procl. – Beroun – 5.9. 1412. Odpor vznesla Barbora z Popovic, její dcera. Dále Jakub z Popovic, Cunatha z Komárova, který se chce prokázat deskami dvorskými. Taktéž jménem svým a manželky Jitky Sudík z Koněprus. Dáno Jankovi z Bezdědic a Rupertovi z Zestmelin.

Tmáň – zemřel Kokotow, lit. procl. – Beroun – 15.9. 1412. Král dal Kobeřkovi z Tmáně, svému lovcímu 5.1. 1413.⁵³⁸

Chodoun u Berouna – zemřel Ješek, lit. procl. – Beroun – 2.11. 1412. Odpor vznesl Welik ze Zylini, ale neprokázal. Odkaz na dnes neexistující knihu. Dáno Přibíkovi a Janovi řečenému Baštin jako vyšehradské léno.⁵³⁹

Rájov – syn kdysi Slanczowczonis z Berouna zemřel, lit. procl. – Beroun – 19.11. 1414. Jeho plat o 1 kopě grošů a vinice připadla králi. Odpor vznesla vdova po Janovi z Berouna, ale nedostavila se k obhájení. Její spor propadl.

Kozolupy – Offca vdova po Ondřeji z Kozolup zemřela, lit. procl. – Beroun – 19.11. 1414. Její plat 100 kop připadlo králi. Bránil Střežko z Kozolup, ale záhy zemřel. Dáno Buzkovi z Tmaně „*provisori d. regis curie prope Weronam ad omagium Wissegradense*“⁵⁴⁰.

Kozolupy – Střežko zemřel, lit. procl. – 25.4. 1415 – Beroun. Dáno Buzkovi z Tmaně a Janu z Bezdědic jako vyšehradské léno.

Wehdiczinye – Jan řečený Jablonec z Chlamčan zemřel, lit. procl. – 14.11. 1415 – Beroun. Odpor vznesl Dobeš z Chdyczyny a hodlal se prokázat listinami krále Jana a Karla. Nedostavil se. Dáno Albertovi z Drnovic, Haškovi mladšímu a Hynkovi Sekretkovi jako vyšehradské léno.

Lniště⁵⁴¹ – Zbyněk a syn jeho Jan Lapka z Knína zemřel, lit. procl. – Beroun – 16.1. 1417. Odpor vznesl Otík z Wesecz, Jan ze Smržova a Kostela. Dáno Janovi Řítkovi z Bezdědic jako vyšehradské léno.

⁵³⁷ Třetí kniha svolací desk dvorských z let 1411-1448, AČ XXXVI, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1941. Dále zkráceno na AČ XXXVI.

⁵³⁸ „...et demum d. rex dicta bona dedit Coberzconi de Tmany, venatori suo...“ AČ XXXVI, kraj Rakovnický a Berounský, č. 5.

⁵³⁹ „...ibi defendens predictus nichil docesit de iure suo...vide in libro racionum...“ AČ XXXVI, kraj Rakovnický a Berounský, č. 6.

⁵⁴⁰ AČ XXXVI, kraj Rakovnický a Berounský, č. 9.

⁵⁴¹ František Roubík jej eviduje jako zaniklou osadu v okolí Hořovic: Soupis a mapy zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, s. 26.

Bítov – Václav z Bítova zemřel, lit. procl. – 11.5. 1417 – Beroun. Jeho plat dvě kopy grošů ročně po Kateřině vdově kdysi Štěpána z Bítova a jeho sirotka propadl na krále. Král se je rozhodl dát Václavovi z Bítova, viconotáři královské komory.⁵⁴²

Vinařice – zemřel Zdeněk z Chayna, lit. procl. – 19.7. 1417 – Beroun. Jehož roční plat propadl na krále. Nikdo nebránil. Dáno Chvalovi de Doxi jako vyšehradské léno.

Tmaň – zemřel syn kdysi Czeconis z Tmáně, lit. procl. – 15.7. 1418.

Želkovice – zemřel Václav zvaný Vlach. Zboží dal Zikmund Matějovi Videtovi řečenému z Hostěnicz za jeho služby. Prodal hned Havlovi řečenému Hovorka z Běšina.

Hlážovice – Otík řečený Laut z Hlazovic zemřel, lit. procl.- Beroun – 11.5. 1437. Obdržel Matěj z Chlumčan.

Libomysl – zemřel Stach, lit. procl. – 11. 6. 1437 – Beroun. Bránil Habard z Vraného jménem ženy Stacha Markéty. Dáno Chvalovi z Chmelný.

Bezdědice – Machna vdova po Sudíkovi zemřela, lit. procl. – 2.9. 1437 – Beroun. Odpor vznesla Marza z Bezdědic vdova po Markovi. Dáno Vilémovi ze Žlutic pro Václava Durmana z Bezdědic.

Stěžov – zemřel Stibor ze Stěžova, lit. procl. – Milín – 11.2. 1414. Bránil jeho bratr Zdeněk ze Stěžova. Nabídl listinu dosvědčující jeho právo.⁵⁴³ Obdržel Kuneš purkrabí z Karlštejna.

Radaš – Koluch s dětmi zemřel, lit. procl. – Milín – 20.9. 1414. Obdržel Kuneš purkrabí z Karlštejna.

Bytíz – Linhart zemřel, lit. procl. – 18.10. 1414 – Milín. Měl obdržet opět Kuneš purkrabí z Karlštejna. Ale z neznámých příčin ztratil spor.

Bytíz⁵⁴⁴ – Linhart zemřel, lit. procl. – 4.1. 1415 – Milín. Odpor vznesl Kuneš z Olbramovic, purkrabí karlštejnský. Obdržel Mikuláš z Dubence se stejným právem služebným.

Radětice – zemřel Přibík, lit. procl. – Milín – 10.2. 1416.

Porostlá – zemřela Anna a její syn Beneš, lit. procl. 13.7. 1437. Nedokončeno.

⁵⁴² „...et demum d. rex predictas sexagenas dedit...“ AČ XXXVI, kraj Rakovnický a Berounský, č. 21.

⁵⁴³ V této listině mu dosvědčuje Václav z Úběnic, Jan ze Stěžova, Jaroš z Milína, Jan ze Smolotel řečený Pilník, Beneš ze Smolotel, Václav z Pečic řečený Hrdinka, Sulek z Pečic, Předbor ze Zbinic, Ujec ze Zbinic, Jakub z Nerestce řečený Postovec, Kuneš z Lomnice, rychtář v Milíně, Linhart z Bytíže a Petr z Bytíže. AČ XXXVI, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 9.

⁵⁴⁴ „...hereditates serviles devolutas, ad castrum Carlstein spectatens...Ad relacionem Jan z Lestkova subcamerarii regni Bohemie...“ AČ XXXVI, kraj Božeňský a Prácheňský, č. 21.

Kamýk – zemřel Jan řečený Nedvídek, rychtář, lit. procl. – 22.3. 1437. Odpor vznesli Mařík z Kamýka, který se prokázal darovací listinou od krále Zikmunda a Matěj z Chlumčan, který léno ve obdržel.⁵⁴⁵

---

⁵⁴⁵ „...gest nassie welebnosti leta predessla na hradie nassem Karlsteine vstawnie przidrzał y gestie sie przyrzeti sie mienii, chtiecze jemu také za tu geho tak vstawnu sluzbu milost nassi vkazati...” AČ XXXVI, kraj Vltavský a Kamýcký, č. 28.

Příloha II - Leníci jako účastníci husitských válek

Jakub z Řitky

V roce 1429 dle Augusta Sedláčka koupil zdejší manství Řitka s tou podmínkou, aby zastával povinnou službu a rovněž měl „*Žumberského* [prodejce, pozn. autora] *do smrti u sebe počestně ponechat.*“ Za husitských válek opanoval rovněž blízké statky kláštera Ostrov (u Davle): Bojanovice, Davli, Hvozdnici, Hořenice (Záhořany), Slapy a Sloup.⁵⁴⁶ Zápisem z roku 1436 mu císař Zikmund tyto vesnice potvrdil jako ocenění za jeho službu, které konal se dvěma koňmi ke Karlštejnu.⁵⁴⁷ Až v poválečném období na Karlštejně působil dle Bartoška jako zástupce purkrabího a pak i v této funkci. Rovněž doprovázel karlštejnského purkrabího Menharta z Hradce do Vídně ke královně Alžbětě. Zemřel v srpnu 1443.⁵⁴⁸

Bartošek: „*Ještě téhož dne odjel pan Oldřich z Karlštejna do Jindřichova Hradce, na Karlštejně pak zůstal jako purkrabí Jakub z Řitky. [1440, pozn. autora]*“⁵⁴⁹
„*Téhož roku ve středu před sv. Janem odjel pan Menhart a rytíř Jakoubek z Prahy do Vídně ke královně Alžbětě [1441, pozn. autora]*“⁵⁵⁰
„*Dále toho roku 1443 zemřel kolem svátku Narození Panny Marie slovutný Jakub z Řitky, purkrabí z hradu Karlštejna.*“⁵⁵¹

Účty: „*Pro III^{or} balistis prout Jacobus de Rzitka portavit et ordinavit de Praga IIII sexag. LV gr. [1423, pozn. autora]*“⁵⁵²
„*Item Jacobo de Rzitka pro freno sicut equum proprium viceversa a domino recepit VI gr. [1423, pozn. autora]*“⁵⁵³
„*Jacobo de Rzitka Pragam super expensis IIII gr. [1423, pozn. autora]*“⁵⁵⁴
„*Jacobo de Rzytka cum sociis prout rumperunt turrim in Mnysek pro expensis XX gr [1423, pozn. autora]*“⁵⁵⁵
„*Jacobo de Rzitka pro XXX str. siliginis per IIII ½ gr., facit II sexag. XV gr. [1429, pozn. autora]*“⁵⁵⁶

⁵⁴⁶ A. Sedláček, Hradý, s. 89.

⁵⁴⁷ A. Sedláček, Hradý, s. 57.

⁵⁴⁸ A. Sedláček, Hradý, s. 57.

⁵⁴⁹ Ze zpráv a kronik doby husitské, Ivan Hlaváček (ed.), Praha 1981, s.283.

⁵⁵⁰ Ze zpráv a kronik, s.283.

⁵⁵¹ Ze zpráv a kronik, s.284.

⁵⁵² Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948, s. 21.

⁵⁵³ Účty hradu Karlštejna, s. 31.

⁵⁵⁴ Účty hradu Karlštejna, s. 32.

⁵⁵⁵ Účty hradu Karlštejna, s. 78.

Přebor ze Smolotel (taktéž Petr)

Přebor ze Smolotel si vyprosil odúmrt' po Janovi Sestřencovi a získal dvůr ve Smolotelích, lidi v Žlákovicích a od Linharta ze Smolotel koupil roku 1417 další dvůr ve Smolotelích s lidmi v Radaši a Žlákovicích. Držel se stranou katolickou, a proto obsadil r. 1422 Černošice, doposud zboží kláštera Zbraslavského. August Sedláček jej uvádí mezi lidmi, jež zůstali na hradě během obléhání. Na Karlštejně také zemřel.⁵⁵⁷

Bartošek: „Roku atd. 1430 ve čtvrtek po sv. Prokopu zemřel na Karlštejně slovatný Přebor z Radešína.“⁵⁵⁸

Účty: „Item venditus rubeus ornatus d. Francisco pro VI. sexag. Distributa...Item d. Cunssoni per Petrzikonem Priedborii direxii XI florenos rinenses et tres florenos ungaricales, faciunt V. sexag. minus II gr. [1434, pozn. autora]“⁵⁵⁹

Jan ze Stěžova⁵⁶⁰

Bartošek: „Potom se téhož roku [1429, pozn. autora] po velikonočních svátcích rozdělili ve dva voje zvané vojska tak, že hejtman Velek s knězem Prokúpkem, s Janem Zmrzlíkem a některými Novoměstskými, asi se čtvrtinou lidí toho města, s celým vojskem sirotků, většinou táborů a zvláště s Filipem, tehdy hejtmanem v Ostromeči, vytrhli, jeli a postupovali do Uherského království. Svedli tam dvě bitvy, jednu na hranicích s Rakouskem, s kterými si moravskými hejtmany pana krále Zikmunda, kde prý bylo u kteréhosi kostela na Moravě při rakouských hranicích pobito sto padesát a více mužů z vojsk táborů a sirotků. Druhou bitvu čili srážku měli na hranicích Uher s lidmi zvanými Raczy, kde byl zabit hejtman sirotků Velek s mnoha jinými (říkalo se, že jich bylo na dva tisíce) a byli spáleni ve vesnicích. Byli mezi nimi zvláště Jan ze Stěžova a Martínek z družiny Jana Zmrzlíka. Byli jim prý zabíjeni koně při vozech i pod jezdci a tak jich zahynulo přes dva tisíce. A tak si postupně stavěli mosty přes jakési vody a močály, v noci utekli vrátili se do Prahy.“⁵⁶¹

⁵⁵⁶ Účty hradu Karlštejna, s. 98.

⁵⁵⁷ A. Sedláček, Hrady, s.135. Zde odkazuje na DD 15, f. 137, 61 B 12.

⁵⁵⁸ Ze zpráv a kronik, s.215.

⁵⁵⁹ Účty hradu Karlštejna, s. 163.

⁵⁶⁰ Josef Valenta: Karlštejnská manství na Dobříšsku, in: Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s. 26. Zde odkazuje na DD 14, fol. 111, AČ I, č. 398.

⁵⁶¹ Ze zpráv a kronik, s.248.

Petr Buzek ze Smolotel

Vlastnil třetí část vsi Smolotely. Přilnul naopak ke straně kališnické a stal se sirotčím hejtmanem na Tachově, písařem vojska sirotčího a Jana Jiskry z Brandýsa a na Zvoleni.⁵⁶²

Bartošek: „Téhož roku [1425] v pondělí před Božím Tělem týž pan Bohuslav ze Švamberka, Jan Bzdinka, Jan, syn Zmrzlíkův, a Petr a Pilíkův syn Buzek ze Smolotel přitáhli před tvrz Obořiště, jejímž pánem byl tehdy **Jindřich z Dorštejnu řečený Kolman, rozený však z Kříkavy**⁵⁶³. Toho tam oblehli se čtyřiceti pěšími, deseti jezdci a děly, ostřelovali hrad kameny jako hlava, leželi tam tři dny a pak po vyjednávání tvrz obsadili tak, že se jim týž Jindřich Kolman vzdal s jinými svými druhy do zajetí na milost a nemilost. Oni ho tímto způsobem přijali a pak spoutali Jindřicha Kolmana samého... a jich jedenáct upálili. Ostatní pak...si ponechali v zajetí a tvrz samu spálili podobně jako těch jedenáct den před Božím tělem. Potom téhož roku, totiž 1425, postoupili k hradu Vožici, leželi tam s praky a velkými děly po pět neděl a tři dny a pak hrad převzali po vyjednávání do své moci, že se jen dva hejtmané vzdali do válečného zajetí, ostatní propustili na svobodu a hrad sám pobořili. A Bzdinka tam byl smrtelně zasažen šípem. Potom téhož roku postoupili k hradu Kamenici... a tam svedli bitvu s lidmi pana Menharta z Jindřichova Hradce...Čtyřicet mužů vzali do válečného zajetí a hrad rozbořili. ... Téhož roku, totiž 1425, před svátkem sv. Václava vtrhli do Rakouska, způsobili tam mnoho škod a před svátkem sv. Martina dorazili k městu Retči, obléhali je pak čtrnáct dní a pak město dobyli.“⁵⁶⁴

Otík Laut z Dešova nebo z Hlážovic

Připomíná se roku 1387 jako úředník na Pernově, jenž obdržel povolení, aby si tam zakoupil dům a zbudoval rybník, za což se mu mělo vyplatit 100 kop. Roku 1413 obdržel nějaké platy po zemřelém Jírovi z Roztok. Za manželku měl Johanku z Litně. Jeho synové se spojili s berounskými kališníky a proto císař Zikmund r. 1422 prohlásil jejich statky za propadlé. Ale August Sedláček pochybuje, zda došlo i ke

⁵⁶² A. Sedláček, Hrad, s.135. Josef Valenta: Karlštejnská manství na Dobříšsku, in: Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s. 117.

⁵⁶³ V roce 1418 prodal Jindřich Kolman manství Svudčice bratrům Karlovi a Buškovi z Řičan a Cehenic. Petr Kopicčka: Karlštejnské léno ve Svučicích, in: Jihočeský sborník historický 66, 1997- 67, 1998, s. 15.

⁵⁶⁴ Ze zpráv a kronik, s.235-236.

skutečnému zabrání. Roku 1425 obsadil Otík Laut opuštěný Nižbor, kde však byl dobyt a zajat.⁵⁶⁵ Zemřel v Hlážovicích roku 1437.⁵⁶⁶

Bartošek: „*Téhož roku [1425, pozn. autora] v sobotu před svátkem Filipa a Jakuba obsadil Otík Lout z Vlázovic s Olamírem, Jindříškem a jakýmsi Myslínským a se sto dvaceti svými druhy opuštěný hrad Nižbor a hned nazítří v neděli jej vzali útokem. Aleš z Holic a Hanuš z Kolovrat, zmíněné lidi zajali a třicet z nich dali pobýt.*“⁵⁶⁷

Účty: „*Item Thedrico Wrabski pro equo perito in investigacione Otikonis Lauth IX sexag. (Nota) [1424, pozn. autora]*“⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁵ A. Sedláček, *Hrady*, s. 223.

⁵⁶⁶ Viz příloha I – Třetí kniha provolací desek dvorských – 1411- 1448, Hlážovice, rok 1437.

⁵⁶⁷ Ze zpráv a kronik, s. 234.

⁵⁶⁸ Účty hradu Karlštejna, s. 39. (V rejstříku je omylem uvedena strana 38).

Příloha III - Přehled lén v prvním Karlštejnském manském kvaternu

Rejstřík všech manství k hradu Karlštejnu přináležejících⁵⁶⁹

Lysovské	Folio 7
Kožákovské se vsi Želkovicích jinak Švábovské	12
Stěžovské	14
Osovec	16
Rampachovské a Rudkovské	18
Rousovské ve Vlencích	19
Slavkovice tvrz od manství Lysovského odprodána	22
Smoletely	23
Řitka	29
ve vsi Zlakovicích	31
Svudčicích	32
Čilichovské v Suchomastech	34
Lasko	36
Bytíz	37
Tetínské	3?
Polednovské v Žalkovicích	43
Demičovské v Druhlicích	47
Strkovské	?
Dubenečské	66
Dejmkovské v Čelyni	109
Čamské v Čími	111
Maršovské v Chrastičkách	113
Holušické	?
Rousovské v Želkovicích	117
Machovské	119
Blanovské	123
Vlkovské v Pečicích	127
Drahlovské	131
Ctiborovské, Hynkovské a Mašátovské	135
Cholín	139
Přibíkovské	143
Broumovské	147
Karhanovské	151
Zemanovské v Vonoklasích	155
Svatoňovské	159
ve Zhoří manství	163
Skotoňovské	169
Chytrvské v Kamýku	170
Prokopovské ve Vlencích	173
Dobříšské	175
manství Vlkovské v Vonoklasech	242

⁵⁶⁹ Kvatern manství Karlštejnského, Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111, úvodní dvě nečíslované strany.

Příloha IV – přiznání leníků v berních rejstřících z let 1615 a 1620⁵⁷⁰

NÁZEV ČI LOKALITA LÉNA	JMÉNO LENÍKA	POČET PŘIZNANÝCH PODDANÝCH V PŘÍSLUŠNÉM ROCE	
		1615	1620
tzv. Demičovské v Druhlicích Svudčice	Karel Krabice z Veitmile ⁵⁷¹	152	
	Vilém nejstarší Vrábský z Vrábí, na Drahonicích a Nešenicích ⁵⁷²	78	89
Bytíz	Mikuláš Bechyně z Lažan a na Pičíně a Dlouhé vsi	55	55
tzv. Rampachov- ské a Kustovské (les na Chlumci, lidé v Boješicích a Kozárovicích)	Jan Bukovský Pinta z Bukovan Rampachovské ⁵⁷³	40 (pravděpodobně jej získal až po roce 1620)	
Osovec	Oldřich Gerstorf z Gerstorfu a Malšvic, na Velikém Vosovci a Skříple ⁵⁷⁴	34	34
Lazsko	Vojislav Branišovský z Branišova ⁵⁷⁵	27	
tzv. Čilichovské v Suchomlastech a Dubenečské	Karel Plot z Komařin na Suchém dole a Vostrově ⁵⁷⁶	19	18
Smolotely	Oldřich Doudlebský z Doudleb a Nadějkově ⁵⁷⁷	18	

⁵⁷⁰ Rozvržení sbírek berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné, August Sedláček (ed.), Praha 1868. Berní rejstříky z roku 1544 a 1620, Václav Pešák (ed.), Praha 1953.

⁵⁷¹ Demičovské léno ale prodal roku 1606, roku 1613 se o něm mluví jako o bývalém hejtmánovi Viz Kvatern manství Karlštejnského, Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111, folio 18. Dále zkráceno na DD 111.

⁵⁷² Vilém pocházející z drahenické větve se účastnil války v Uhrách. Pak se oženil s Evou Předenicovou, s níž vyženil Dešenice. Roku 1600 koupil Kožly, roku 1603 Chrast, 1617 Uzeničky. Vedle ještě držel Svučice. Roku 1613 zřídil hrobku rodiny Stražišti a od stejného léta se taktéž zval nejstarší Tluksa z Vrábí. Z prvního manželství měl syna Adama Hynka. Heslo Vrábský Tluksa, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXIV, s.991-993.

⁵⁷³ Roku 1622 mu léno propadlo. Viz DD 111, folio 19. Rod Bukovanských Pinta z Bukovan se připomíná již k roku 1414. Jaroslav získal jako třetí syn díl Řetče, jenž přenechal pak bratru Janovi a roku 1616 koupil Žihobec. Roku 1622 byl odsouzen ke ztrátě jmění, stejně jako jeho bratru Adamovi. Jiný jeho bratr – Václav – byl osvobozen. Heslo Bukovanský Pinta z Bukovan, c.d., díl IV, s. 881.

⁵⁷⁴ Gerstorf z Gerstorfu – rod pocházející z Lužice, připomínajíce se již roku 1319. Roku 1616 koupil Oldřich Skřípel a Osov na Berounsku, kam se také odstěhoval. Za stavovského povstání byl direktorem, defensorem a správcem zemským. Zemřel již v roce 1620. Heslo Gerstorf z Gerstorfu, c.d., díl X, s. 82-83.

⁵⁷⁵ Viz DD 111, folio 37. Jan Vojislav za účast na povstání přišel o pustý hrad Frimburk na Prácheňsku a lenní statek Lazsko. Heslo Branišovští z Branišova, c.d., díl IV, s. 579.

⁵⁷⁶ Propadnutí Dubenečského léna roku 1622 – DD 111, folio 66. Karel je sice pokutován za účast na povstání, ale roku 1629 se opět připomíná na sněmu. Heslo Plot z Komařin, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XIX, s.941.

Smolotely	Zuzana Šanovcová ze Sudoměřic na Smolotelích ⁵⁷⁸	16 – přiznání z roku 1603 (!) ⁵⁷⁹	
tzv. Čilichovské v Suchomlastech	Adam Bukovanský Pinta z Bukovan ⁵⁸⁰	15	10
Osovec	Jaroslav Ota z Losu a na Osovci	9	7
Stěžov	Vilém Šleglovský ze Šicendorfu ⁵⁸¹	8	8
Žlákovice	Jan Frembdar z Bruku a na Rtisovicích ⁵⁸²	7	7

DODATEK – PŘIZNÁNÍ LENÍKŮ, JEJICHŽ JMÉNA BYLA NAPSÁNA NA MANSKÝCH SKŘÍNÍ, DLE BERNÍHO REJSTŘÍKU Z ROKU 1598⁵⁸³

JMÉNO LENÍKA	POČET PŘIZNANÝCH PODDANÝCH V ROCE 1598
Václav mladší Vratislav z Mitrovic a na Litni	43
Bohuslav Mitrovský z Nemyšle	10
Václav nejstarší Počepický z Počepis a na Korkyni ⁵⁸⁴	3

⁵⁷⁷ Oldřich Doudlebský z Doudleb získal po otci statek Nadějkov a stejně jako on se stal výběřčím posudného ve vltavském kraji. Heslo Doudlebský z Doudleb, c.d., díl VII, s.882-883.

⁵⁷⁸ Léno roku 1606 prodala. DD 111, folio 2224.

⁵⁷⁹ Soupis poplatnictva 14 krajů v království Českém z r. 1603, František Marat (ed.), Věstník Královské české společnosti nauk pro rok 1898, Praha 1899.

⁵⁸⁰ Za účast na vzpouře odsouzen ke ztrátě jmění. Heslo Bukovanský Pinta z Bukovan, c.d., díl IV, s. 881.

⁵⁸¹ Vilém přijal léno v roce 1616, přikoupil Zbenice r. 1618. Přihlásil se ke konfederaci stavů, ale jako katolíkovu mu to bylo odpuštěno, stal se dokonce místopisárem. Roku 1625 prodal Stěžov. Heslo Šleglovský ze Šicendorfu, c.d., díl XXIV, s. 663.

⁵⁸² Frembdar z Pruku – rytířská rodina bavorského původu spřízněná z Trauteberky z Trautenberku. Od roku 1491 se jejich trvalým sídlem staly Rtisovice u Milína. Jan Frembdar z Pluku Rtisovice prodal roku 1629 Jindřichovi Hlaváčovi z Vojenic. Heslo Frembdar z Pruku, c.d., díl IX, s. 673-674.

⁵⁸³ Sněmy české IX, s. 620-621. Marie Tošnerová: Berní rejstřík Podbrdského kraje z roku 1598, Minulost Berounska 6, 2003, s. 80-91.

⁵⁸⁴ Počepický z Počepic – rytířská rodina pocházející z Počepic u Sedlčan. Předek Václav, který zemřel roku 1544, se oženil s Annou ze Šanova. Václav starší byl roku 1583 hejtmanem na Orlice a zdědil Počepice, jež roku 1597 prodal. Stejně tak Korkyni v roce 1600. Do roku 1606 držel manský statek Tetín. Býval též radou komorního soudu. Před rokem 1620 rod vymřel. Heslo Počepický z Počepic, c.d., díl XIX, s. 988.

Zkratky

- AČ - Archiv český čili staré písemné památky české i moravské
ČČH – Český časopis historický
ČMM – Časopis matice moravské
ČsČH – Československý časopis historický
ČSPSČ - Časopis Společnosti přátel starožitností českých
DD – Desky dvorské
FD – Folia diplomatica
FHB - Folia Historica Bohemica
FRB – Fontes rerum bohemicarum
GaHL - Genealogické a heraldické listy
HD - Hospodářské dějiny
HG - Historická geografie
KS – Kladský sborník
MaVP - Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností
PHS – Právněhistorické studie
RBM - Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae
RBMV - Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV
SAP – Sborník archivních prací
SaUU - Starožitnosti a užité umění
SbM-Blansko - Sborník Muzea Blansko
SH - Sborník historický
SISb - Slezský sborník
SMor - Severní Morava
SSH – Středočeský sborník historický
VVM - Vlastivědný věstník moravský
ZHS - Západočeský historický sborník
ZPP - Zprávy památkové péče
ZVGMSch - Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens

Prameny

1. Nevydané prameny

1.1. Využité prameny

Kvatern manství Karlštejnského, Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 111.

Kvaternu reskriptů v lenních věcech, Národní archiv, fond Desky dvorské, DD 121.

Národní archiv, fond Stará Manipulace, S 77/20.

Verzeichnis der Lehensdokumenten der Burg Karlstein 1414 – 1553, Archiv Národního muzea, Topografická sbírka F, fond Karlštejn, karton 65.

2. Doporučené prameny a fondy pro další studium

Národní archiv, I. oddělení - fond Desky dvorské, fond Česká léna, fond Česká komora, fond Knihy svobodnické.

Státní oblastní archiv v Praze - fond Velkostatek Karlštejn.

Archiv Národního muzea - Topografická sbírka F, fond Karlštejn, karton 65-66.

- Genealogická sbírka H, Eichlerova sbírka G.

Seznam držitelů karlštejnského manství roku 1693, Státní oblastní archiv v Třeboni, fond Archiv Vratislavský, Rodinný archiv Vratislavů, Doklady o Vratislavově úřední činnosti.

Historický ústav Akademie věd České republiky – pozůstalost Augusta Sedláčka.

Literární archiv Památníku národního písemnictví - fond Josef Krasoslav Chmelenský, fond Josef Stupecký.

Státní okresní archiv v Lounech - fond František Štědrý.

Státní okresní archiv v Příbrami – fond Ludvík Kopáček, fond Jindřich Václav Bezděka.

Státní okresní archiv v Berouně - fond Jan Theodor Vojáček.

2. Vydané prameny

2.1. Ediční řady

2.1.1. Využité ediční řady

- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (AČ),
I, Registra zápisů královských i obecných r. 1454, **František Palacký** (ed.), Praha 1840.
II, Registra zápisů královských i obecných r. 1454, týž (ed.), Praha 1842.
III, Výtahy z listin rozličných 1436-37, týž (ed.), Praha 1844.
VI, Akta veřejná i sněmovní v Čechách od roku 1500 do 1509, týž (ed.): Praha 1872.
XXXI, První kniha svolací desk dvorských z let 1380-1394, **Gustav Friedrich** (ed.), Praha 1921.
XXXV, Druhá kniha svolací desk dvorských z let 1395-1410, týž (ed.), Praha 1935.
XXXVI, Třetí kniha svolací desk dvorských z let 1411-1448, týž (ed.), Praha 1941.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. Siebenten Bandes (1334-1349), I. Abteilung (Bog. 1-55), **Petr Jiří Ritter von Chlumecký** (ed.), Brünn 1858.
- Desky dvorské království českého (DD),
VII, První kniha půhonná z let 1383 – 1407, **Gustav Friedrich** (ed.), Praha 1920.
VIII, Druhá kniha půhonná z let 1407-1530, týž (ed.), Praha 1944.
- Regesta diplomatica nec noc epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM),
III, Annorum 1311-1333, **Josef Emler** (ed), Praegae 1890.
IV, Annorum 1333-1346, týž (ed.), Praegae 1892.
- Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu / Böhmischen Landesverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit,
IV, 1574-1576, neuveden editor, Praha 1886.
VI, 1581-1585, neuveden editor, Praha 1890.
VII, 1586-1591, neuveden editor. Praha 1981.
VIII, 1592-1594, neuveden editor, Praha 1895.
IX, 1595-1599, neuveden editor, Praha 1897.

X, 1600-1604, neuveden editor, Praha 1900.

XI, 1605, 1. část, Praha 1910.

XI, 1605-1607, 2. část, sešit 1, 2. část, sešit 2, rejstřík k 2. části, **Miloslav Volf** (ed.), Praha 1954.

XV/2, 1611, vyd. **J. B. Novák**, Praha 1929.

2.1.2. . Doporučené ediční řady pro další studium

Regesta diplomatica nec noc epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM),

V, Fasc. 1., 1346-1348. **Jiří Spěváček, Blažena Rynešová** (ed.), Praha 1957.

V, Fasc. 2., 1346-1350, tíž (ed.), Praha 1960.

V, Fasc. 3., 1350-1352, **Jana Zachová** (ed.), Dolní Břežany 2000.

V, Fasc. 4., 1352-1355, týž (ed.), Dolní Břežany 2004.

V, Fasc. 5., 1346-1355, Index, Jiří Spěváček, Jana Zachová (ed.), Dolní Břežany 2005.

VI, Fasc. 1, 1355-1363, **Bedřich Mendl** (ed.), Praha 1928.

VI, Fasc. 2, 1355-1363, týž (ed.), Praha 1929.

VI, Fasc. 3., 1355-1358, Bedřich Mendl, **Milena Linhartová** (ed.), Praha 1954.

VI, Fasc. 1-3, 1355-1358, Indices, **Eleonora Mendlová** (ed.), Praha 1979.

VII (1358-1363), Fasc. 1, 1358-1359, Bedřich Mendl, Milena Linhartová (ed.), Praha 1954.

VII, Fasc. 2, 1359-1360, tíž (ed.), Praha 1955.

VII, Fasc. 3, 1360-1361, tíž (ed.), Praha 1958.

VII, Fasc. 4, 1361-1362, tíž (ed.), Praha 1961.

VII, Fasc. 5, 1362-1363, tíž (ed.), Praha 1963.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV (1378 dec.-1419 aug.16), (RBMV),

Fontes archivi capituli metropol. eccl. Pragensis, Tomus 1-7, **Věra Jenšovská** (ed.), Praha 1967 – 1981.

Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis, Tomus 2, **Vladimír Vavřínek** (ed.), Praha 1969.

Fontes archivi publici Trebonensis, Tomus 3, **Božena Kopičková** (ed.), Praha 1977.

Reliquiae tabularum terrae 1., 2., **Josef Emler** (ed.), Praha 1870.

Theodor Antl: Pozůstatky Desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých:
Rejstřík k 1. a 2. dílu, Praha 1899.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim 1-10,

František A. Tingl, Josef Emler (ed.), Pragae 1865-1889.

Libri erectionum archidioecesis Pragensis 1-6, **Clemens Borový, Antonín Podlaha**
(ed.), Pragae 1875-1937.

2.2. Dílčí edice

Listy kláštera Zbraslavského, **František Tadra** (ed.), Praha 1904.

Berní rejstříky z roku 1544 a 1620, **Václav Pešák** (ed.), Praha 1953.

Rozvržení sbírek berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky
učiněné, **August Sedláček** (ed.), Praha 1868.

Soupis poplatnictva 14 krajů v království Českém z r. 1603, **František Marat** (ed.),
Věstník Královské české společnosti nauk pro rok 1898, Praha 1899.

Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434, **Josef Pelikán** (ed.), Praha 1948.

Doplňky k „Účtům hradu Karlštejna z let 1423-1434“, **Rostislav Nový** (ed.), FHB 10,
1986, s. 193-203.

Krásy a bohatství české země, **Helena Businská** (ed.), Praha 1986.

Ze zpráv a kronik doby husitské, **Ivan Hlaváček** (ed.), Praha 1981.

LITERATURA

Gerd Althoff: Amicitiae und pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gegetsgedenken im beginnenden 10. Jahrhundert, Hannover 1992.

Týž: Amicitiae als „zwischenstaatliche“ und persönliche Beziehungsformen, in: Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter, Darmstadt 1990, s. 88 – 119.

Rudolf Anděl: Šlechtičny na frýdlantských lenních statcích v první polovině 17. století, in: Ve znamení zemí Koruny české, Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, Csc., s. 513-527.

Týž: Hospodaření nižší šlechty na drobných statcích česko-lužického pomezí v 16. a 17. století, in: Vědecká pojednání II – 2, 1996, s.40-43.

Týž: Lenní statek Ves na Frýdlantsku v první polovině XVII. Století, Sborník Severočeského muzea, Společenské vědy – historie 5, 1996, s. 107-121.

Týž: Frýdlantská lenní šlechta a odraz její existence v uměleckohistorických památkách, Sborník Severočeského muzea, Historia 8, 1987, s. 23-44.

Týž: Rybníkářství na statcích frýdlantské lenní šlechty v 16. a 17. století, Sborník Severočeského muzea, Historia 9, 1988, s. 33-52.

Týž: Tři právní případy z dějin frýdlantské lenní šlechty v 17. století, Sborník Severočeského musea 7, 1984, s. 73-88

Týž: Příjmy pracovních sil na statcích frýdlantské lenní šlechty v 17. století, Fontes Nissae 1, 2000, s. 7-18.

Týž: Lesk a bída "nové" drobné pobělohorské šlechty (Rodina Püchlerů na lenním statku Loučná na Frýdlantsku), Fontes Nissae 3, 2002, s. 7-36.

Jaroslav Bakala: K počátkům lenního zřízení v českém státě, SISb 57, 1959, s. 378–388.

Týž: K lenním listinám Bruna ze Schaumburgu, FD 2, 1953/1954, s. 229 – 247.

Týž: Vznik léna v českém státě, FD 3, 1954/55, s. 3-27.

Pavel Balcárek: Poddanské stížnosti před manským soudem v Kroměříži 1561-1618, ČMM 94,1980, s. 52-74.

Tomáš Baletka: Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1479-1540), jeho kancelář a správa biskupských statků, SAP 54/1, s. 3-236.

Václav Bartůněk: Karlštejnský, zbožný odkaz Otce vlasti, Dějiny kapituly a děkanství karlštejnského, Praha 1948.

Vojtěch Belling: Lenní šlechta na Frýdlantsku ve vrcholném a pozdním středověku, in: Ve znamení zemí Koruny české, Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, Csc., s. 499-512.

Zdeněk Beneš, Bohumil Jiroušek, Antonín Kostlán (ed.): František Graus – člověk a historik, Praha 2004.

Karel Beránek, Věra Uhlířová: Česká léna, inventář, Státní ústřední archiv, Praha 1963.

Jindřich Václav Bezděka: Karlštejnští poddaní na Příbramsku r. 1566, Vlastivědný sborník Podbrdsko 2, 1968, s. 182-183.

Týž: Porostlá, zaniklé manství karlštejnské na Příbramsku, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 8, 1967, č. 4, s. 345-348.

Marie Bláhová: Pražský hrad 2. října 1373. Ceremoniál předání braniborského markrabství českému králi v soudobých českých zprávách, in: Verba in imaginibus. Františkovi Šmahelovi k 70. narozeninám, Martin Nodl, Petr Sommer (ed.), Praha 2004, s. 131-139.

Marc Bloch: La société féodale, Tome 1: La formation des liens des dépendance, Paris 1939, Tome 2: Les classes et le gouvernement des hommes, Paris 1940.

Týž: Die Feudalgesellschaft, Berlin 1982.

Týž: Les formes de la rupture de l'hommage dans l'ancien droit féodal, in: Mélanges historiques I, Paris 1963, s. 189-209 nebo Revue historique de droit français et étranger 36, 1912, s. 141-177.

Zdeněk Boháč: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Prameny a studie 19, K dějinám osídlení 2, Praha 1978.

Vincenc Brandl: Manský soud biskupství olomouckého, ČMM 15, 1891, s. 5 – 18.

Elizabeth A. R. Brown: The tyranny of a construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe, in: The Middle Ages, Volume II, Readings in Medieval History, 1999, s. 1063 – 1089.

Pavla Burdová: Desky dvorské, SAP 47/1, 1997, s. 75 – 123.

Peter Burke: Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929-1989), Praha 2004.

Václav Bůžek: Majetková skladba šlechty v předbělohorských Čechách, HD 14, 1986, s. 157-216.

Týž: Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica IV, 2001, s. 155 – 174.

Týž: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996.

Týž: Nižší šlechta v předbělohorských Čechách. (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání), ČČH 91/1, 1993, s.37-54.

Týž: Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Monographia historica Bohemica 4, Praha 1989.

Jaroslav Čechura: Člověčenství, Právněhistorické studie 33, 1993, s.33-52.

Týž: Mandle a rozinky na Karlštejně, Historický obzor 4, 1993, s. 82-84.

Václav Černý: Karlštejnské panství ve vývoji šesti století, Časopis Společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 1 - 14, 77 - 86.

Jan Čížek, Jiří Slavík: Manská soustava náchodského hradu, Castellologica bohemica 8, 2002, s. 67-88.

Petr Čornej: Proměny rytířského stavu ve středních Čechách v letech 1603-1654, SSH 10, 1975, s. 123-136.

Jan Dobeš, Zdeňka Hledíková, Jan Janák: Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu do současnosti, Praha 2005.

Daniel Doležal: Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480–1539, SAP 42, 1992, s. 207 – 260.

Týž: Čtení z manských knih, Krkonoše 1, 1995, s. 18-19.

Zdeněk Doubravský: Biskupovi leníci a náhrobníky v Mohelnici a Maletíně. Jen náhrobní kameny zůstaly, SMor 89, 2005, s. 38-45.

Michal Dragoun, Petr Maťa: Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471-1488), SAP 47/2, 1997, s. 255-292.

Georges Duby: La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise, Paris 1953.

Tomáš Durdík: Kachlová kamna z manského domu na Křivoklátě, SaUU 1995, č. 9, s. 8-9.

Týž: Manský dům na Křivoklátě. Malé české Pompeje, SaUU 1995, č. 4, s. 8-9.

Týž: "Minutková" kuchyně křivoklátských manů, SaUU 1995, č. 10, s. 8-9.

Týž: Nádvoří u manského domu na Křivoklátě, SaUU 1995, č. 12, s. 18-19.

Týž: Několik poznámek ke stavební podobě Karlštejna, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 52 – 58.

Týž: Pivovárek křivoklátských manů, SaUU 1995, č. 11, s. 6-7.

Týž: Z truhel křivoklátských manů. I., II., SaUU, 1995, č. 6-8, s. 6-7, 27-28.

Tomáš Durdík, Libor Gottfried, Milada Horynová, Jiří Úlovec: Výběrová bibliografie hradu Karlštejna, Castellologica bohemia 5, 1996, s. 363-370.

Tomáš Durdík, Jaromír Hořec, Karel Sklenář: Dějiny Kamýka nad Vltavou, Kamýk nad Vltavou 1996.

František Dvorský: Hrad Karlštejn léta 1543, Památky archeologické a místopisné 20, 1903, s. 221-224.

Eduard Maur: Český komorní velkostatek v 17. století, Praha 1976.

Jaroslav Fiala: Zánik lenního systému na Loketsku, Historický sborník Karlovarska 7, 1999, s. 5-13.

Zdeněk Fiala: Přemyslovské Čechy, Praha 1975.

Marie Fraňková: Výměna vsí panství karlštejnského v roce 1597, GaHL 20, 2000, č. 1, s. 13-18.

François Louis Ganshof: Das Lehnwesen im fränkischen Reich. Lehnwesen und Reichswalt in karolingischer Zeit, in: Studien zum mittelalterlichen Lehnwesen. Vorträge und Vorschungen, hg. Von Theodor Mayer, Lindau und Konstanz 1960, s.38 - 51.

Týž: Was ist das Lehnwesen?, Darmstadt 1975.

Jacques Le Goff: Symbolický rituál vazalství, in: Za jiný středověk, Praha 2005, s.335-398.

Jaroslav Goll: O kronice Bartoška z Drahyň, in: FRB V, Praha 1893, s. XLII – XLVI.

Libor Gottfried: Tetín a tetínský manský dvůr v 17. století, Minulostí Berounska 6, 2003, s. 92-104.

Týž: Výběr archivních pramenů k historii hradu Karlštejna a jeho umělecké výzdobě, in: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 29-49.

František Graus: Lenní právo v Čechách, Český lid 7, 1952, s. 67 – 73.

Týž: Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, ČsČH 13, 1968, s.1-18.

Týž: Dějiny venkovského lidu v době předhusitské, I-II, Praha 1955-1957.

František Grunt: Bratři Kolovratové v husitské revoluci (cesta rodové politiky mezi katolíky a kališníky), Dějiny a současnost 25, 2003, č. 5, s. 29-32.

Ladislav Hosák: Manová a dvořáci na bývalém klášterství dolnokounickém, *Časopis pro dějiny venkova* 24, 1937.

Emil Hradecký: Berní rula, sv. 26, kraj Podbrdský, Praha 1952.

Václav Huml: Sídla nižší šlechty na Vltavotýnsku, *HG* 28, 1995, s. 93-134.

Josef Krasoslav Chmelenský: Karlštejnské manské právo, *ČČM* 9, 1835, s. 255 – 268.

Týž: Manství česká, *ČČM* 6, 1832, s. 182 – 220.

Wojciech Iwańczak: Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století, Praha 2001.

Libor Jan: Václav II. a struktury panovnické moci, Praha 2006.

Dalibor Janiš: Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281-1302). K problematice lenních a lokačních listin, *ČMM* 116/2, 1997, s. 325-346.

Týž: "Marchionatum Moravie in feudum donamus". Morava v lenních vztazích ve 13. a 14. století, in: *Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník*,. Brno 2003, s. 273-289.

Emanuel Janoušek: Raabisace na panství karlštejnském (příspěvek k srovnání raabisáčnických dávek a měření s dávkami a měřením josefského katastru), in: *Pekařův sborník II*, 1930, s.248-280.

Jiří Jirásek: Manské statky olomouckého biskupství v druhé polovině 16.století, *ČMM* 76, 1957, s. 20-41.

Jarmila Justová: Chalupovský manský dvůr v Libici nad Cidlinou: archeologický příspěvek k poznání středověké a raně novověké vsi Libice, část I., II., *Castellologica bohemia* 7, 2000, s. 241-254, *Castellologica bohemia* 8, 2002, s. 381-392.

František Kavka: Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300–1349). Situace na středním Povltaví a dolním Posázaví, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 26, 1985, s. 139 – 162.

Týž: Královská doména Karla IV. v Čechách a její osudy, *Numismatické listy* 33, 1978, s. 129 – 149.

Týž: Ohlédnutí za padesáti léty ve službě českému dějepisectví, Praha 2002

Týž: Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy, in: *Magister Theodoricus*, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 16 – 28.

Týž: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, *ČČH* 88/3, 1990, s. 225–251.

- Jiří Kejř:** K počátkům dvorského soudu (Příspěvek k historii překonání feudální rozdrobenosti ve starém č. státě), Rozpravy ČSAV, roč. 66, sešit 44, Praha 1956.
- Petr Klučina:** Dvorský soud a jeho desky za Václava IV., diplomová práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Praha 1973.
- Josef Kollmann, Karel Beránek:** Česká komora, inventář, Státní ústřední archiv, Praha 1966.
- Ludvík Kopáček:** Karlštejnská léna na Dobříšsku, Brdský kraj (měsíčník věnovaný zájmům osvětovým a musejním) 6, 1914, s.81-91.
- Týž: Karlštejnská léna na Dobříšsku, Od stříbrných hor (vlastivědný časopis mládeže Příbramska a Dobříšska) 8, 1936, s. 11-21.
- Týž: Vladycký rod Čámských z Ostrého, Brdský kraj (měsíčník věnovaný zájmům osvětovým a musejním) 6, 1914, s.1-7.
- Vilém Knoll:** Jus vassalorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis: poznámka k otázce původu olomouckého lenního práva, Právněhistorické studie 37, 2005, s. 17-28.
- Týž: Liebensteinská léna na Chebsku, MaVP 43/113, 2005, č. 3, s. 131-136.
- Týž: Nothaft - základní přehled o dějinách jednoho ministeriálního rodu, Sborník Chebského muzea 1998 [vyd. 1999], s. 18-27.
- Týž: Von Kinsberg. Kritické vyhodnocení predikátů a přehled dějin jednoho ministeriálního rodu, Sborník Chebského muzea 2002 [vyd. 2003], s. 79-94.
- Vilém Knoll: Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy, ZHS 8, 2003, s.7-27.
- Krzysztof Kowalewski:** Powstanie systemów lennych na ziemiach czeskich w średniowieczu, in: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 58, 1998, Feudalizm w europie średniowiecznej i nowożytnej, Halina Manikowska, Jacek Kochanowicz (ed.), Poznań 1998, s.125 –142.
- Týž: Powstanie systemu lenneho v domenie monarszej ostatnich Przemyslidów i pierwszych Luksemburgów, in: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 56 – 57, 1996 – 1997, s. 7-28.
- Václav Kočka:** Dějiny Rakovnicka, Rakovník 1936.
- Petr Kopicčka:** Karlštejnské léno ve Svučicích, Jihočeský sborník historický 66, 1997/LXVI, 1998/LXVII, s. 13-25.
- Božena Kopiczková** (ed.): August Sedláček a pomocné vědy historické, Mladá Vožice 1995.

Milan Krajča: Středověké manství v Bystřici pod Lopeníkem, Slovácko 38, 1996, s. 203-208.

Karl-Friedrich Krieger: Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (ca. 1200-1437), Untersuchung zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte NF 23, Aalen 1979.

Zdeněk Kristen: Soud dvorský a jeho knihy za krále Ladislava, Praha 1931.

Barbara Krzemińska – Dušan Třeštík: Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH 12, 1964, s. 637-667.

Adolf Kubeš: Manové bývalého benediktinského kláštera Třebonického, ČMM 26, 1902, s. 201 – 226, 364 - 431.

Týž: Příspěvky k dějinám manského zřízení na statcích moravských klášterů do třicetileté války, ČSPS 55, 1947, s. 15-29.

Týž: Manové nejvyššího maršálka, VVM 6, 1951, 7, 1952.

Týž: Příspěvek k dějinám manských statků na panství fulneckém, SISb 1 (1936), 2 (1937).

Týž: K historii markraběcích lén na Moravě se zvláštním zřetelem Valašsku, Valašsko 13, 1950, s.76-84.

František Kubů: Štaufská ministerialita na Chebsku, Cheb 1997.

Týž: Ministerialita a Chebsko v období štaufské vlády, ČsČH 29, 1981, s. 389-416.

Týž: Rozklad chebské ministeriality a její zápas s městem Chebem, ČsČH 30, 1982, s. 76-99.

Týž: Podíl štaufské ministeriality na osídlení Chebska, Minulostí Západočeského kraje 17, 1981, s. 169-183.

Týž: Politické a ekonomické vztahy města Chebu a okolní šlechty, Archaeologia historica 10, 1985, s. 163-174.

Týž: Chebský městský stát, České Budějovice 2006.

František Kutnar, Jaroslav Marek: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 1997.

Věra Kyasová: Příspěvek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého, Věstník uměleckohistorického muzea v Kroměříží 10, 1960, s. 148-156.

Peter Landau, Hermann Nehlsen, Dietmar Willowieit (ed.): Heinrich Mitteis nach hundert Jahren (1889-1989), München 1991.

- Karl Lechner:** Die ältesten Belehnungs - und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz, Brünn 1902.
- Marek Laštovka:** Křivoklátská léna v době předhusitské, SSH 21, 1995, s. 44-66.
- Jean-François Lemarignier:** La France médiévale: institutions et société, Paris 1970.
- Josef Macek:** Česká středověká šlechta, Praha 1997.
- Týž: Vladyka (historickosémantická analýza), ČČH 89, 1991, s. 677-691
- Týž: Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) (2), Šlechta, Praha 1994.
- Týž: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) (4), Venkovský lid, Národnostní otázka, Praha 1999.
- Ivan Martinovský:** Soud dvorský za krále Vladislava II., in: Historia docet, Praha 1992, s.277-291.
- Eduard Maur:** Vznik a územní proměny majetkového komplexu českých panovníků ve středních Čechách v 16. a 17. století, SSH 11, 1976, s. 53-63.
- Dobroslava Menclová:** Karlštejn, Praha 1966.
- Alois Míka:** Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období, SH, 1967, s. 45-75.
- Heinrich Mitteis:** Lehnrecht und Staatsgewalt, Weimar 1933.
- Václav Müller:** Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století, Praha 1905.
- František Musil:** K Formování sociální a správní stránky manského systému v Kladsku, in: Korunní země v dějinách českého státu I., Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, (ed.) Lenka Bobková, Praha 2003, s. 266.
- Týž: Kladsko nebo Plock. (Úvaha nad jednou lenní listinou z doby Karla IV.), KS sborník 4, 2001, s. 7-12.
- Týž: Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské, KS 3, 1999, s. 37 – 58
- František Musil, Miroslav Plaček, Rudolf Procházka:** Hrad Rumburk a příslušné léno, SbM-Blansko 1989, s. 10-21.
- Martin Nodl:** Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Praha 2007.
- Markéta Novotná:** Karlštejnská manská soustava na počátku 17. století, in: Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1999, Olomouc 1999.

Jaroslav Novotný: Mani, púhončí a lovci (K právní a sociální diferenciaci moravské feudální společnosti), ČMM 76, 1957, s. 3 – 20.

Václav Novotný: České dějiny, díl I, část 1-4, Praha 1913 – 1937.

Rostislav Nový: Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972.

Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM. [CD-ROM]. Verze I. Aion CS Zlín, vyd. 1997. [29.7.2007]. ISBN: nemá.

Jan Pelant: Příspěvek k dějinám lenního zřízení na Trutnovsku v 15. a 16. století (Trutnovské desky manské 1445 – 1539), Trutnovsko. Sborník vlastivědných prací a zpráv Vlastivědného muzea v Trutnově 9, 1960, s. 21 – 28.

Josef Pelikán: Balbín o hradu Karlštejně, in: Přátelé čsl. starožitností svému učiteli: K šedesátinám univ. prof. Dra J. V. Šimáka, Časopis Společnosti přátel starožitností čsl. 38, 1930, č. 2-3, s.194-200.

Týž: Balbínovy pomůcky a prameny, příspěvek k studiím o Balbínově vlastivědě, Praha 1936.

Josef Petráň: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964.

Týž: Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. století a počátkem 17. století, Praha 1963.

Kateřina Pochmanová: Středověké osídlení Rakovnicka pod vlivem manské soustavy hradu Křivoklátu, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni 2001.

Miloslav Polívka: Dva pramenné dodatky k obléhání Karlštejna a ke III. křížové výpravě v roce 1422 ze státního archivu v Norimberku, SSH 22-23, 1996-1997, s. 35-42.

Týž: Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, Rozpravy ČSAV SV, roč. 92, sešit 1, Praha 1982, s. 5-29.

Miloslav Polívka - Dušan Třeštík: Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, red. Ján Čierný, František Hejl a Antonín Verbík, Praha 1984, s. 99-133.

Jiří Pražák: Kladské dědiny, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia FFUK 7, 1963, s. 21 – 37.

Susan Reynolds: Fiefs and Vassals. The medieval evidence reinterpreted, Oxford 1994.

Josef Anton Riegger: Allgemeine Beschreibung der Schloßes Karlstein aus Balbins Miscellaneen mit Anmerkungen und Zusätzen, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, Heft 3, Prag und Leipzig 1787, s. 569-612.

- František Roubík:** Soupis a mapy zaniklých osad v Čechách, Praha 1959.
- Petr Rožmberský:** Zapomenuté sídlo Orlov, Hláska 9/4, 1998, s. 61.
- Stanisław Russocki:** Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym, Czasopismo Prawnohistoryczne 23, 1971, s. 33 – 46.
- August Sedláček:** Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko, Praha 1889.
- Týž: Škody na Karlštejně r. 1587, Památky archeologické VI, 1865, s. 232-233
- František Sedláček:** K dějinám manství biskupství olomouckého v letech 1590 – 1640, Věstník Matice opavské 38, 1933.
- Rüdiger Freiherr von Schönbert:** Das Recht der Reichslehen im 18. Jahrhundert, Studien und Quellen zur Geschichte des deutschen Verfassungsrechts, Band 10, Karlsruhe 1977.
- Václav Schulz:** Povinnosti manův k hrádku Křivoklátu, ČČM 80, 1906, s. 463-467.
- Milan Skřivánek:** K některým aspektům lenní politiky za prvních Habsburků, Sborník prací východočeských archivů 1, 1970, s. 59-79.
- Týž: Léna koruny české v Říši, Lužici a Slezsku (od konce XIV. století do roku 1615), diplomová práce, FFUK 1966.
- Pavel Soukup, František Šmahel (ed.):** Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Praha 2004.
- Miloslav Sovadina:** Lenní listiny biskupa Bruna, SAP 24/2, 1974, s. 426 – 460.
- Jiří Spěváček:** Václav IV. K předpokladům husitské revoluce: 1361-1419, Praha 1986.
- Karl-Heinz Spieß:** Kommunikationformen im Hochadel und am Königshof im Spätmittelalter, in: Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter, (ed.) Gerd Althoff, Stuttgart 2001, s.261-290.
- Týž: Das Lehnswesen in Deutschland in hohen und späten Mittelalter, Idstein 2002.
- Josef Stupecký:** Příspěvek k dějinám lenního práva v Čechách, Sborník věd právních a státních VII, 1906 - 1907, s. 138 – 150.
- Josef Svátek:** Nejstarší leníci olomouckého biskupství v Čechách, Zprávy krajského vlastivědného ústavu v Olomouci, 1960, č. 90.
- Jana Svobodová:** Vznik a vývoj úřadu dvou purkrabí karlštejnských: k problematice vzniku a významu nejvyššího úřadu zemského za stavovského státu, diplomová práce, Katedra československých dějin FFUK, Praha 1982.

Jana Šenkýřová: Rok položen Janu Jindřichu Štolcovi. (Spory biskupského mana o čest, vraždu a léno v letech 1606-1610), in: Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník, Brno 2003, s. 703-713.

Týž: Šlechtické spory o hrdlo, čest a poctivost před manským soudem olomouckých biskupů ve světle „rokové knihy“, Ročenka státního okresního archivu v Olomouci 10 (29), 2001, s. 173-195.

František Šmahel: Husitské Čechy: struktury, procesy, ideje, Praha 2001.

Týž: Každodennost na Karlštejně během husitské revoluce, in: Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, s. 382 – 387.

Týž: Nižší šlechta mezi úskalím chudoby a vojenské služby, in: Husitská revoluce 1, Doba vymknutá z kloubů, Praha 1993.

Eva Šimicová: Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566, Rakovnický historický sborník 5, 2004, s. 23-81.

František Šírl: Řitka - statek karlštejnských manů, GaHL 9/1, 1981, s. 88-113.

Týž: Další erby říteckých rytířských manů, GaHL 10/3, 1982, s. 140.

František Štědrý: Manství Karlšteinská, Praha 1930.

Josef Štěpánek: Velkostatek Karlštejn 1608 – 1945, inventář, Státní oblastní archiv v Praze, Praha 1962.

Marie Štěpánková: Dodatky I., Velkostatek Karlštejn 16257-1927, inventář, Státní oblastní archiv v Praze, Praha 1980.

Josef Šusta: Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje, Kniha první, Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, Praha 2001.

Týž: Kniha druhá, Počátky lucemburské 1308 – 1320, Praha 2002.

Gerhard Theuerkauf: Land und Lehnswesen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert, Köln-Graz 1961.

Marie Tošnerová: Berní rejstřík Podbrdského kraje z roku 1598, Minulostí Berounska 6, 2003, s. 80-91.

Věra Třesková: Eichlerova topografická sbírka "G", 1825 – 1832, prozatímní inventární seznam, Archiv Národního muzea, Praha 1970.

Jiří Úlovec: Kamýk nad Vltavou, Podbrdsko 9, 2002, s.21-34.

Týž: Tvrz a zámek v Suchomastech, Minulostí Berounska 5, 2002, s. 9-41.

Týž: Tvrze a zámky v Dolních Vlencích a Svinařích, Minulostí Berounska 4, 2001, s.13-38.

Kateřina Udatná: Manové královského hradu Křivoklátu v poděbradské a jagellonské době, pravděpodobně diplomová práce, České Budějovice 1990.

Josef Valenta: Karlštejnská manství na Příbramsku, Od Stříbrných hor 12, 1939/1940, s. 27.-28, 37-40, 116-119, 134, Od Stříbrných hor 13, 1940/41, s. 85-86, 108-109, 118-119, 134-137.

Josef Válka: Problematika českých dějin feudálního období v časopise Český lid, roč. 1951–1953, ČMM 73, 1954, s. 359–360.

Týž: Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu, Moravský historický sborník = Moravica historica, Antonín Verbík a Karel Blažek (ed.), Brno 1986, s. 22-45.

Vratislav Vaníček: „Právo na hrad“ a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých i alpských zemích, in: Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 24 – 50.

Jaroslav Vaniš: Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550-1620, Praha 1971.

Marie Velhartická: Topografická sbírka “F”, 1325-1948, prozatímní inventární seznam, Archiv Národního muzea, Praha 1973.

Týž: Genealogická sbírka “H” (abecední soupis), 1410 – 1931, prozatímní inventární seznam, Archiv Národního muzea, Praha 1971.

Jiří Veselý: K otázce lenního vztahu k římské říši v českých dějinách, SAP 29/1, 1979, s. 56 – 116.

Jaroslav Vlach: O vzniku zřízení feudálního, ČČM 49, 1875, s. 173 – 191.

Jan Erazim Vocel: Relací o opravě hradu Karlštejna od r. 1597, Památky archeologické III, 1858, s. 67-74

Miloslav Volf: Nástin správy české berně v době předbělohorské, in: Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, XI díl, část druhá, Provádění usnesení sněmů českých 1605-1607, sešit I.B, Praha 1941.

Ondřej Wolf: Kolonizace, weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku, Archeologické rozhledy 56/3, 2004, s. 561-590.

Čeněk Zíbrt: Titulář aneb jak se titulovali u nás jindy a jak se tituluje nyní, Praha 1917.

Josef Žemlička: Bezdězsko – „královská území“ Přemysla Otakara II, ČsČH 28, 1980, s. 726 – 751.

Týž: České 13. století: „privatizace“ státu, ČČH 101, 2003, s. 509-541.

Týž: Čechy v době knížecí: (1034-1198), Praha 1997.

Týž: Horeditates, que vulgariter claske vocantur (Ještě k otázce „kladských“ dědin), in: Septuaginta Paolo Spunar (70 † 2), (ed.) J. Kroupa, Praha 2000, s. 144-154.

Týž: Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002

Týž: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, ČsČH 26, 1978, s. 581-584.

Týž: Století posledních Přemyslovců: Český stát a společnost ve 13. století, Praha 1986.

